

KÂŞGARLI MAHMUD DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ

ISSN: 3108-3846

ARALIK 2025 CİLT 1 SAYI 2

Neslihan İŞLEK

“Eski Türkçe At Hastalık Adları Üzerine”

Hakan GÜLER

“Eski Uygurcada Evrensel Semantik Kökten Türemiş Bir Organ Adı: Sıçganak”

Nesrin
KAYMAKCI

“Türk Hikâye ve Romanında Balkan Harbi'nin Temsili: İdeolojik, Sosyolojik ve Psikolojik Boyutlar”

Buket Nur
KIRMIZIGÜL
ŞİMSEK

“Röhborn - Eski Türkçedeki Eski Hintçe Alıntılarının Yolculuğu Üzerine”

Murat YILDIZ

“Ferruh AĞCA, Dede Korkut Kitabı, 2025”

Mustafa KILIÇ

“Emel ŞAHİNGÖZ, Kültür ve Etkileşim – Türk Dillilerin Türkiye Türkçesi Öğrenimi Üzerine Antropolojik Bir Çalışma, 2025”

KÂŞGARLI MAHMUD DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ

2025 / 2

CİLT / VOLUME 1

SAYI / ISSUE 2

ISSN: 3108-3846

Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir.

ARALIK 2025

ANKARA

KÂŞGARLI MAHMUD DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ

ISSN: 3108-3846

Yıl/Year 2025

Cilt/Volume 1, Sayı/Issue 2

İmtiyaz Sahibi / Editör

Owner / Editor

Doç. Dr. Emrah BOZOK

Yayın Kurulu / Publication Board

Doç. Dr. Emrah BOZOK [Millî Savunma Üniversitesi] • Dr. Öğr. Üyesi Utku IŞIK [Millî Savunma Üniversitesi] • Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Metehan ŞAHİN [Millî Savunma Üniversitesi] • Öğr. Gör. Dr. Emel ŞAHİNGÖZ • Öğr. Gör. Serkan YÜKSEL [Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi] • Öğr. Gör. İsmail EMİRŞAH [Millî Savunma Üniversitesi] • Öğr. Gör. Mine AKDEMİR [Millî Savunma Üniversitesi] • Öğr. Gör. Pınar AK [Millî Savunma Üniversitesi] • Selen Diren TOPBULUT [Millî Savunma Üniversitesi] • Uzm. Gamze BULGAN

İngilizce Dil Editörleri / Copy Editor

Mine AKDEMİR [Millî Savunma Üniversitesi] • Pınar AK [Millî Savunma Üniversitesi]

Almanca Dil Editörü

Betül KAYA [Millî Savunma Üniversitesi]

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN [Gazi Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi] • Prof. Dr. Leyla KARAHAN [TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi] • Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA [İstanbul Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi] • Prof. Dr. Zeki KAYMAZ [Ege Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi] • Prof. Dr. Ali YAKICI [Gazi Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi] • Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK [Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi] • Prof. Dr. Mehmet Öcal OĞUZ [Hacı Bayram Veli Üniversitesi] • Prof. Dr. Ferruh AĞCA [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Serkan ŞEN [Ondokuz Mayıs Üniversitesi] • Prof. Dr. Abdurishid YAKUP [Berlin Brandenburg Bilimler Akademisi – ALMANYA] • Prof. Dr. Dilnavoz YUSUPOVA [Ali Şir Nevai Üniversitesi – ÖZBEKİSTAN] • Prof. Dr. Zulhumar HOLMANOVA [Ali Şir Nevai Üniversitesi – ÖZBEKİSTAN]

Bilim Kurulu / Scientific Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN [Trakya Üniversitesi] • Prof. Dr. Ahmet KARTAL [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Ahmet BURAN [Fırat Üniversitesi] • Prof. Dr. Ali AKAR [Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi] • Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ [Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi] • Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ [Kırıkkale Üniversitesi] • Prof. Dr. Bülent BAYRAM [Trakya Üniversitesi] • Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ [Bursa Uludağ Üniversitesi] • Prof. Dr. Fevzi ERSOY [Hacı Bayram Veli Üniversitesi] • Prof. Dr. Ercan ALKAYA [Fırat Üniversitesi] • Prof. Dr. Erhan AYDIN [Dokuz Eylül Üniversitesi] • Prof. Dr. Erkan HİRİK [Samsun Üniversitesi] • Prof. Dr. Gökçe Yükselen PELER [Erciyes Üniversitesi] • Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Mehmet AYDIN [Ondokuz Mayıs Üniversitesi] • Prof. Dr. Mehmet Fatih KİRİŞÇİOĞLU [Hacı Bayram Veli Üniversitesi] • Prof. Dr. Mehmet Fatih

KÖKSAL [İstanbul Kültür Üniversitesi] • Prof. Dr. Mehmet Mahur TULUM [Anadolu Üniversitesi] • Prof. Dr. Mehmet Vefa NALBANT [Pamukkale Üniversitesi] • Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH [Erciyes Üniversitesi] • Prof. Dr. Mustafa KURT [Gazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Nezir TEMUR [Gazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN [Erciyes Üniversitesi] • Prof. Dr. Nurettin DEMİR [Hacettepe Üniversitesi] • Prof. Dr. Nurullah ÇETİN [Ankara Üniversitesi] • Prof. Dr. Ömür CEYLAN [İstanbul Kültür Üniversitesi] • Prof. Dr. Özen YAYLAGÜL ÜSTÜNEL [Ondokuz Mayıs Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi] • Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ [Maltepe Üniversitesi] • Prof. Dr. Sebahat DENİZ [Marmara Üniversitesi] • Prof. Dr. Selahittin TOLKUN [Anadolu Üniversitesi] • Prof. Dr. Süer EKER [Başkent Üniversitesi] • Prof. Dr. Şaban DOĞAN [Kâtip Çelebi Üniversitesi] • Prof. Dr. Şamil YEŞİLYURT [Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi] • Prof. Dr. Turgut TOK [Pamukkale Üniversitesi] • Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU [Hacı Bayram Veli Üniversitesi] • Doç. Dr. Abdullah MERT [Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi] • Doç. Dr. Ergün ACAR [Sinop Üniversitesi] • Doç. Dr. Fatih Numan KÜÇÜKBALLI [Selçuk Üniversitesi] • Doç. Dr. Genç Osman GEÇER [Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi] • Doç. Dr. Himmet BÜKE [Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi] • Doç. Dr. Hüseyin YILDIZ [Ordu Üniversitesi] • Doç. Dr. Rohila RUZMANOVA [Semerkant Devlet Üniversitesi – ÖZBEKİSTAN] • Doç. Dr. Serdar ODACI [Hacettepe Üniversitesi] • Doç. Dr. Seçil HİRİK [Samsun Üniversitesi] • Doç. Dr. Tarık DEMİR [Gazi Üniversitesi] • Doç. Dr. Yaşar ŞİMŞEK [Giresun Üniversitesi] • Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ATABEY [Hacı Bayram Veli Üniversitesi] • Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan ÖZTÜRK [Necmettin Erbakan Üniversitesi] • Öğr. Gör. Dr. Cıldız ALİMOVA [Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi – KIRGIZİSTAN] • Okt. Dr. Madina MOLDAŞEVA [Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi – KAZAKİSTAN]

Sayının Hakemleri / Reviewer of Issue

Doç. Dr. Canan OLPAK KOÇ

Doç. Dr. Hakan DEĞİRMENÇİ

Doç. Dr. Murat GÜR

Doç. Dr. Zeynep Zeliha SONKAYA

Dr. Öğr. Üyesi Esin AĞCA

Dr. Öğr. Üyesi Neslihan ÇELİK

Arş. Gör. Dr. Buket Nur KIRMIZIGÜL

Yayın Türü

Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi, Türk dili ve edebiyatı alanında bilimsel bilgi birikimine katkı sağlamak amacıyla yayımlanan, hakemli, uluslararası ve süreli (yılda iki kez) bir akademik dergidir.

Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi'nde yayımlanan yazılar kısmen yahut bütün olarak başka bir mecrada yayımcının izni olmaksızın yayımlanamaz. Yazıların tüm etik sorumluluğu yazarlara aittir ve dergi kullanılan tüm bilgi, belge, tablo ve şekil vb. bilgilerin etik sorumluluğunu üstlenmemektedir.

İnternet Sayfası / Web Site

<https://kasgarlimahmud.org>

İletişim / Contact

editor@kasgarlimahmud.org

Cilt 1 Sayı 2

Aralık 2025

EDİTÖRDEN

Kıymetli Araştırmacılar,

Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi (KÂMAD), Haziran 2025'te yayımlanan ilk sayısı ile başladığı akademik yolculuğunu sürdürüyor... İkinci sayımızda sizlerle buluşmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Türklük bilimi araştırmalarına katkı sağlamayı, dil ve edebiyat alanındaki nitelikli metinlerin buluşma zeminini oluşturmayı amaçlayan dergimizin, yayıma başladığı günden bu yana gördüğü ilgi ve destek bizleri ziyadesiyle memnun etmiştir.

Adını aldığı büyük Türk bilgini Kâşgarlı Mahmud'un ilmî mirasından güç alan dergimiz; Türk dili, edebiyatı ve kültürü özelinde çeşitli disiplinlerle kesişen alanlarda üretilecek çalışmaları bilim dünyasına kazandırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca bu çalışmalar vesilesiyle araştırmalarla akademisyenler arasında bir köprü vazifesi görmeyi de öncelemektedir. İlk sayımızda ortaya koyduğumuz akademik hedeflerin, bu sayımızda daha da olgunlaşarak devam ediyor olduğunu görmek, dergimiz adına iftihar vesilesidir.

Sayımızda nitelikli ve disiplinlerarası yaklaşımlar içeren çalışmalar yer almaktadır. Eski Türkçe sahasında gerçekleştirilen bir semantik inceleme ve bir özel alanda söz varlığı çalışması siz değerli okuyucularımızın istifadesine sunulmuştur. Balkan Harbi Dönemi'ni edebiyat, sosyoloji ve psikoloji ekseninde değerlendiren bir araştırma ve Klaus Röhrborn'a ait Eski Türkçe ile Eski Hintçe arasındaki ilişkileri bilimsel bir bakış açısıyla irdeleyen bir çalışmanın Türkiye Türkçesine kazandırıldığı bir tercüme ve alan yazınında değerli görülen iki kitap incelemesi bu sayımızı zenginleştirmektedir. İncelemesi gerçekleştirilen yeni kitaplardan ilki sayın Prof. Dr. Ferruh AĞCA'ya ait olan Dede Korkut Kitabı'nın Bursa yazmasının metin-dizin ve Türkiye Türkçesine aktarması olarak ilmî disiplinle oldukça titiz bir biçimde incelediği Türk kültürünün kıymetli eseridir. Dergimiz kurulduğu günden itibaren bizden desteklerini esirgemeyen sayın hocamıza bu vesileyle teşekkürlerimizi sunmak istiyoruz. Dergimizin bu sayısında yer alan ikinci kitap değerlendirme yazısı ise Öğr. Gör. Dr. Emel ŞAHİNGÖZ'e ait

Türkiye'ye gelen Türk soylu öğrencilerin Türkçe öğrenimi ve kültürel aktarım konulu kitabının incelemesinden oluşmaktadır.

Sayının hazırlanmasında emeği geçen kıymetli yazarlarımıza, titizlikle yürüttükleri değerlendirmelerle dergimize değer katan saygıdeğer hakemlerimize, yayın sürecindeki katkılarıyla dergimizin akademik niteliğini destekleyen yayın ve danışma kurulu üyelerimize gönülden teşekkür ederiz. Ayrıca dergimize gösterilen ilgi, güven ve destek için tüm araştırmacılara şükranlarımızı sunarız.

KÂMAD'ın bundan sonraki sayılarında da Türk dili, edebiyatı, kültürü ve Türklük bilimi alanında Türkçe ve yabancı dillerdeki nitelikli çalışmalarla bilim dünyasına hizmet etmeyi sürdüreceğine olan inancımız tamdır.

Dergimizin ikinci sayısının alan araştırmacılarına faydalı olması temennisiyle, okunmak ve istifade edilmek üzere, saygılarımızla...

Doç. Dr. Emrah BOZOK

KÂMAD Editörü

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Neslihan İŞLEK

ESKİ TÜRKÇE AT HASTALIK ADLARI ÜZERİNE

1-18

Hakan GÜLER

ESKİ TÜRKÇEDE EVRENSEL SEMANTİK KÖKTEN TÜREMİŞ BİR ORGAN ADI:
SIÇGANAK

19-28

Nesrin KAYMAKCI

TÜRK HİKÂYE VE ROMANINDA BALKAN HARBİ'NİN TEMSİLİ: İDEOLOJİK,
SOSYOLOJİK VE PSİKOLOJİK BOYUTLAR

29-49

Çeviri / Translation

Buket Nur KIRMIZIGÜL ŞİMŞEK

ESKİ TÜRKÇEDEKİ ESKİ HİNTÇE ALINTILARIN YOLCULUĞU ÜZERİNE

50-57

Yayın Değerlendirmeleri / Reviews

Murat YILDIZ

FERRUH AĞCA, DEDE KORKUT KİTABI, 2025

58-62

Mustafa KILIÇ

EMEL ŞAHİNGÖZ – KÜLTÜR VE ETKİLEŞİM – TÜRK DİLLİLERİN TÜRKİYE
TÜRKÇESİ ÖĞRENİMİ ÜZERİNE ANTROPOLOJİK BİR ÇALIŞMA

63-67

KÂŞGARLI MAHMUD
DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ
KÂŞGARLI MAHMUD JOURNAL OF
LANGUAGE AND LITERATURE

Cilt 1 Sayı 2 (2025)

kasgarlimahmud.org

ESKİ TÜRKÇE AT HASTALIK ADLARI ÜZERİNE*
ON OLD TURKIC NAMES OF HORSE DISEASES

Neslihan İŞLEK

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi,
neslihanislek5555@gmail.com

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 28.11.2025

Kabul Tarihi: 30.11.2025

Yayın Tarihi: 31.12.2025

Atıf

İşlek, N. (2025) Eski Türkçe At Hastalıkları Üzerine. *Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1(2), 1-18.

Öz

Türkistan coğrafyasında göçebe bir yaşam biçimini benimseyen Türkler için at, yalnızca bir ulaşım aracı değil; hayvancılık, savaş ve toplumsal yaşamın temel unsurlarından biri olmuştur. At, kimi zaman binek hayvanı, kimi zaman değerli bir armağan, kimi zamansa savaşın vazgeçilmez bir aracı olarak kullanılmış; bu nedenle her daim kullanıma hazır tutulması zorunlu hâle gelmiştir. Bu durum, atın sağlık durumu ve bakımı konusunu hayati bir meseleye dönüştürmüştür. Kültürel kimliği ve sembolik anlamlarının ötesinde at, tıpkı insan gibi hastalanabilen ve tedaviye ihtiyaç duyan canlı bir varlıktır. Atı erken dönemlerde evcilleştiren ve dünya uygarlık tarihine önemli katkılar sunan Türklerin, bu hayvana yönelik bakım ve tedavi uygulamaları bağlamında sahip oldukları veterinerlik bilgisi dikkatle incelenmelidir. Bu bilgiyi yansıtan kayıtlar, Türk kültürünün hem geleneksel halk hekimliği hem de sistematik ve bilimsel yaklaşım bakımından ulaştığı düzeyi göstermesi açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada, “Türkçenin, at hastalıkları ve tedavilerine ilişkin veterinerlik terminolojisi bağlamında bilim dili olarak kullanım düzeyi nedir?” sorusuna yanıt aranmıştır. Tarama yöntemiyle Eski Türkçe metinler ve tarihî sözlüklerden toplam 26 veterinerlik terimi tespit edilmiştir. Bu terimler; at hastalıkları (6), yaralanmalar (4), terleme ve güçsüzlük durumları (4), çeşitli fiziksel kusurlar (6) ve tedavi yöntemleri (6) olmak üzere tematik olarak sınıflandırılmıştır. Elde edilen veriler, tarihî kaynaklardaki cümle içi tanıklıklarıyla birlikte değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Söz Varlığı, At Hastalıkları, Veterinerlik Terminolojisi

* Bu çalışma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Doç. Dr. Emrah BOZOK danışmanlığında yürütülen “Eski Türkçede Süvari Terminolojisi” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Abstract

For the Turks who adopted a nomadic lifestyle in the Turkestan region, the horse was not merely a means of transportation but a fundamental element of animal husbandry, warfare, and social life. Functioning at various times as a mount, a valuable gift, and an indispensable instrument of war, the horse had to be kept in constant readiness, which rendered its health and care a matter of vital importance. Beyond its cultural identity and symbolic meanings, the horse is a living organism that, like humans, is susceptible to illness and requires treatment. The Turks, who domesticated the horse at an early stage and made significant contributions to the history of world civilization, should therefore be examined with respect to their veterinary knowledge concerning the care and treatment of this animal. Records reflecting such knowledge are particularly valuable, as they demonstrate the level attained by Turkish culture in terms of both traditional folk medicine and a systematic, scientific approach. This study seeks to answer the following research question: To what extent did Turkish function as a scientific language in the field of veterinary terminology related to horse diseases and treatments? Using a document analysis (scanning) method, a total of 26 veterinary terms were identified from Old Turkic texts and historical dictionaries. These terms were thematically classified into five categories: horse diseases (6), wounds (4), conditions related to sweating and weakness (4), various physical defects in horses (6), and treatment methods (6). The data were analyzed together with sentence-level contextual attestations from historical sources.

Keywords: *Old Turkic, Vocabulary, Horse Diseases, Veterinary Terminology*

Giriş

Türk düşünce hayatında at yalnızca bir binek hayvanı değildir. Dinî, askerî, ekonomik, ticari, içtimaî ve sosyal hayat açısından at, değişik anlamları ifade eder. Savaşa başlamadan Tanrı için at kurban edilmesi, hastalık tedavilerinde atın adak olarak kullanılması ve ölen sayılı kişilerin, komutanların yanlarında atlarıyla birlikte defnedilmesi bize dinî ritüeller bakımından atın önemli bir mefhum olduğunu gösteren açık delillerdir.

Mitoloji bakımından Türk destanlarında önde gelen alp tipinin sabit özellikleri arasında atlı oluşu yer alır. Hatta atı ile yaren ve sırdaş olma yönüyle duygusal bir bağ kurup alp tipini temsil eden savaşçının her daim yanında yer alarak bir binekten daha fazlasını ifade etmesi söz konusudur. Genellikle güçlü sezileriyle olağanüstü özellikler sergileyen kahraman atlar, savaşçının bazen kurtarıcısı konumunda dahi yer alır. Dolayısıyla atı ile savaşçı arasında kuvvetli ve değeri ölçülemez manevi bağlar kurulur. Türk destan kültüründe alp tipinin en

önemli temsilcilerinden biri olan Oğuz Kağan, çocukluğunda at sürüleri güder, atlara binerdi: *yılkılar küdeye turur idi, atlarga mine turur idi* (Ağca, 2019: 67). Oğuz Kağan'ın çok sevdiği benekli bir erkek atı vardı. Bu atı kaybaldığında Oğuz Kağan çok üzülür ve sıkıntı çeker. Onun ordusundaki cesur beyi benekli atını Buz Dağı'ndan dokuz gün sonra geri getirmeyi başarır. Oğuz Kağan atını sağ salim görünce çok sevinir ve onu geri getiren cesur beyine sevinçle dönerek çok sayıda mücevher bağışlar.¹ Destan metninde geçen bu ifadelerden de açıkça görüleceği üzere Oğuz Kağan benekli atı kaybaldığında çokça üzülüp sıkıntı çekmiş, atının geri sağ salim döndüğünü görünce sevinmiş ve onu geri getiren maiyetindeki beye de çokça mücevherle mükâfat vermiştir. Çünkü at, Türkler için değerli bir olgudur. Dede Korkut Hikayelerinde (Ağca, 2025: 169) Bamsı Beyrek on altı yıl kendisini bekleyen atına “*At dimezem saña kartaş direm kartaşumdan yig*” diyerek kardeşini bile atından üstün tutmadığını dile getirerek atın Türk kültüründe ne kadar mühim olduğunu özetlemiştir.

İçtimaî hayatta belli bir yer tutan at, XI. yüzyılda kayda geçen bir atasözünde kendisine yer bulur. Kâşgarlı Mahmud, atasözü kaydıyla verdiği *kuş kanatın, er atın* (DLT, 2014: 14) ifadesinde; nasıl ki kuş kanadıyla muradına ererse er kişi de atıyla muradına erer açıklamasında bulunur. Çeşitli vesilelerle toy düzenleyen Türklerin temel içeceklerinden biri de kısırak sütünün mayalandırılmış hali olan kımızdır: (Oğuz Kağan) *kırık şire, kırık banden capturedü türlüg aşlar, türlüg söyürmeler, çubuyanlar, kımızlar aşadılar, içdiler* “(Oğuz Kağan), kırık masa, (ve) kırık sıra yaptırdı. Türlü türlü yemekler, kebablar, tatlılar (ve) kımızlar yiyip içtiler.” (Ağca, 2019: 85).

Bozok (2022: 148), atı evcilleştirme ve kendi hizmetinde kullanma becerisinin, Türk kültürünün ortak dünya mirasına katkılarından biri olduğunu düşünür. Atın hem bir ulaşım hem de tekerlekli araba bağlanarak lojistik (at arabası) aracı olarak kullanılması, savaş meydanlarında Türklere, rakiplerine göre üstünlük sağladığını ileri sürer.

Bozkırda oluşan Türk kültüründe baş aksiyoner olarak rol alan atın binek hayvanı olarak kullanılması önemlidir. Bozkırda böyle bir ihtiyacın “yerleşik” kültürlerde değil, geniş otlaklar

¹ “*Oguz Kagan bir çokurdan aygır atga mine turur irdi. Uşol aygır atnı bek çok siviyo irdi. Colda uşbu aygır at közden yetü kaçtı kitdi. Munda ulug bir tag bar irdi. Üze üstünde toñ takı muz bar turur. Anuñ başı sogukdan ap ak turur. Anuñ üçün anuñ atı Muz Tag turur. Oguz Kagannıñ atı Muz Tag içige kaçıp kitdi. Oguz Kagan mundan köp çığay emge[k] çeküp turdı çerigde bir bidük kagas ir beg bar irdi. Çalañ bulañdan korukmaz turur irdi. Cörügüde sogurgu oña ir irdi. Uşol big taglarga kirdi, yörüdü, tokuz kündün soñ Oguz Kaganga aygır atnı keltürdi. Muz Taglarda köp soğuk bolupdan ol beg kagardan sarunmuş irdi, ap ak irdi. Oguz Kagan siviñç birle küldü, aytdı kim ay sen munda beglerge bolgıl başlık ma menlep saña at bolsun Kagarluk, tep tedi. Köp erdini soyurkadi, ilgerü kitdi.*” (Ağca, 2019: 114-119).

ve uzak su başlarını süratle dolaşmak zaruretine dayanan “Bozkır kültürü”nde hissedileceği aşikârdır (Kafesoğlu, 1989: 207). Bu sebeple öncelikle kalabalık sürüleri kollamak gibi bir ekonomik araç olan biniciliğin zamanla “askerî” değer kazanarak “bozkır savaşçılığı”nın temelini oluşturması ve atın da savaş atı tipine doğru geliştirilmesi kaçınılmaz bir sonuç olmuştur.

“Yazıtlarda Köl Tigin’in savaş sırasındaki durumunun anlatıldığı bir bölümde *üçünç Yigen Silig Beging kedimlig torug at binip tegdi ol at anta ölti yarıkında yalmasınta yüz artuk okın urtı yüzinge başınga bir tegürmedi* (KT D 33) “Üçüncü olarak Yigen Silig Beg’in zırhlı doru atına binip (düşmana) saldırdı. O at (da) orada öldü. (Köl Tigin’in) zırhından ve giyiminden yüzden fazla ok isabet etti (buna rağmen zırhları) yüzüne, başına bir ok temas ettirmedi.” ifadelerine yer verilir. İfadelerde atlı birlikle savaşıldığını, hem atın (*kedimlig*) hem de savaşçının (*yarık*) zırhlı olduğunu, üzerinde savaş giyiminin (*yalma/yelme*) olduğunu, Köl Tigin’in bu ifadelerden daha evvel iki namlı atı da heder ederek nasıl düşman üzerine saldırdığını yazıtlardan net bir şekilde görebiliyoruz.” (Bozok, 2022: 148).

“Yazıtlarda geçen tügünlüg at “(kuyruğu) düğümlü at” kavramı, bizce sembolik savaş dilinin veya savaş meydanında birbirini tanıma adına geliştirilen gizli anlaşma dilinin yansımasıdır. Tunyukuk Türk milleti için yaptıklarını anlatırken *Türk bodun ara yaraklıg yagıg yeltürmedim tügünlüg atıg yügürtmedim* (T II D 4) “Türk milletinin içinde silahlı düşmanları gezdirmedim, kuyruğu düğümlü atlarını koşturmadım.” ifadesine yer vermiştir. DLT’de de bu duruma benzer bir örnek bulunur: alp er atın çermetti “Kahraman adam atının kuyruğunu ipekle ördürdü. Bu kahramanların alametlerindedir.” (DLT, 2014: 341). Kaşgarlı Mahmud’un bu ifadenin açıklamasında yer verdiği kahramanlık alameti olarak görülmesi ne kadar değerliyse de savaşçı atlarının da mücadeleden evvel bir hazırlığa tabi tutulduğunu bilgisini de açığa çıkarır. Atın kuyruğunun düğümlenmesi işinin başka birisi tarafından yapıldığını, bizzat bu işle meşgul olan kişilerin olduğunu da örnekteki ettirgen eylem yapısından görebiliriz. Kuyruğu düğümlü at, savaşmak üzere hazırlanmış atı kastetmektedir. Kaşgarlı’nın açık bir şekilde belirttiğine göre bunun bizzat kahramanlık alameti olması değerli bir bilgidir. Hem zırhlı at hem de kuyruğu düğümlü at ifadeleri, savaş meydanlarında Türk askerinin mukavemetini yansıtırken aynı zamanda hızlı ve hareketli olmasına da imkân vermiştir. Atın ipekle örülmüş düğümlü kuyruğunun olması da bu durumun bir ritüel olarak gelenekleştiğine açık delillerden biridir.” (Bozok, 2022: 148-149).

At olmadan bir ordu işlevsiz kalabilirdi. Çünkü savaşlarda atların rolleri arasında sadece savaşçıyı taşımak yoktu. Her türlü erzak, askerler için teçhizat ve modern zamanlarda mühimmat, topçu ve hatta yaralıları taşımak ve bununla ilgili araçları çekmek de atların vazifeleri arasındaydı. Türklerin atı evcilleştirip askerî alanda kullanmaları önemli bir üstünlük sağlarken bu hayvanların bakımı ve tedavileri de bir uzmanlık gerektirmektedir. Nasıl ki modern zamanlarda veterinerlik Türkiye’de ilk olarak askerî teşekkül içinde yerleştiyse eski Türklerde de gündelik hayattan ziyade askerî alanda at bakımı, hastalıkların tedavisi ve yaralarının giderilmesinde uzmanlaşıldığını düşündürmektedir.²

Eski Türkçe Döneminde At Yaralarına Dair kayıtlar

Eski Türk atasözlerinden biri de *yada.g atı çaruk kü:çi azuk*. atasözüdür ki anlamı “İnsanın atı çarık, gücü ise azıktır. Bunlar için hazırlık yapılması amacıyla söylenir ki yaya ve zayıf kalınmasın.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 164) şeklinde Kâşgarlı Mahmud tarafından DLT’de kaydedilmiştir. Sosyal hayatın içinde insana ayakkabısı kadar yakın ve onunla bir bütün oluşturacak derecede uyum gerektiren nesne olarak atasözünde nesne olarak atın seçilmiş olması, Türk kültüründe ata verilen öneme de vurgu yapıldığının göstergesidir. Çünkü insanın çarığı, ayakkabısı ayağının ölçülerine denk olmalı ve ayağıyla tam uyumlu olursa onu rahatsız etmez ve dışarıda rahat hareket etmesini sağlar. Türk kültüründe insanın atı olarak görülen çarık, onu uzak mesafelere taşımakta önemli bir aracı olmuştur. Burada çarık ile metaforlaştırılan at, Türk insanının her anında yanında olma, ona hizmet etme durumunu da yansıtmaktadır. Bu bakışla atın Türk insanı için kıymetli bir meta olduğunu söyleyebiliriz. Bu kıymetli yardımcının da bir canlı oluşu, onun iyi bakılmasını, sağlıklı görevini yerine getirmesini zorunlu kılar. Bu açıdan atların yaraları veya hastalıkları Eski Türkler için önemli olduğu dönem metinlerine ve sözlüklerine yansıyan söz varlığından açıkça görülebilir.

yagır “büyükbaş hayvanların yarası”

Eski Türkçe Döneminde at yaralanması anlamında en yaygın görülen kelime *yagır* sözüdür. Clauson (1972: 905), *yagır* sözüne “eyer yarası (*a saddle-gall*)” anlamını verir. Türkçede ilk olarak Eski Uygur Döneminde görülen *yagır* sözü Irk Bitig’de 16. fal metninde

² “Türkiye’de ilk Veteriner Hekimliği öğretimine 1842 yılında Godlewsky isimli prusyalı bir askeri veteriner tarafından İstanbul’da 12 öğrenci ile başlamıştır. Öğretim süresi 3 yıldır. Dersler 1849’da Maçka’daki Harp Okulu’nda, 1853’te Taşkışla’da, 1873’te Galatasaray’daki Askeri Tıp Okulu’nda verildi. 1886’da ilk Baytar Rüştiyesi teşkil edildi. Bu Rüştiye’yi bitiren öğrenciler Çengelköy’deki askeri İdadiye, oradan da Baytar Mektebine gitmeye hak kazanıyorlardı. Baytar Mektebi 1905’te Haydarpaşa semtinde yeni inşa edilen Tıp Mektebi binasının bir kanadına nakledildi.” (<https://veteriner.deu.edu.tr/fakulte/tarihce/> Erişim tarihi: 20.10.2025).

yagrı- “(atın sırtı) yara olmak” eyleminin kök sözü olarak kaydedilmiştir: *toruk at semriti yerin öpen yügürü barmış utru yerde ogri sokuşup tutupan minmiş yeliğe kudursugınına teği yağrıpan kamsşayu umatın turur tēr ança bilij yavlak ol* (IrKB 16); “(Fal şöyle) der: Zayıf at kendisini semirten yeri düşünüp koşarak (o yere doğru) gitmiş. Yol üstünde karşısına bir hırsız çıkmış. Hırsız, (atı) tutup (üstüne) binmiş. (At) yelesine, kuyruğuna kadar yara içinde kalıp kımıldayamadan duruyor. Öylece bilin: (Bu fal) kötüdür.” (Yıldırım, 2017: 37). Kâşgarlı Mahmud *yagır* sözünü, “büyükbaş hayvanların yarası. *yagırlıg at* yağırlı at.” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014: 352) şeklinde kaydeder. Hatta *yagır* sözünün örneğini kaydettiği değişikli atasözü kaydında *oluk ~ keriş* “atın kürek kemikleri arası” (Bozok, 2021: 36) anlamını karşılayan atasözünü izah ederken at için kötü ve ağır bir yara olduğundan iyileşmesinin de zor olup zaman alacağına dair de bilgileri verir:

oluk “atın kürek kemikleri arası. Şu atasözünde geçer: *Oluk yagırı ogu.lka kalı.r.* Anlamı şudur: Omuz başı yaralandığı zaman oğula miras kalır. Çünkü orası, sinir ve mafsalların toplandığı yerdir ve bu yüzden çabuk iyileşmez.” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014: 32); *keriş* “atın kürek kemikleri arası. Atasözü: *Keriş yagırı ogulka kalı.r.* Anlamı şudur: ‘*keriş*’ yaralandığı zaman oğula miras kalır. Çünkü orası mafsalların toplandığı yerdir; çabuk iyileşmez. Bu söz, o noktaya dikkat etmek için söylenir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 159).

Kâşgarlı Mahmud, *yagır* sözünden türetilen ve diğer büyükbaş hayvanlar için de kullanılan *yagırlıg* “yaralı” sözünü de kaydeder: *yagırlıg at* “yağırlı at.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 352); *yagırlıg tewe* “yağırlı deve vb.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 369). Hatta başka bir kayıta yaralı hayvanların refleks³ olarak gösterdiği bir davranışı da kaydeder: *yagırlıg at çijdi* “yaralı at, üzerine binilmek istendiğinde yarasını korumak amacıyla çöktü. Bütün yaralı hayvanlar da üzerlerine yük konulmak istendiğinde aynı şeyi yapar.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 235).

Kâşgarlı Mahmud, *yagır* “büyükbaş hayvanların yarası” sözünden türetilen *yagrı-* eylemini de kaydeder: *yagrı-* “yaralanmak” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 51); “*İzlik bolsa er uldı.ma.s, içlik bolsa at yagrı.ma.s.* Adam ayakkabılı ise yalınayak kalmaz; atın sırtında örtü varsa (atın) sırtı yaralanmaz. Bu söz, işlerde tedbirli olmak için söylenir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 51) şeklinde bir atasözüyle de ifadeyi tanıklar. Eylemin başka türetme

³ *çijtür-* “(yük at vb.nin) belini bükme” eylemi de *bu yük atg çijtürdi* “bu yük atın belini bükte. Omuzunda yarası olan at vb. hayvanlar yükten dolayı böyle yaparlar.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 284) şeklinde omuz yarası taşıyan atların da belini bükerek bu şekilde davranışlar gösterdiği *çijtür-* eylemiyle kayda geçirilmiştir.

ekleriyle genişletilmiş şekilleri de kaydedilmiştir: **yagıt-** “yağırlatmak, hayvanda yara yapmak” anlamında **Alp erig yawırtma ııı.la.ç arka.sın yagıtma**. “Kahraman adama kötülük yaparak onu zayıflatma; küheylanın belini yara yapma. Beylere öğüt olarak söylenir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 71) şeklinde bir atasözünde eylem kaydedilir.

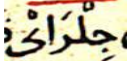
Kâşgarlı Mahmud, *yagır* sözüden türetilen ve diğer büyükbaş hayvanların da yaralarıyla ilgili olan ve yaraların kaşınmasını da içeren bu eylemin kullanıldığı **yagırla-** “yağırlar çoğalmak” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 393) türevini de kaydeder: **tewe yagırlandı** “deve vb.nin yağırları çoğaldı. **yagırlanu.r, yagırlanma.k**. Yağırdan kaşınırsa yine aynıdır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 393); **ol atıg yagırtı** “o atı yağırlattı demektir. **yagırla.r, yagırla.ma.k**. (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 486).

çildek⁴ ~ çildeg ~ çildey “atların göğsünde çıkan; içinden cerahat ve irin akan yara”

Clauson (1972: 419), *çildeg* olarak kabul ettiği sözü “alternatif bir form, -g > -y > -Ø ses değişiminin çok erken bir örneğidir” şeklinde bizzat madde anlamı vermeden açıklar. Sözüün örneğini de DLT’den verir. Kâşgarlı Mahmud, eserinde “atların göğsünde çıkan; içinden cerahat ve irin akan yara” anlamı karşılayan *çildek ~ çildeg ~ çildey* sözlerini değişikli biçimde kaydetmiştir: **çildeg** “atların göğsünde çıkan; içinden cerahat ve irin akan yara. Sonra dağlanır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 208); **çilde.y** “atın göğsünde çıkan bir yara. İyileşsin diye dağlanır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 451). Kâşgarlı Mahmud’un bu sözün yazımında kararsız kaldığı görülür.⁵

Kâşgarlı Mahmud, bizzat yara anlamında içinde bir kelime geçmeden de atın yarasının olduğu bölge üzerinden de atın yarasını ifade eden sözleri kaydetmiştir: **kerşegü at** “kürek kemiğinin birleştiği yerde yarası olan at” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 215). Bu ifadede geçen *kerşegü* sözü, Kâşgarlı Mahmud’un **Keriş yagrı ogulka kalı.r**. “*Keriş* yaralandığı zaman oğula miras kalır. Çünkü orası mafsalların toplandığı yerdir; çabuk iyileşmez. Bu söz, o noktaya dikkat etmek için söylenir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 159) şeklinde kaydettiği atasözünde geçen *keriş yagırı* ifadesinde açıkça görülen yaranın yer aldığı bölgeyi işaretleyen *keriş* “atın kürek kemikleri arası” sözünden türetilen *kerşegü* (< *keriş+egü*) ifadesi, adlara

⁴ Atalay, DTS, Rustemov-Kormuşın *çildek*, Clauson, Dankoff-Kelly *çildeg*. (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 208 [Dipnot: 895]).

⁵ Kâşgarlı Mahmud, DLT yazma 240’ta aynı anlamda *çildek* olarak kaydettiği ifadeyi yazma 551’de *çilre:y* olarak yazıya geçirir.

eklenerek onlara topluluk, birliktelik yoluyla ifadeye ikizlik, çokluk anlamları katan /+egü/ ekiyle genişletilmiş bir yapıdır.

Eski Türkçede atların yaralarına dair başka kayıtlar da vardır. Domuzun azı dişleriyle atı yaralamasını kaydeden *toñuz atg azıgla.dı* “domuz dişiyile atı vurup yaraladı. *azıgla.r, azıgla.ma.k.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 133) ifadesiyle yılanın veya akrebin atı soktuğuna dair *atg yıla.n tıkti* “yılan atı vb.ni soktu. Akrep de öyledir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 239) kayıtları DLT’de mevcuttur.

Eski Türkçe Döneminde At Hastalıklarına Dair kayıtlar

Eski Türklerin sosyal ve ekonomik hayatlarında hayvancılık önemli bir unsur ve geçim kaynağıdır. Hayvan hastalıkları yaşanan bölgenin terk edilmesine ve büyük göçlere dahi neden olmuştur. Çok sayıda hayvanı telef eden ve sahiplerini buraları terk etmeye varacak derecede ürküten, hayvanların ölümüne neden olan *yu.t* adı verilen “hayvanları ve çiftlik hayvanlarını kışın soğuk ile öldüren afet.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 405) olduğu bilinmektedir. Bu afet adından türetilen *yutık-* eylemi de DLT’de görülmektedir: *yılkı yutıktı* “hayvanlar kardan yandı. Bu da soğuktan ölmedir. *yutıka.r, yutıkma.k.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 381) ~ *yılkı yutıkdı* “Sürü, afetten dolayı yandı, kırıldı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 8). Eski Türkçe Dönemi’nde görülen at hastalıklarına dair kayıtlar şunlardır:

ig “hastalık”

Kâşgarlı Mahmud, *ig* sözünü “hastalık” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 22) anlamıyla kaydetmiştir. Sözcüğün kök olduğu *igleş-* eylemi, “(toplu halde) hasta olmak” anlamında *yılkı arıg igleşdi* “sürü vb. hasta oldu. *igleşür, igleşme.k.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 112) ifadesinde kayıtlıdır. Yaz ile kışın münazarasını niteleyen bir şiir kaydında Kâşgarlı Mahmud, insanlarla atların kışın etlerinin sertleştiği ve hastalıklarının azaldığına dair bilgileri aktarır: *kış yaygaru sawlayu.r / er at menin yawrayu.r / igler yeme sewreyü.r / et yin takı bekrişü.r.* “Yaz ile kışın münazarasını niteleyerek diyor ki: Adamların ve atların etleri bende sertleşir. Hastalıklar da kışın azalır. İnsanların vücutları ve etleri de kışın sertleşir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 467).

kem “hastalık”

DLT’de *kem* sözü hem “hastalık” anlamıyla hem de *at kemlendi* “at vb. hastalandı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 147) kaydıyla görülür. DLT’de mükerrer bir kayıta *kemlen-*

“hastalanmak” eyleminin esasen at için kullanıldığı kaydedilmiştir: *at kemlendi* “at vb. hastalandı. Aslı, at içindir. *kemlenü.r, kemlenme.k.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 307).

DLT’de *at kemle.di* “at hastalandı. *kemle.ndi* şekli de vardır. *kemle.r, kemle.me.k*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 473) ifadesinin yanında eylemin genişletilmiş şekilde örneği de kayıtlıdır. Atın yediği ot ve yemlerden dolayı sıkıntı çekmesi⁶ de *kemlet-* eylemiyle “ata sıkıntı vermek, zarar vermek” anlamında *bu ot atig kemletti* “Bu yem at vb.ne sıkıntı verdi. *kemletü.r, kemletme.k.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 341) ve *bugda.y atig kemletti* “buğday ve onu yemek atı rahatsız etti ve ona zarar verdi. Aslı *kem*’dir; o da hastalıktır.” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014: 347) bağlamlarında görülür. Kâşgarlı Mahmud’un iki yerde (DLT, 2014: 307, 347) zikrettiği üzere anladığımız “hastalık” anlamını karşılayan *kem* sözünün ve bu kökten türetilen *kemle-* “hastalanmak” eyleminin atlar için kullanıldığını vurgulaması önemlidir.

seyregü “sakağı (*ruam*) hastalığına yakalanmış olan”⁷

Atlarda görülen klasik hastalıklardan *sakağı* “özellikle atlarda görülen ve insanlara da bulaşan ölümcül bir hayvan hastalığı, ruam” (TS, 2011: 2011) DLT’de *at* adıyla birlikte *seyregü* şeklinde kaydedilmiştir: *seyregü at* “sakağı (*ruam*) hastalığına yakalanmış at. Burnundan irin gibi sümük akar.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 506).

itilgen “bezelerin sebep olduğu bir at hastalığı”

Tarihî tıp metinlerinde “at, eşek ve katırlarda daha çok görülen sıracca hastalığı. (< Far. *huna:m, hunna:m*)” (Önler, 2019: 85) anlamını karşılayan *hunam* sözü, Farsça kökenli olup Kâşgarlı Mahmud tarafından *itilge.n* “bir at hastalığı. Bezelerden olur; bezeler yarıldığı zaman

⁶ DLT’de yediği ottan rahatsızlanan atlar olduğu gibi koştuktan alevlenen atlar da kaydedilir: *at ötlandı* “at, koştuktan alevlendi. *er ötlandı* adam kızgınlıktan alevlendi. *ötlanur, ötlan.ma.k.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 131). Ancak buradaki bağlamda *o:t* sözünün koştuktan dolayı vücut ısısı artan atlar olmayıp mecazi olarak “çok hızlı koştı” anlamında “ateşlenme, alevlenme” olduğu *er ötlandı* kaydından anlaşılmaktadır.

⁷ Ruam (sakağı, mankafa): “Ruam, başta at, merkep, katır gibi tek tırnaklılar olmak üzere, insan, kedi ve hayvanat bahçelerinde yaşayan yabancı hayvanlarda görülen zoonoz bir hastalıktır. Merkep ve katırlarda akut, atlarda ise akut ve kronik olarak seyrederek. Hastalığın etkeni *Pseudomonas mallei*’dir. Etkenin; fiziksel (ısı, ışık, kuruma) ve kimyasal (dezenfektanlar) maddeler ile *kemoterapötiklere* (antibiyotikler, sülfonamid ve çeşitli ilaçlar) karşı direnci zayıftır. Su yalaklarında, ruam apsesi irininde, rutubetli ve karanlık yerlerde uzun süre canlı kalabilir. Hastalık hayvanlar arasında direkt ve indirekt yollarla bulaşır. Direkt bulaşma hasta hayvanların solunum havası, bulaşık suların içilmesi, kirli yataklık, tımar ve koşum takımlarının kullanılmasıyla meydana gelir. İnsanlar hastalığı enfekte hayvanlar ile temas sonucunda alırlar.” ([Atlarda Ruam \(Mankafa\) Hastalığı - VetRehberi](#) Erişim: 19.08.2025).

at iyileşir. Farsçada *huna:m* adını alır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 81) şeklinde Türkçe karşılığıyla kaydedilmiştir.

köler- “(at) karın şişmesinden yere yapışması”

Aşırı besin tüketimi, hazımsızlık veya sindirim sıkıntısı yaşayan atlarda karın şişmesi görülebilir. Kâşgarlı Mahmud, atlarda görülen bu sıkıntıyı madde başı yapmış ve bir atasözü örneğiyle de şöyle kaydetmiştir: **at kölerdi** “at, karın şişmesinden yere yapıştı. **kölerür, kölerme.k.** Atasözü: **Er oğlu muña.đma.s it oğlu kölerme.s.** Anlamı: İnsanoğlu sıkıntıda kalmaz; bir hile bulup çıkar. Köpek yavrusu, at gibi karın üzre, yere yapışmaz.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 256). Sürekli olarak bu durumu yaşayan atları da **kölergen** “karnı devamlı şişen ve yere yapışan” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 227); **bu at ol kölerge.n** “karnı devamlı şişen ve yere yapışan, bu attır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 227) şeklinde **kölergen** ifadesini derlemiştir.

Atın Terlemesi ve Zayıflamasına Dair Kayıtlar

Türkçe Sözlük’te “Derinin gözeneklerinden sızan, kendine özgü kokusu olan, yapışkan, renksiz, tuzlu sıvı, arak” (TS, 2011: 2327) şeklinde tanımlanan *ter* sözü, basit manada derisi olan canlıların vücut ısılarının yükseldiğinde içerideki suyu dışarı atmasıdır. DLT’de **anıñ teri tüwşedi** “çalışmaktan onun damla damla teri çıktı” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 469) şeklindeki cümlede *ter* sözü kaydedilmiştir. Hatta bu sözden türetilen **terlik** sözü⁸ “teri emmek için eyerin altına konan örtü” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 208) anlamını karşılamaktadır. Sözcüğün +*LA-* ekiyle eylem şekli **terle-** “ter sızdırmak, terlemek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014: 471) fiili, **at terle.di** “at (ter) sızdırdı ve terledi” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 471) anlamında DLT’de kayıtlıdır. Atın terlemesi anlamının yanında **terle-** “kaşağılamak, ter ve pislikleri gidermek, temizlemek” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 471) anlamıyla da **ol atın terle.di** “o, atını kaşağıladı; ter ve pislik izlerini giderdi ve onu temizledi. **terle.r, terle.me.k.**” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 471), **at terlendi** “at vb. terledi. **terlenü.r, terlenme.k.**” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 304), **terlet-** “kaşağı ile kaşıtmak” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 339), **ol atıg terletti** “o, kaşağı ile atını kaşıttı. **terletü.r, terletme.k.**”

⁸ **izlik** “kesilen hayvanın derisinden yapılan Türk ayakkabısı. Şu atasözünde geçer: **İzlik bolsa er uldu.ma.s, içlik bolsa at yagrı.ma.s.** Anlamı şudur: Adam ayakkabılı ise yalınayak kalmaz; atın sırtında örtü varsa (atın) sırtı yaranmaz. Bu söz, işlerde tedbirli olmak için söylenir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 51).

(Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 339), *ol atın terletti* “o, atımı terletti” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 339) şeklinde de eylemin başka kayıtları mevcuttur.

Bir şeyi ıslatmak anlamıyla birlikte terletmek anlamını da karşılayan *çılan-* ~ *çı:lan-* “(bir şey) ıslanmak; (at) terlemek” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 276) eylemi, *at çilandı* “at terledi” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 276); *çilat-* ~ *çilat-* “(bir şeyi) ıslatmak; (atı) terletmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 330), *ol atıg çilattı* “o, terletinceye kadar atı koşturdu.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 330) örneklerinde kayıtlıdır.

çalın- “(at vb.) zayıflamak”

Kâşgarlı Mahmud, atın zayıflamasına dair *at çalındı* “at, kötü yeminden dolayı zayıfladı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 276) ifadesinin kullanıldığını kaydeder.

tor- “zayıflamak”

DLT’de *çalın-* eyleminin bir yerde kaydedilmesine karşın aynı anlamı karşılayan *tor-* eylemi birçok yerde görülmektedir. Eylem yazıtlardan itibaren *toruk* “zayıf” (KT D 39, T 5, T 6) adının kökü olarak kayıtlara geçmiştir. Kâşgarlı Mahmud, bu eylemi *tor-*, *torun-*, *torgur-* şeklinde tespit etmiştir: *a.t to.rdı* “at vb. zayıfladı. *to.ra.r, to.rma.k.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 425), “At zayıfladı.” anlamında *at tordı* (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 290); *at torundı* “at vb. zayıfladı. *torunu.r, torunma.k.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 275); “adam atını zayıflattı” anlamında *er atın torgurdı* (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 290), *ol atıg torgurdı* “o, atı zayıflattı. *torgurur, torgurma.k.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 284); Bir şiirde *toğgurmadı itımnı / torgurgalır atımnı / sürdi meniñ kutımnı / kâz takı korda.yımı* “Atını, köpeğini, av kuşlarını ödünç verdiği, fakat bir şey yakalayamayan avcıyı niteleyerek diyor ki: Köpeğimi doyurmak için bile bir av bulamadı. Atım da koşmaktan neredeyse zayıf düşecekti. Kazımı ve bağırtağımı kovduğu gibi benim talihimi de kovdu.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 283).

Eski Uygur dönemi metinlerinden Irk Bitig’de 16 numaralı falda *toruk at* ifadesi geçer: *toruk at şemriti yerin öpen yüğüürü barmış utru yerde ogrı sokuşup tutupan minmiş yeliñe kudursugınıña teği yağrıpan kımşayı umatın turur tır ança bilñ yavlağ ol* (IrkB 16.) “(Fal şöyle) der: «Zayıf at kendisini semirten yeri düşünüp koşarak (o yere doğru) gitmiş. Yol üstünde karşısına bir hırsız çıkmış. Hırsız, (atı) tutup (üstüne) binmiş. (At) yelesine, kuyruğuna kadar yara içinde kalıp kımıldayamadan duruyor.» Öylece bilin: (Bu fal) kötüdür.” (Yıldırım, 2017: 37). *Tor-* eyleminden ad olarak türetilen *toruk* “her şeyin bedence zayıf olanı” (Ercilasun ve

Akkoyunlu, 2014: 163), **torukluk** “cılızlık” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 220, 221) şekillerinde de benzer anlamlar korunmaktadır. Hatta *toruk* adından zayıflamak bağlamında tekrar eylem şekilleri de türetilmiştir: **torukla-** (at vb. hayvanları) zayıflatmak (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 485), **ol atıg torukla.dı** “o, at vb.ni zayıflattı. **torukla.r, torukla.ma.k.**” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 485); **toruklan-** “(atı vb. şeyleri) zayıf kabul etmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 310), **ol bu atıg toruklandı** “o, bu atı zayıf kabul etti. Attan başka şeyleri zayıf olarak kabul ederse yine aynıdır. **toruklanu.r, toruklanma.k.**” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 310).

At Kusurları

Wilkens, Eski Uygur Türkçesi’nde **täglük ~ t(ä)glük** “kör, gözleri görmeyen, kör kişi” ifadesi yanında **t(ä)glük kulun** “kör tay, kör at yavrusu” (Wilkens, 2021: 690) ifadesini de verir.

Kâşgarlı Mahmud, **arsalık** sözünü “Oğuzcada, çift cinsiyetli hayvan” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 81) şeklinde kaydeder ancak bu tabirin atlar için kullanılıp kullanılmadığı kesin değildir. DLT’de **yawuzlan-** “(bir şeyi) kötü saymak” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 393), **ol atıg yawuzlandı** “o, atı vb.ni kötü saydı. **yawuzlanu.r, yawuzlanma.k.**” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 393) ifadesi de kötü, kusurlu kabul etmek şeklinde kaydedilmiştir. Arazi için çorak, tuzlu yer anlamında verilen bir kayıta atasözü içinde **taz at** “alacalı at” ifadesi de geçer: **ta.z yi.r** “çorak, (bitkisi) az olan yer. Atasözü: **Ta.z at tawa.rçı bolma.s.** Anlamı: Alacalı at yük taşıyamaz; çünkü kötü toynaklıdır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 408). DLT’deki bu kayıttan alacalı atların kötü toynaklı olduklarından diğerlerine göre yük taşıyamadığı bilgisini öğreniriz.

Türk halk inanışlarından biri de açık mavi renkli gözlü insanların bakışlarının nazar etkisi güçlü olduğudur. Bu yaygın kanaatin insanlardan atlara veya atlardan insanlara mı aktarıldığı bilinmez ama DLT’de **çakır** “mavi. Atasözü: **It çakırı atka tegi.r at çakırı itka tegme.s** Gök (gözlü) köpek bir ata değer; gök (gözlü) at ise bir köpeğe değmez; çünkü o iyi göremez. (Alırken) ona dikkat etmek için kullanılır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 156) kaydından at alırken çakır gözlü atın kusurlu olduğu ve alınmaması gerektiği anlaşılır. Kâşgarlı Mahmud, at at kusur sayılabilecek **aḥsa-** “aksamak” eylemini de **at aḥsa.dı** “at vb. şeyler aksadı. **aḥsa.r, aḥsa.ma.k.**” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 123) şeklinde kaydeder. Doğurgan hayvanlarda kısırlık da bir kusur kabul edilir. DLT’de **kısır** “kısır kadın ve kısır hayvan. **Kısır kısra.k** doğurmayan kısırak.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 156), “sadece kısır olduğunda kısıraklara **bi: kısır boldı** denir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 385) kayıtları mevcuttur.

At Hastalıklarının Tedavisi ve Uygulama Yöntemleri

Kâşgarlı Mahmud, *yawra-* eylemini, “dayanıklı (sağlam) olmak, sağlamlaşmak” şeklinde *er yawra.dı* “*tıgradı* dedikleri gibidir. *yawra.r, yawra.ma.k.*” şeklinde kaydedip sözcüğün atları da ilgilendiren bağlamını bir şiir örneğini de aktarır: *kış yāygaru sawlayu.r / er at menin yawrayu.r / igler yeme sewreyü.r / et yin takı bekrışü.r* “Yaz ile kışın münazarasını niteleyerek diyor ki: Adamların ve atların etleri bende sertleşir. Hastalıklar da kışın azalır. İnsanların vücutları ve etleri de kışın sertleşir” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014: 466-467). Bağlamdan hareketle kış mevsiminde insanların ve atların etlerinin sertleştiği ve kışın hastalıkların azaldığı bilgisi dikkate değerdir.

Dağlamak sözü (*tagla-*), DLT’de “(at vb. hayvanları) dağlayarak damgalamak” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 471) anlamıyla kaydedilmiştir: *ol atın tagla.dı* “o, atını damgaladı. *tagla.r, tagla.ma.k.* At dışındakiler de aynıdır. Asli olmayan bir kelimedir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 471); *ol atın taglattı* “o, atını dağlayarak damgalattı. *taglatu.r, taglatma.k.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 340). Dağlamak sözü (*tagla-*), genellikle hayvanların başkalarıyla karışmaması amacıyla sahiplerinin hayvan derisine kendilerine ait bir iz taşıyan kızgın bir demirle damga vurmasıyla gerçekleşir. Kızgın demirin yarayı yakarak iz bırakması hayvanın derisinde bir yaralanmayı da beraberinde getirir. Kısmî bir yaralanma şekli olarak tanımlanabilecek bir yaralanma durumu aynı zamanda iptidai olarak bir tedavi yöntemi olarak da kullanılmıştır. Atların göğsünde çıkan ve içinden cerahat, irin akan yaraların adını *çildek ~ çildeg ~ çildey* olarak kaydeden Kâşgarlı Mahmud, bu yaraların dağlandığını söyleyerek tedavilerini de kaydeder: *çildeg* “atların göğsünde çıkan; içinden cerahat ve irin akan yara. Sonra dağlanır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 208); *çilde.y* “atın göğsünde çıkan bir yara. İyileşsin diye dağlanır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 451).

Eski Türkçede kan alma durumuna dair “kan almak, hacamat yapmak” anlamıyla *çek-* (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 239) eylemi kayıtlıdır. Kan alma, çekme durumu atlara da uygulanmıştır: *ol atın çekdi* “o, atının kanını çekti. *çeke.r, çekme.k.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 239). Eylemin *çektür-* şekli atından “kan aldirmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 285) anlamıyla *ol atın çektürdi* “o, tırnak yarası vb. şeylerden dolayı atından kan aldırdı. *çektürür, çektürme.k.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 285). Bu ifadede yer alan tırnak yarası vb. şeyler için attan alınan kanın insan için mi yoksa atın tedavisi için mi alındığı tam olarak açık bir durum değildir. Keza benzer bir durum *kana-* eyleminde de görülür: “*O, atından kan aldı* anlamında *ol atın kana.dı* denir. Sonra da *kana.r* denir. Birincisinin sıygası üzerine

kana.ma.k.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 461), *ol atın kana.di* “o, atının şah damarını kesip kan aldı. *kana.r, kana.ma.k.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 465).

Hastalıkların tedavisi de genellikle kendi içinde olduğuna inanıldığı gibi dilde de “büyükbaş hayvanların yarası” anlamını karşılayan *yagır* sözüden türetilen *yagırla-* eylemi de “yaraların geçmesi, iyileşmesi” anlamını da karşılamıştır: *ol atın yagırla.di* “o, atın yağırını iyileştirdi.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 486).⁹ Bazı yaraların iyileştirilmesi için eski dönemlerde kullanılan iptidai bir tedavi yöntemi de yaranın dağlanmasıdır. DLT’de *çilde.y* “atın göğsünde çıkan bir yara. İyileşsin diye dağlanır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 451) şeklinde hem at için yara adı hem de tedavisi birlikte kaydedilmiştir.

DLT’de “ilaç” anlamıyla kaydedilen *em* (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 17) sözüden türetilen *emle-* eylemi de *ol anı emletti* “o, onu tedavi etti *em* ilaçtır. *Bugda.y atıg kemletti* ‘buğday ve onu yemek atı rahatsız etti ve ona zarar verdi.’ Aslı *kem*’dir; o da hastalıktır.” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014: 347) şeklinde kaydedilmiştir.

Kâşgarlı Mahmud, *anđuz* “andız otu” terimini kaydetmekle kalmayıp bu bitkinin karnı ağrıyan atları tedavi etmekte kullanıldığı, uygulama yöntemine dair bilgiyi de bir atasözü kaydıyla birlikte verir: *anđuz* “andız otu (*Inula helenium*). Bir bitkinin köküdür; kazılarak çıkarılır ve karnı ağrıyan at bununla tedavi edilir. Şu atasözünde geçer: *Anđuz bolsa at ölme.s.* Anlamı şudur: ‘Andız otu yanında bulunsa at karın ağrısından ölmez.’ Çünkü o atın gırtlığından verilir ve at iyileşir. Seyahate çıkana, tedbirli olsun diye söylenir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 56).

Sonuç

Çalışmada at ile ilgili hastalık adları, hastalık belirtileriyle birlikte tedavilerinin de tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Eldeki kayıtlar, DLT’nin içerdiği söz varlığı bakımından Türk kültürü için ne denli önemli olduğunu göstermektedir. DLT’nin halk hekimliği ve veterinerlik bağlamında da özel bilgiler sunan ansiklopedik bir eser olduğu gerçeğini eldeki çalışma teyit etmektedir. DLT’de *kem* gibi bazı hastalık adlarının aslında atlar için kullanıldığının kayıtlı olması değerli bir bilgidir. Bugün sakağı (*ruam*) olarak yaygın bilinen bir at hastalığının Eski

⁹ *ol atın yagırla.di* “o, atın yağırını iyileştirdi. Eğer onun atı yağırlattığı anlatılmak isteniyorsa *ol atıg yagırttı* denir; “o, atı yağırlattı” demektir. Bu Arapçada fakirleşince *teribe*, zenginleşince *etrabe*; adaletli davranmayınca *qaseşa*, müsamaha edip âdil olunca *aqşeşa* dendiği gibidir. *yagırla.r, yagırla.ma.k.*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 486).

Türkçede *senregü* kaydının bulunması Türkçenin bilim dili olması açısından önemini gösterse de *ruam* terimine karşı günümüze yaygınlığını yitirmiş olması da bir kayıptır.

Eski Türkçe Dönemi'nde at hastalıklarına dair en çok kayıt *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te tespit edilmiştir. At hastalık adlarına dair 6, yaralarına dair 4, terleme ve zayıflamalarına dair 4, çeşitli at kusurlarına dair 6 ve at hastalıklarının tedavilerine dair de 6 olmak üzere toplamda atlarla ilgili yaralanma, hastalık ve tedavileri de dâhil 26 terim tespit edilmiştir. Veterinerlik terminolojisine katkı sunan bu kayıtlar, aslında Türkçenin bilim dili olması bakımından da kıymetli ve diğer birçok dünya diline göre erken tarihli örneklerdir. Hatta, *itilgen* (< Far. *ḥunam*) gibi bazı at hastalıklarının 11. yüzyıl gibi erken tarihli bir zaman diliminde Farsça karşılığıyla birlikte bir Türk kaynağında kaydedilmiş olması hem bilimsellik bakımından hem de veterinerlik tarihi açısından oldukça kıymetlidir.

Kısaltmalar

DLT → *Dîvânü Lugâti't-Türk*

TS → *Türkçe Sözlük*

Kaynaklar

Ağca, F. (2025). *Dede Korkut Kitabı-Bursa Yazması-(Metin-Dizin)*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Bozok, E. (2022). Eski Türklerde Askerlik, *Türk Diline Artzamanlı ve Eşzamanlı Bakışlar*. Çanakkale: Paradigma Akademi.

Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu (2014). Ziyat, *Kâşgarlı Mahmud-Dîvânü Lûgati't-Türk-Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2021). *Bengü İl Tuta Olurtaçı Sen Köl Tigin-Bilge Kağan-Tunyukuk Anıtları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (1989). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Önler, Z. (2019). *Tarihsel Tıp Metinleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara 2011.

Yıldırım, F. (2017). *İrk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerinin Dili*, Ankara: TDK Yayınları.

Wilkins, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*, Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

İnternet Kaynakları:

<https://vetreheri.com/atlarda-ruam-mankafa-hastaligi/>

<https://veteriner.deu.edu.tr/fakulte/tarihce/>

Extended Abstract

The horse, one of the most fundamental elements of cultural history of Turks, is central to steppe life. Beyond being merely a means of transportation, it is an integral part of military, economic, and social life. The Turks, who led a nomadic life in the Turkestan region, domesticated the horse and contributed to the common world heritage. The domestication and strategic use of the horse provided the Turks with logistical and military superiority throughout history. Furthermore, the horse became an inseparable part of animal husbandry and the art of warfare, making its care and health an indispensable issue. In the Turkic intellectual world, the horse is a central element in epics, mythological narratives, and religious rituals (sacrifice and burial traditions). An integral part of the Alp type, the horse is the hero's companion and confidant. We also see the indispensable place of the horse in Turkic society in the *Divanü Lugatî't-Türk*. The proverb "bird's wings, man's horse," recorded by Mahmud al-Kashgari, clearly emphasizes the importance of the horse's place in Turkic society. The preservation of the health of such a valuable asset in Turkic cultural life necessitated the development of advanced veterinary knowledge and related terminology among the ancient Turks.

This study, aims to determine the state of veterinary care and treatment of horses, a subject of great importance to the Turks. To this end, Old Turkic texts and historical dictionaries were examined to reveal the level of Turkish veterinary terminology as a scientific language. Using a document analysis method, a total of 26 terms related to horse health were identified from sources dating back to the Old Turkic period. These terms include horse diseases, injuries, sweating and weakness, various horse defects, and treatment methods. The primary data source for this study is the *Dîvânü Lugâtî't-Türk* (DLT), which provides encyclopedic information in

the context of folk medicine and veterinary medicine, while early texts such as Irk Bitig and the Orkhon Inscriptions were also utilized.

Horse Wounds and Physical Deformities: The most common record of horse wounds in Old Turkic texts is the term "yagır," meaning "saddle wound." In Irk Bitig, a weak horse being ridden by a thief and becoming "yagır" from mane to tail is described as a bad omen. The term "oluk yagır" or "keriş yagır," used in DLT to refer to a wound between the horse's shoulder blades, is described as a disease "inherited by the son" due to its difficulty in healing, reflecting a profound observation of the horse's anatomical sensitivity. Furthermore, the term "çildek" (çildeg/çildey) was used for purulent wounds on the chest area of horses. Sources indicate that cauterization was used to treat these wounds. The use of protective equipment, such as "underwear" to shield the horse's back, is documented in proverbs as a preventative measure against injuries.

Horse Diseases and Physiological Disorders: In this study, the use of the words "ig" and "kem" generally meaning illness, specifically in relation to horses, is noteworthy. It has been noted that the word "kem" and its derived verb "kemlen-" were originally used for horses, referring to the horse becoming ill due to the feed it ate. Among specific diseases mentioned, senregü known as "glanders" today which can be transmitted from horses to humans, is cited. Another important record is the disease caused by glanders, whose Persian equivalent is "ḥunām." The fact that this term was recorded with a Old Turkic equivalent in the 11th century demonstrates the scientific competence of the Turkic language. Furthermore, the condition of a horse's belly swelling and sticking to the ground due to overfeeding or digestive problems was expressed with the verb "köler-"; the persistence of this condition was described with the adjective "kölergen."

Sweating, Weakness, and Physical Defects: Physiological conditions affecting a horse's performance are also represented with a broad vocabulary. A horse's sweating (terle-, çılan-) and the absorption of this sweat through slippers placed under the saddle are part of daily care routines. A horse's weakness due to poor feed or excessive fatigue is expressed with the verbs "tor-" or "çallan-". In the texts, the expression "toruk at," meaning "weak horse," was used to describe situations where the horse needed care. In the context of horse defects, piebald horses (considered to have bad hooves), blue-eyed horses (considered to have poor eyesight), and barren mares were considered economically and functionally defective. The knowledge that

blue-eyed horses, in particular, had poor eyesight became ingrained in the collective memory as something to consider when buying a horse.

Treatment Methods: In ancient Turkic societies, both physical and medicinal methods were used to treat horse diseases. The most common treatment method is cauterization (tagla-), used for healing purulent wounds or for branding purposes. Drawing blood from the horse's carotid artery or hoof wounds (çek-, kana-) is recorded as another therapeutic method. The most striking example in the context of medicinal treatment is the use of aңduz (andız otu). It is recorded that horses suffering from stomach aches were treated by administering andız otu through their throats, supported by the proverb, "If there is andız otu nearby, the horse will not die of stomach aches." These records show that the Turks discovered the therapeutic properties of plants and applied them systematically.

In conclusion, the identification of a total of 26 veterinary terms reveals that Turkic was used as a scientific language in the fields of medicine and animal health. Most records concerning horse diseases are found in the *Dîvânü Lugâti't-Türk* from the Old Turkic Period. This demonstrates that *Dîvânü Lugâti't-Türk* is not only a dictionary but also an encyclopedic source that brings the veterinary knowledge, treatment methods, and folk medicine of the period to the present day. This terminological richness documents, at a linguistic level, the early contributions of Turkic culture to scientific disciplines and the deep-rooted relationship established with horses.

KÂŞGARLI MAHMUD
DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ
KÂŞGARLI MAHMUD JOURNAL OF
LANGUAGE AND LITERATURE

Cilt 1 Sayı 2 (2025)

kasgarlimahmud.org

ESKİ UYGURCADA EVRENSEL SEMANTİK KÖKTEN TÜREMİŞ BİR
ORGAN ADI: SIÇGANAK*

AN ORGAN NAME DERIVED FROM A UNIVERSAL SEMANTIC ROOT IN
OLD UYGHUR: SIÇGANAK

Öğr. Gör. Hakan Güler

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu,
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi

hakan.guler@manas.edu.kg

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 01.11.2025

Kabul Tarihi: 01.11.2025

Yayın Tarihi: 31.12.2025

Atıf

Güler, H. (2025). Eski Uygurcada Evrensel Semantik Kökten Türemiş Bir Organ Adı: Siçganak. *Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1(2), 19-28.

Öz

Eski Uygurca söz varlığı yönünden Eski Türkçe döneminin en hacimli evrelerinden birisidir. Eski Uygurlar çağında birçok sosyo-kültürel değişim yaşanmış ve bu değişimler dile yansımıştır. Bu bağlamda yeni kabul edilen dinler ile birlikte girilen yeni sosyal çevreler de Türk dilinin söz varlığı yönünden zenginleşmesine olanak sağlamıştır. Eski Uygurlar Manihazim ve Budizm'e ait kutsal sayılan eserleri Türk diline çevirmişler ve bu eserlerdeki bazı kavramları Türkçeleştirerek Türk diline kazandırmışlardır. Bu kavramların büyük çoğunluğu dinî söz varlığına aitken bilimsel söz varlığına ait kavramlar da azımsanmayacak sayıdadır. Çeviri faaliyetlerinin yoğunluk kazanmasıyla Türk diline kazandırılan kavramlara ait söz varlığı çeşitli terim türetme stratejilerinin doğmasını sağlamıştır. Var olan bir sözcüğe yeni anlam yüklenmesi, ekler vasıtasıyla bir kökten yeni sözcükler türetilmesi veya ikileme, yineleme gibi yapılarla anlam sağlanması gibi şekiller terim türetme stratejilerine örnek olarak gösterilebilir. Bu çalışmada özellikle çağdaş Batı dillerinde görülen fare>kas metaforu ve bu metafor yoluyla türetildiği düşünülen siçganak 'kas, adale' terimi üzerinde durulmuştur. Çalışmada öncelikle fare>kas metaforunun dünya dillerindeki durumu ele alınmış, ardından terimi oluşturan

* Bu çalışma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Prof. Dr. Ferruh Ağca danışmanlığında yürütülen "Eski Uygurca Sağlık Bilimi Terimleri -Morfolojik ve Semantik Bir İnceleme-" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

gramatikal yapıda yer alan +(g)Ak küçültme ekinin işlevlerine değinilmiş ve daha sonra terim hakkındaki görüşler ile terimin Eski Uyğurcadaki tanıkları değerlendirilerek elde edilen sonuçlar, sonuç ve değerlendirme bölümünde tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Fare, Kas, Metafor, Organ

Abstract

In terms of its lexical inventory, Old Uyghur represents one of the most extensive phases of the Old Turkic period. The era of the Old Uyghurs witnessed numerous socio-cultural changes, which were reflected in the language. In this context, the adoption of new religions and the emergence of new social environments also contributed to the enrichment of the lexical inventory of the Turkic language. The Old Uyghurs translated sacred works belonging to Manichaeism and Buddhism into the Turkic language and contributed to the Turkic language by translating some of the concepts in these works into Turkish. While the vast majority of these concepts belong to religious vocabulary, some belong to scientific vocabulary. The intensity of translation activities led to the creation of various term derivation strategies for the vocabulary associated with the concepts introduced into the Turkish language. Examples of term derivation strategies include giving new meanings to existing words, deriving new words from a root using suffixes, or conveying meaning through structures such as compounding and repetition. This study focuses specifically on the mouse>muscle metaphor seen in contemporary Western languages and the term sıçganak ‘muscle, adale’ (muscle), which is thought to have been derived through this metaphor. First, the mouse>muscle metaphor is briefly discussed in relation to world languages, then the functions of the diminutive suffix +(g)Ak in the grammatical structure forming the term are addressed, and finally, the findings obtained by evaluating the views on the term and its attestations in Old Uyghur are discussed in the conclusion and evaluation section.

Key Words: Mouse, Muscle, Metaphor, Organ

Giriş

Çağdaş Türk dilinin söz varlığı bakımından sahip olduğu zenginlik, tarihî Türk dili alanlarında türetilen sözcüklerin varlığıyla yakından ilişkilidir. Türk dili, eklemeli bir dil olarak, bir köke gelen ekler vasıtasıyla semantik varyasyonlara erişebilmekte ve kök anlamından birçok başka yeni anlama ulaşabilmektedir. Bu özelliğiyle Türk dili türetim konusunda başarılı bir dil

olarak değerlendirilebilir. Özellikle terim türetme stratejileri Türk dilinin çok eski zamanlardan beri tecrübe ettiği bir türetim alanıdır. En eski yazılı belgelerden bugüne kadar birçok terim yabancı dillerden Türk diline aktarılmış, bu aktarım Türk dilinin terim türetme olanakları içerisinde yapılmıştır. Bu olanaklar arasında, var olan bir sözcüğe yeni anlam yüklemek, bir köke ekler getirmek suretiyle anlamını genişletmek veya ikileme, yineleme gibi formlar geliştirmek gösterilebilir. Türk dilinin tarihî alanları bu bağlamda incelendiğinde terim türetiminin en yoğun yaşandığı dönemlerden birinin Eski Uygur Türkçesi dönemi olduğu anlaşılabacaktır.

Eski Uygurlar 840 sonrası Ötüken'den Tarım Havzası olarak da bilinen Doğu Türkistan dolaylarına geldiklerinde burada yerleşik hayatın getirileriyle daha yakından tanıştılar ve bölgenin kültür dairesine ortak oldular. Bölgede bilim, sanat ve kültür hayatına büyük katkılar yapan Uygurlar aynı zamanda bölgedeki diğer halklardan etkilendiler ve Uygurlar vasıtasıyla Türk sosyal hayatında bazı değişiklikler meydana geldi. Özellikle dinî yaşamda Uygurlar henüz Ötüken'deyken çeşitli saiklerle tanışmış oldukları Manihaizm ve Budizm gibi dinlerle Tarım havzasında yakın etkileşimde bulundular ve zamanla bu dinleri benimsediler (Taşağıl 2020: 135-136). Benimsedikleri bu yeni dinlerin kutsal sayılan eserlerini Türkçeye tercüme ederek bu dinlere ait bazı kavramların Türk dilinde terimleşmesini sağladılar. Yapılan tercüme yalnızca dinî yaşamla sınırla kalmadı. Özellikle Sanskritçe, Soğdca, Toharca gibi dillerden çeşitli türlerde eserleri tercüme ettiler. Elverskog (2020: 27)'a göre sadece Budizm'den çevrilmiş olan Eski Uygurcada bilinen 81 eserden 41'i Çince, 16'sı Tibetçeden, dokuzu Sanskritçeden ve üçü Toharcadan çevrilmiştir.

Eski Uygurcada çeviri eserler yoluyla birçok kavram ve terim Türk diline girmiştir. Bunların bir kısmı doğrudan alınmış (paramıt gibi), bir kısmı fonetik uyuma girmiş (çakır gibi) ve bir kısmı da Türk dilinin imkanları dahilinde karşılanmıştır. Sıçganak sözcüğünün bir kavramın çevirisi olup olmadığı açık olmamakla birlikte sözcüğün morfolojik ve semantik durumunun bir evrensel köke gittiği anlaşılmaktadır. Hem sıçgan 'fare' sözcüğü hem de +Ak küçültme ekiyle kurulmuş olması diğer dünya dillerinde de fare ve küçültme ekinin birleşiminden 'farecik' gibi bir temel anlamla oluşması sözcüğün evrenselliğini göstermektedir. Evrensel bir fare > kas metaforu açık olarak görülmektedir.

1. Dünya Dillerinde fare > kas Metaforu

Batı dillerinin bir kısmında fareyi ifade eden sözcük Latince mus köküne dayanmakta ve kası ifade eden sözcük yine bu kökten türemiş görünmektedir. Latince mus 'fare' > musculus

'kas' şeklinde görülen bu ortak kök fare > kas metaforunun dayandığı kaynaklardan biri olarak kabul edilebilir (Alova 2013: 378). Mesela Yunancada 'fare' ve 'kas' anlamlı sözcükler aynı kökten gelmektedir: μῦς (mûs) 'fare' ve μύς (mûs) 'kas' (Beekes 2010: 984-985). İngilizce mouse 'fare' ve 'kas' anlamlı muscle terimi de Latince köke dayanmaktadır.¹ Almanca maus 'fare' ve muskel 'kas' sözcüğü de bu etimolojik bağlantıya sahiptir.²

Bazı Batı dillerinde ise fareyi ifade eden sözcük ile kası ifade eden sözcük arasında bağlantı bulunmamasına rağmen kası ifade eden sözcük terim olarak doğrudan Latince kökle ilişkilidir. Örneğin İtalyanca fare 'topo' Latince kök ile bağlantılı değilken kas 'muscolo' yine aynı kökün türevidir.³ Tarihî dillerden Toharca maścītse (isim) "fare, sıçan" sözcüğünün de bu semantik kökle ilişkili olma ihtimali bulunabilir.⁴

Fare > kas metaforu genellikle Hint-Avrupa dillerinde görülmektedir. Ancak dilsel ilişkiler ve kavramsal çeviriler yoluyla başka gruba ait dillerde de yer alabilmektedir. Eski Uygurcadaki sıçganak 'farecik' temel anlamlı, metaforik 'kas' terimi de kavramsal çeviri veya kopya bir terim olarak değerlendirilebilir.

2. +Ak Küçültme Eki ve İşlevleri

Kononov (1968: 83) +Ak ekinin +gAk ekinden geldiğini ve genellikle isim gövdesindeki sözcüklerin işlevine, benzerliğine ve görevine göre yeni anlamlar kazandırdığını söylemektedir. Gabain (1988: 45) +kak, +kek, +gak, +gek olarak gösterdiği ekin küçültme ve kuvvetlendirme bildirdiğini ifade etmekte ve örneklerinin çok olmadığını söylemektedir (erkek, tozgak, erengek, eşgek). Gabain diğer bir küçültme işlevli ekin ünlülerden sonra gelen +k olduğunu ve ögük 'annecik'; yulak 'küçük çay, derecik' gibi örnekleri göstermektedir. Bu örneklerden ekin ünsüzlerden sonra +Ak şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Erdal (1991: 74-76) +Ak ekinin +gAk küçültme ekinin bir varyantı olabileceğini düşünmektedir. Bu düşüncesini ise kulgak/kulak, talak, tılak, taşak ve bu çalışmada da ele alınan sıçganak gibi örneklerle desteklemektedir. Erdal, küçültme anlamını veren +Ak ekinin varyantı olduğunu düşündüğü +gAk ile birlikte mecaz yapıları organ adları türettiğini belirtmektedir. Gülsevin (1997: 115) +Ak ekinin Eski Anadolu Türkçesinde organ adlarında görüldüğüne değinmekte, bögrek ve yaşak örneklerini göstermektedir. Özyaşamış Şakar (2018: 21) Eski Türkçedeki +gAk ekinin Eski

¹ <https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=muscle> Erişim Tarihi 13.12.2025

² <https://tr.langenscheidt.com/turkce-almanca/kas> Erişim Tarihi 20.10.2025

³ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-italian/muscle> Erişim Tarihi 13.10.2025

⁴ <https://aeb.win.tue.nl/natlang/ie/tochB.html> Erişim Tarihi 20.10.2025

Anadolu Türkçesinde +Ak olarak görüldüğünü ve genellikle tek heceli sözcüklere geldiğini ifade etmektedir. Fakat bu ekin Eski Türkçe döneminde de hem +gAk hem +Ak formuna rastlanmaktadır.

2.1. Eski Uygurcada +(g)Ak Ekiyle Türemiş Bazı Organ Adları

+Ak küçültme ekinin işlevlerine bakıldığında genellikle benzetme veya işlev benzerliğine dayanarak organ adları türettiği anlaşılmaktadır. Eski Uygur Türkçesinde sıçganak terimi dışında bu ekin aynı işlevle organ adı türettiği örnekler bulunmaktadır. yaňak ‘yanak’ (Erdal 1991: 75), ernek ‘parmak’ (Wilkens 2021: 119), eňek ‘çene, çene kemiği’ (Wilkens 2021: 109), talak ‘dalak’ (Eren 1999: 103), taşak ‘taşak’ (Erdal 1991: 75), tılak ‘klitoris’ (Erdal 1991: 75), kul(g)ak ‘kulak’ (Erdal 1991: 75), tam(g)ak ‘damak, boğaz’ (Wilkens 2021: 668) organ ve vücut bölümü adları +Ak ekinin bu işlevine örnek olarak gösterilebilir. Bu örnekler incelendiğinde benzetmeye dayalı bir türetimin olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin yan ‘taraf, yön’ +gAk > yaňak; er ‘adam, insan’ +gAk > ernek gibi türetimler ekin benzetme işlevli organ adı türetimini ortaya koymaktadır.

3. Sıçganak Terimi Hakkında Bazı Görüşler

Räsänen (1969: 414) sözlüğünde sıçganak sözcüğüne yer vermemiş fakat sıçgan maddesinde bu sözcüğün ‘fare’ anlamında olduğunu söylemiştir. Clauson (1978), Erdal (1991) ve Tietze (2022) sözcüğün oluşumunun evrensel bir alt anlama dayandığı görüşündedirler. Clauson (1972: 796) sıçgan sözcüğünün ‘fare’ anlamına gelen genel bir sözcük olduğunu ve sonu -gAn ile biten hayvan adlarına örnek olduğunu bildirir. Clauson sıçganak teriminin ise sıçgan ‘fare’ adından türediğini ve Batı dillerinde de Latince mus ‘fare’ adından musculus ‘kas, adale’ teriminin oluştuğunu belirtmektedir. Türk dilinde ‘kas’ anlamı için genel bir terimin bulunmadığına değinen Clauson bu anlamın genellikle tamlama ya da ödünç sözcüklerle sağlandığını öne sürmektedir. Erdal (1991: 76) da bu görüşlerden yola çıkarak sıçgan +Ak şeklinde türemiş olduğunu dile getirir. Tietze (2022: 171) de başka bir örnekle bu iddiaya destek verir: Arapça ‘ađal “büyük fare, sıçan” > ‘ağala “kas” ve krş. Lat. musculus ‘küçük fare > kas’ notunu düşer. Kaşgarlı DLT’de sıçganak sözcüğüne yer vermezken sıçgan sözcüğünü ‘fare’ olarak kaydetmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 190). Ayrıca Kaşgarlı baka ‘kurbağa’ maddesinde baka.çuk ‘kurbağacık’ sözcüğüne yer vermekte ve bunun ‘kolun et kısmı’ olduğunu söylemektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 445). Kaşgarlı’nın verdiği bu örnek Türk dilinde küçültme işlevli eklerin metaforik bağlamli organ adları veya vücut bölümü adları oluşturabileceğini göstermektedir. Wilkens (2021: 605) sıçgan sözcüğünü ‘fare, sıçan’;

‘dönemsel bir günün adı’; ‘dönemsel bir yıl adı’ olarak anlamlandırmakta ve sıçgan b(ä)lgüsi ‘fare ısırması’, sıçgan kün ‘fare günü (tarihlendirme)’; sıçgan üdi ‘fare saati (gecenin bir bölümü)’; sıçgan yıl ‘fare yılı, keme yılı (tarihlendirme)’ kullanımlarını göstermektedir. sıçganak sözcüğünü ise ‘kas’ olarak almıştır. Elmalı (2022: 347) sıçganak sözcüğünün DKPAM’da saçganak biçiminde de görülebildiğini, bu ses olayının Eski Uygurcada olağan olduğunu ve sözcüğün fareye benzetme yoluyla sıçgan+ak şeklinde oluştuğunu belirtmektedir. Ayrıca sıçganak sözcüğünün Yeni Türkçe Sözlükte ‘kas’ anlamında saçanak şeklinde yer aldığını ifade etmektedir. Çetin (2025: 254), Eski Anadolu Türkçesinde sözcüğün sıçanak şeklinde bulunduğunu ve ‘kas’ anlamında kullanıldığını göstermektedir.

4. Sıçganak Teriminin Eski Uygurcadaki Tanıkları

Sıçganak teriminin Eski Uygurcada geçtiği örnekler aşağıda gösterilmiştir. Bu örnekler incelendiğinde kasların tutulması, sıkılması ve birbirine vurulması şeklinde bir güç simgesi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan sıçganak teriminin ele alınan örneklerde +LAR çokluk ekiyle kullanıldığı görülmektedir. Bu durum sıçganak teriminin genel kaslar için kullanıldığını gösterebileceği gibi sağ ve sol koldaki pazular için de kullanılabileceğine işaret etmektedir:

sıçganakların tutunup oot önlüg kıpkızıl saçların artlarında ıdıp ‘adalelerini sıkarak sertleştirip, ateş renkli kıpkırmızı saçlarını sırtlarına salıverdiler.’ (DKPAM / 3521-3522).

agızlarıntın közlerintin burunlarıntın barça korkgu teg ört yalın üntürüp tişlerin azıgların çıktratıp sıçganakların urunu ayaların yapıntı busuşlug sakınçlıg köñülin kelip ... LYĞT’ınaru berü yorıdılar ‘ağızlarından, burunlarından korkunç ateşler saçıp, dişlerini gıcırdatıp, adalelerini birbirine vurarak, avuçlarını sıktılar’ (DKPAM / 3781-3788)

adınları [yme ...]LY ıdmatın tıda tutup sıç[ganakları]n kavıra tuta şük tu[r]d[ı]lar ‘diğerleri de bırakmadan arkada tutup kaslarını sıkıca tutarak sakin(ce) durdular.’ (BT XXXVII / 7866-7868).

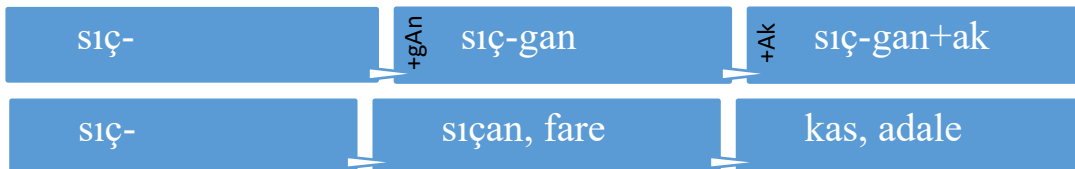
Yukarıdaki örnekler değerlendirildiğinde sıçganak sözcüğünün kullanımının sınırlı olduğu ve belirli bağlamlarda kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Türk dili tarih boyunca terim türetiminde çeşitli stratejiler izlemiştir. Bunlar arasında en sık görülenlerinden biri, mevcut bir sözcüğe eklenen yeni bir ek vasıtasıyla morfolojik ve semantik genişlemedir. Sözcüğe eklenen ek, semantik olarak sözcüğün yeni anlamlar kazanmasını sağlamaktadır. Bazı ekler özel işlevleriyle de ön plana çıkmaktadır. Bu eklerden +(g)Ak eki organ adları türetmede sık kullanılmaktadır. +(g)Ak ekinin benzetme yoluyla organ adı oluşturduğu örneklere sıkça rastlanmaktadır: *yanak, ernek, enek, talak, taşak, tılak, kul(g)ak, tam(g)ak*. Tıpkı bu örnekler gibi *sıçganak* terimi de buna örnektir. Ancak bunun dışında *sıçganak* teriminin diğer dünya dillerinde de görülen bir anlamsal köke gittiği ve kavramsal olarak aynı düzlemde türetildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda *sıçganak* teriminin evrensel bir benzetme yoluyla türetildiği anlaşılmaktadır. Eski Uygurcadaki *sıçganak* teriminin tıpkı Latince, Yunanca, İngilizce, Almanca ve Arapça gibi dillerde de görülen “kasın deri altında hareket eden küçük bir fareye benzetilmesi” yoluyla türemiş olması, bu terimin semantik alt yapısının evrenselliğini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra DLT’de geçen bakaçuk terimi Türk dilinin küçültme işlevli eklerle metaforik organ adları oluşturabildiğine kanıt olarak gösterilebilir.

Sıçganak sözcüğü sıç- fiil kökünden işlek bir ek olan -gAn ekiyle isimleşmiş ve +Ak eki ile terimleşmiştir. Sonuç olarak sözcüğün anatomik bir terim olarak şu şekilde türetildiği ifade edilebilir: sıçgan ‘fare’ +(g)Ak (Küçültme Eki) > sıçganak ‘farecik’ > ‘kas, adale’. Sözcüğün terimleşme süreci aşağıdaki şemayla gösterilmiştir:

Oğuz Türkçesinin orta hecedeki /g/ sesini eritmesiyle sıçanak ve muhtemelen gelişmiş formu olan saçanak sözcüklerine Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkiye Türkçesi ağızlarında rastlanmaktadır:

EUy. sıçganak → EAT sıçanak/saçanak → TTAğ. sıçanak/saçanak

Kısaltmalar

BT XXXVII → *Berliner Turfantex 37*

EUy. → *Eski Uygur Türkçesi*

EAT → *Eski Anadolu Türkçesi*

DKPAM → *Daşakarmapathāvadānamālā*

Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi, 2025, 1(2), TÜRKİYE

DLT → *Dîvânu Lugâti 't-Türk*

TTAğ. → *Türkiye Türkçesi Ağzları*

Kaynaklar

- Alova, E. (2013). *Latince Türkçe Sözlük*. İstanbul: Sosyal Yayınları
- Beekes, R. P. S. (2010). *Etymological dictionary of Greek*. Leiden-Boston: Brill.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Çetin, H. A. (2025). *Eski Anadolu Türkçesi Eczacılık ve Tıp Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Elmalı, M. (2016). *Daşakarmapathāvadānamālā*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Elverskog, J. (2020). *Budist Uygur Edebiyatı* (Çev. Mustafa Ağca-Dilek Uzunkaya). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B.; Akoyunlu, Z. (2014). *Dîvânu Lugâti 't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation – A Functional Approach to the Lexicon Vol. I*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kononov, A. N. (1969). İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 16, 81-88.
- Özyaşamış Şakar, S. (2018). Eski Türkiye Türkçesinde Küçültme, Sevgi, Şefkat ve Acıma İşlevli Ekler. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 7/ 16, 19-30.
- Taşgılı, A. (2020). *Uygurlar -840'tan Önce-*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları
- Tietze, A. (2021). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (5. Cilt)*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Wilkins, J. (2016). *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daşakarmapathāvadānamālā Teil 2*. (Berliner Turfantexte XXXVII), Brepols Publishers, Turnhout.
- Wilkins, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.

Oxford English Dictionary. (2025). *Muscle*. Oxford University Press.

Extended Abstract

In terms of its lexical inventory, Old Uyghur represents one of the most extensive phases of the Old Turkic period. The era of the Old Uyghurs witnessed numerous socio-cultural changes, which were reflected in the language. In this context, the adoption of new religions and the emergence of new social environments also contributed to the enrichment of the lexical inventory of the Turkic language. The Old Uyghurs translated sacred works belonging to Manichaeism and Buddhism into the Turkish language and contributed to the Turkish language by translating some of the concepts in these works into Turkish. While the vast majority of these concepts belong to religious vocabulary, some belong to scientific vocabulary.

The intensity of translation activities led to the creation of various term derivation strategies for the vocabulary associated with the concepts introduced into the Turkish language. Examples of term derivation strategies include giving new meanings to existing words, deriving new words from a root using suffixes, or conveying meaning through structures such as compounding and repetition. This study focuses specifically on the mouse>muscle metaphor seen in contemporary Western languages and the term sıçganak ‘muscle, adale’ (muscle), which is thought to have been derived through this metaphor. First, the mouse>muscle metaphor is briefly discussed in relation to world languages, then the functions of the diminutive suffix +(g)Ak in the grammatical structure forming the term are addressed, and finally, the findings obtained by evaluating the views on the term and its attestations in Old Uyghur are discussed in the conclusion and evaluation section.

The richness of the contemporary Turkish lexicon is closely related to the presence of words derived in the historical stages of the Turkish language. As an agglutinative language, Turkish can achieve semantic variation through affixation, deriving numerous meanings from a single root. With this characteristic, Turkish can be regarded as a language highly productive in word formation. In particular, the strategies of term formation constitute a field in which Turkish has long-standing experience. From the earliest written records to the present day, many terms have been borrowed from foreign languages into Turkish, and this process has taken place within the possibilities offered by Turkish word-formation mechanisms. Among these possibilities are assigning new meanings to existing words, expanding meanings by adding derivational affixes to roots, or creating forms such as reduplication and repetition.

When the historical stages of Turkish are examined from this perspective, it becomes evident that one of the periods in which term formation was most intense is the Old Uighur Turkish period. After the Uighurs migrated from Ötüken to the Tarim Basin—also known as Eastern Turkestan—following 840, they became more closely acquainted with the conditions of a settled way of life and participated

in the region's cultural sphere. The Uighurs, who made great contributions to the scientific, artistic, and cultural life of the area, were also influenced by other peoples living there, and through them, certain changes occurred in Turkish social life. In particular, in the sphere of religion, the Uighurs—who had already encountered faiths such as Manichaeism and Buddhism while still in Ötüken—came into closer contact with these religions in the Tarim Basin and eventually adopted them. By translating the sacred texts of these newly adopted religions into Turkish, they contributed to the terminologization of certain religious concepts within the Turkish language. These translations were not limited to the religious sphere alone: the Uighurs also translated a number of scientific works, especially from Sanskrit, Sogdian, and Tocharian. Through this process, certain scientific terms were rendered into Turkish. The word sıçganak (muscle) discussed in this study is one such term. It was borrowed through translated works and became lexicalized in Turkish as a term denoting a body organ.

KÂŞGARLI MAHMUD
DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ
KÂŞGARLI MAHMUD JOURNAL OF
LANGUAGE AND LITERATURE

Cilt 1 Sayı 2 (2025)

kasgarlimahmud.org

TÜRK HİKÂYE VE ROMANINDA BALKAN HARBI'NİN TEMSİLİ:
İDEOLOJİK, SOSYOLOJİK VE PSİKOLOJİK BOYUTLAR

THE REPRESENTATION OF BALKAN WAR IN TURKISH HISTORIES AND NOVELS:
IDEOLOGICAL, SOCIOLOGICAL AND PSYCHOLOGICAL DIMENSIONS

Doktorant, Nesrin KAYMAKCI

*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı
Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, nesrin_kaymakci@hotmail.com *

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 14.11.2025

Kabul Tarihi: 15.11.2025

Yayın Tarihi: 31.12.2025

Atıf

Kaymakçı, N. (2025). Türk Hikâye ve Romanında Balkan Harbi'nin Temsili: İdeolojik, Sosyolojik ve Psikolojik Boyutlar. *Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1(2), 29-49.

Öz

1912-1913 Balkan Harbi, Osmanlı Devleti'nin yalnızca askerî bir yenilgisi değil, aynı zamanda bir "millî yas"ı olarak da adlandırılmaktadır. Bir diğer tabirle, "küçük kıyamet" olarak adlandırılan bu savaş, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısının çözülmesini hızlandırmış hem siyasî hem de toplumsal düzlemde büyük bir travma yaratmıştır.

Bu dönemde yaşanan yıkım, yalnızca toprak kaybı olarak görülmemekle birlikte aynı zamanda bir kimlik ve aidiyet kaybı olarak da edebî eserlere yansımıştır. Nitekim Türk hikâye ve romanı, bu tarihsel felaketi sadece dışsal bir olay olarak değil, insan ruhunun ve toplumsal belleğin derinliklerine inen bir sarsıntı biçiminde işlemiştir.

Türk Edebiyatında özellikle hikâye ve romanın odak noktası alındığı bu çalışmada Balkan Harbi'nin ideolojik, sosyolojik ve psikolojik açıdan edebî metinlerde nasıl anlatıldığı üzerine tematik odaklı düşünülmüştür. Çalışmada incelenen metinler Ömer Seyfettin'in Bütün Hikâyeleri, Halide Edib Adıvar'ın *Yeni Turan* adlı romanı, Samiha Ayverdi'nin *Mesihpaşa İmamı* adlı romanı, Necati Cumalı'nın *Viran Dağlar* adlı romanı ve Zeliha Midilli'nin *Bir Balkan Şarkısı Saranda* adlı romanıdır.

Bu makalenin amacı, Balkan Harbi'nin Türk hikâye ve romanındaki temsillerini tematik olarak ideolojik, sosyolojik ve psikolojik boyutlarıyla inceleyerek savaşın edebî bellekte nasıl bir anlam kazandığını ortaya koymaktır. Çalışma, dönemi ele alan ve bu açıdan öne çıkan hikâye ve romanlar üzerinden savaşın birey, toplum ve ideoloji düzeyinde nasıl yeniden kurgulandığını göstermeyi hedeflemektedir.

Çalışmanın sonucunda, Balkan Harbi'nin geçmişten bugüne yazılmış farklı roman ve hikâyelerde ideolojik, psikolojik ve sosyolojik boyutlarda birtakım etkilerinin sürdüğü ve bunların yansımalarının da kurgusal metinlerde görüldüğü sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balkan Harbi, hikâye, roman.

Abstract

The Balkan War of 1912–1913 can be regarded not only as a military defeat for the Ottoman Empire but also as a “civilizational crisis.” In other words, this war—referred to as a “small apocalypse”—accelerated the disintegration of the Empire’s multi-ethnic structure and created a profound trauma on both political and social levels.

The devastation experienced during this period was not merely perceived as a loss of territory, but also reflected in literary works as a crisis of identity and belonging. Turkish short stories and novels approached this historical catastrophe not only as an external event, but as a shock that penetrated deeply into the human psyche and collective memory.

This study, which focuses particularly on short stories and novels in Turkish literature, examines how the Balkan War was represented in literary texts from ideological, sociological, and psychological perspectives. The analyzed works include Ömer Seyfettin’s Complete Stories, Halide Edib Adivar’s novel Yeni Turan, Samiha Ayverdi’s Mesihpaşa İmami, Necati Cumalı’s Viran Dağlar, and Zeliha Midilli’s Bir Balkan Şarkısı Saranda.

The aim of this article is to explore the representations of the Balkan War in Turkish short stories and novels, considering ideological, sociological, and psychological dimensions, and to reveal how the war has acquired meaning within literary memory. Through prominent works that address the period, the study aims to demonstrate how the war was reconstructed on individual, social, and ideological levels.

Key Words: Balkan War, history, novel.

Giriş

Her edebî metnin, farklı seviyelerde olmakla birlikte bireysel, toplumsal yahut psikolojik katmanları içerisinde barındırması genel kabul görmüş bir gerçektir. Bir başka deyişle, edebî metinler estetik bir kaygı taşımakla birlikte, gerçek hayatı içerisinde barındıran, gerçekliği kurgulayarak anlatan ayna vazifesi görmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde, savaş/harp gibi bireyleri, toplumları hatta devletleri etkileyen bir gerçekliğin edebî metinlerde yer edinmemesi düşünülemez. Zira savaşlar, yalnızca askerî bir olgu değil, bireysel ve toplumsal boyutta da büyük bir etki yaratan tarihî bir gerçekliktir.

Türk hikâye ve romanında savaş kavramının ele alınışı ilk olarak Balkan Harbi'ne tekabül eder. Hasan Ulucutsoy'un yaptığı çalışmaya göre, Balkan Savaşları'nın başlamasıyla, dönemin düşünür ve yazarları edebiyatımızda harp kavramının yeterince ele alınamamasından, "harp edebiyatı"na ehemmiyet verilmemesinden dem vurur. Bu hususta ilk yayımlanan yazılar arasında Peyami Safa'nın Harp ve Edebiyat'ı bulunur. Yazar, bu yazısında bizde harp edebiyatının niçin olmadığını sorgulamıştır. Ona göre harbe dair yazılar kaleme almak yalnızca devlet adamlarından beklenmektedir, fakat sanatkârlardan beklenmez. Nitekim, bizim edebiyatımızda yazılmış olan edebî eserler incelenip harbe dair kaleme alınmış kısımlar toplansa bizim de bir harp edebiyatımız olduğu görülecektir.

Yine Hasan Ulucutsoy'un aktardığına göre, Türk edebiyatına bakıldığında, özellikle "on yıllık harp" döneminde, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında, toplumu süratle dönüştüren harplerin önemli yansımalarının olduğu açıktır. Bu noktada yazar, şair ve aydınların zihinlerini meşgul eden "savaş edebiyatı" kavramı etrafında bir dizi yazının da Türk basınında çıktığı gözlenmektedir. (Ulucutsoy, 2018: 1027)

Türklerin harp edebiyatı kavramına yeterince değinilmemesi hakkında öne sürülen bir diğer görüş ise Harun Duman'ın bu hususta kaleme aldığı doktora tezinde karşımıza çıkmaktadır. Harun Duman'a göre, tarihçilerin büyük bir kısmının ortak fikri olarak Türkler neredeyse her yirmi iki yılda bir savaşmış veya savaşmak mecburiyetinde kalmıştır ve bu savaşlar üzücü sonuçlara neden olmasına karşın millî his ve benliğin uyanışında da etkili olmuştur. Buna karşın, savaş tarihi ve edebiyat benzer yoğunluğu gösteremez, zira Yahya Kemal'in de dediği gibi "Türkler destan yaratmaktan destan yazmaya vakit bulamamışlardır."

1912-1913 Balkan Harbi, Osmanlı Devleti'nin siyasi, toplumsal ve kültürel tarihinde derin bir kırılma noktası olarak kabul edilir. Zira bu savaş, yalnızca askerî bir yenilgi değil, aynı

zamanda bir kimlik ve aidiyet krizi olarak da kabul edilir. Çünkü Balkan Harbi, Osmanlı Devleti için askerî sonuçların da ötesinde, devletin çok uluslu yapısının çözülmesini hızlandırmış, Türk aydınında kimlik, aidiyet ve gelecek kaygılarını derinleştirmiştir. Bahsi geçen yıkım, yalnızca tarihsel düzlemde değil, edebî temsil açısından da köklü etkiler yaratmıştır. Bu bağlamda Balkan Harbi edebiyatta da yalnızca tarihî bir olay değil, aynı zamanda ideolojik dönüşüm, toplumsal çözülme ve millî travmanın estetik bir ifadesi olarak konumlanmaktadır. Bir başka deyişle Türk hikâye ve romanı, Balkan Harbi'ni hem tarihî bir felaket hem de “ruhsal travma” biçiminde işlemiş, savaşın izlerini bireysel psikoloji, toplumsal yapı ve ideolojik söylem düzeyinde yeniden üretmiştir.

Çalışmada, söz konusu edebî temsiller Halide Edib Adıvar'ın *Yeni Turan*, Ömer Seyfettin'in *Bütün Hikâyeleri*, Samiha Ayverdi'nin *Mesihpaşa İmamı*, Necati Cumalı'nın *Viran Dağlar*, Zeliha Midilli'nin *Bir Balkan Şarkısı* adlı eserleri üzerinden incelenmiştir. Çalışmada bu hikâye ve romanların tercih edilmesinin ilk sebebi Balkan Harbi'nin Türk milletinin tarihsel belleğinde ve edebî metinlerinde geniş yer edinmesidir. Bir diğer nedeni ise bu metinlerin geçmişten bugüne farklı tarihlerde ve farklı yazarlar tarafından kaleme alınmış olmasıdır. Çünkü bu husus, Balkan Harbi'nin yalnızca bir dönemi veya belirli bir kitleyi değil, Osmanlı'dan günümüze kadar olan tüm dönemleri ve geniş bir kitleyi etkilemiş olmasının temsidir. Söz konusu eserlerde Balkan Harbi bizzat odak noktası alınmıştır. Fakat Halide Edib Adıvar'ın *Yeni Turan* adlı eseri, Balkan Harbi'ni bizzat ele almasa da bahsi geçen harp sonrası ideolojik dönüşümü net bir şekilde yansıttığı için çalışmaya dahil edilmiştir. Ayrıca, çalışmamızda Balkan Harbi'nin işlendiği her eser ele alınmamıştır. Zira bu tür bir tercih çalışmamıza gereksiz bir yük getirecek ve ana eksenden sapmalara neden olabilecekti. O nedenle, temsil kabiliyeti yüksek birkaç eserle yetinmeyi doğru bulduk.

Balkan Harbi'nin Türk edebiyatındaki etkilerine dair çok sayıda çalışma vardır. Balkan Harbi'nin edebî metinlerde kişi kurguları yahut mekân odaklı çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada, bahsi geçen harbin farklı perspektiflerden nasıl ele alındığını incelemektir. Çalışmanın bakış açısını oluşturan perspektif, Balkan Harbi'nin birey ve toplum üzerinde ideolojik, psikolojik ve sosyolojik ne gibi etkileri olduğu ve bu etkilerin edebî metinlerde ne şekilde kurgulandığıdır. Bahsi geçen unsurlar tematik olarak ele alınacaktır.

1. İdeolojik Boyut: Osmanlılıktan Türkçülüğe Geçiş

Osmanlı Devleti'nde 19. Yüzyılda başlayan yıkım ve toprak kaybı, arka plana odaklandığında yalnızca ekonomik yahut askerî sürece indirgenemeyecektir. Zira 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali ve onun yankıları olan fikir akımları, on dokuzuncu yüzyıldan çok daha önce tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Fransız İhtilali'nin doğurmuş olduğu neticelerden en etkilisi hiç şüphesiz milliyetçiliktir. Dolayısıyla bu akım, tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de karşılığını bulmuş ve “Osmanlı” olma anlayışı yerini “Türk” olma anlayışına bırakmıştır. Fakat bu anlayış değişikliğinde yalnızca “millî devlet” olma arzusu değil, Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan azınlık unsurların çeşitli isyanlar çıkarma girişimleri de etkili olmuştur denilebilir.

Ahmet Koçak'ın “Savaşın Gölgesinde Yazılan Hikayeler: Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Savaşın Yansımaları” adlı çalışmasında belirttiği üzere, Rumeli/Balkanlar “yirminci yüzyılın başlarında Osmanlı coğrafyası içerisinde en karışık ve problemlili bölge”dir. Koçak'a göre, Esasen problem, Balkan Harbi'nin öncesinde, Rusya ve Avrupa ülkelerinin kışkırtmalarıyla farklı milletlerden (Türk, Bulgar, Sırp, Makedon, Arnavut, Boşnak gibi) oluşan bu coğrafyanın karışmasıyla başlamıştı. Ömer Seyfettin ise Balkanlar'daki Osmanlı karşıtı milliyetçilik havasının yakından şahidi olmuştur zira don ve Bulgar komitacıları, sadece bölgede yaşayan Türklere değil, kendi halklarına da zulüm ve şiddet uygulamaktadırlar(Koçak, 2015:640). Bahsi geçen hususta Ömer Seyfettin'in “Hürriyet Bayrakları” adlı hikâyesi dikkat çekicidir. Yazar, bu hikâyeye İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği gün On Temmuz alayının sokak ve caddelerde coşkuyla dolandığını, bu esnada ise Türk gençlerinin ellerinde bayraklarla gülümseyerek onlara baktığını tasvir ederek başlar. Bu millî şenlikte Türk gençlerinin en büyük hayali düşmandan eski yerleri tekrar almak ve düşman unsurlar tarafından “hasta adam” olarak adlandırılan Osmanlı Devleti'ni yeniden güçlenmiş olarak görmektir. Bu törenin ardından başkahraman atıyla yolculuğa çıkar. Yolculuk esnasında karşılaştığı kişi ile konuşması dikkat çekicidir:

Bahsi politikadan açtık. Ben “On Temmuz”un buralarda bile takdir olunduğunu söyledim.

Mülâzım, hayretime canı sıkılmış gibi “Ah ne diyorsunuz? On Temmuz'u takdir etmek...” dedi. Bu da laf mı? Bu bizim en büyük, en şanlı, en âli bir günümüz, en mukaddes millî bayramımızdır. Keşke üç gün olsaydı... Çünkü bir gün bir gece, pek az...”

“Demek On Temmuz'a bu kadar ehemmiyet veriyorsunuz?” diye gülümsedim, iddialarının aksini söyleyerek asabî münâkaşacıları kızdırmak hoşuma gittiğinden ilave ettim: “Hem bu nasıl millî bayram? Hangi milletin bayramı?”

“Osmanlı milletinin...”

“Osmanlı milleti demekle Türkleri mi kastediyorsunuz?”

“Hayır, bütün Osmanlıları...” (Ömer Seyfettin, 2012: 251).

Yazarın bu noktada oluşturduğu diyalogda esas amacının soru sormak olmadığı dikkat çekmektedir. Kendisinin de belirttiği üzere, amacı cevap almak değil, karşı tarafının fikrinin doğruluğunu sorgulamaktır. Bu hususta sohbetin seyri dikkat çekicidir:

“Genç mülâzımın koyu siyah gözlerinde sanki bir taassup ateşi parladı. (...) Birden başlamayarak akli sualciklerle onun halis mantığını şaşırtmağa karar verdim: “Bütün Osmanlılar kimlerdir?”

“Tuhaf sual! Araplar, Arnavutlar, Rumlar, Bulgarlar, Sırlar, Ulahlar, Yahudiler, Ermeniler, Türkler... Hasılı hepsi...” (Ömer Seyfettin, 2012: 25).

Görüldüğü üzere başkahraman, kendi deyimiyle “aklî sualciklerle” mülâzımın bu husustaki düşüncelerini sorgulamasını hedeflemektedir. Nitekim sohbetin devamından da anlaşıldığı üzere, ona göre artık Osmanlı düşüncesinin etkisini yitirmiştir ve bunun sebebi de Rumlar, Bulgarlar ve Sırlar gibi milletlerin artık intikam amacıyla hareket etmesidir. Sohbetin devamında mülâzım, başkahraman ile münakaşa etmek istemediğini belirtir zira düşüncelerinin taban tabana zıt olduğu fikrindedir. Ta ki yolculuk esnasında bir Bulgar köyüne gelene kadar, bu köye tepeden bakıldığında kırmızı şeyler dikkatlerini çeker. Mülâzım bu durum karşısında sevinerek ellerini çırpar zira ona göre bunlar dalgalanan hürriyet bayraklarıdır. Bu sayede, başkahramanın fikirlerinin yanlış olduğu da anlaşılacaktır.

“Körsünüz azizim, bakar körsünüz. Nafile zahmet edip bakmayınız. Hakikatleri görmek istidadı sizde yok. Hâlâ şüphe mi ediyorsunuz? Evet bunlar hürriyet bayraklarıdır. Şu dağ başında kaybolmuş Osmanlı- Bulgar köycüğü On Temmuz’u takdis ediyor. İnanıyor musunuz? Onlar Osmanlı değil midir? Yarın Osmanlı vatanına düşmanlar hücum ettiği vakit sizden evvel onlar koşacaklar, Osmanlılık namına kanlar dökcekler, Osmanlılığı kanlarıyla kurtaracaklar...”

Kendimi tutamadım:

“Bu Bulgarlar ha?”

“Evet, bu Bulgarlar! Bunlar en sadık Osmanlılardır. Komitacılarla hiç münasebetleri yoktur” (Ömer Seyfettin, 2012: 255).

Mülâzımın düşüncesini destekler nitelikte olan bu kırmızı şeyler, ona göre göre On Temmuz’u yani Osmanlı Devleti’ne ait bir bayramı kutlama sevincini yaşayan Bulgar köyünün evlerine, bahçelerine astıkları hürriyet bayraklarıdır. Fakat hikâyenin sonunda köye yaklaştıkça gerçek daha net şekilde kendini gösterir.

On Temmuz bayramını tebci için asılan bayraklara baktım. Bunlar hava aldirmek için güneşe asılmış kırmızı biber dizileri idi... Alçak kapıdan gözüken kolları sıvalı, pis, sarı, esmer bir kadın hain ve mavi gözleriyle kızdırılmış vahşi bir hayvan gibi bizi süzüyor, etrafımızda havlayan, sıçrayan, deliren köpekleri mahsustan çağırıyordu. Şimdi hürriyet bayrakları sandığı şeylerin ne olduğunu gören mülâzım dudaklarını ısıyor, sapsarı kesiliyordu. Şaşkın bir sesle tarladaki Bulgar’a “Kolay gelsin gospodin!” dedi.

Bulgar hâlâ işini bırakmıyor, başını çevirip bize bakmıyordu. Gene yüzünü çevirmeden sert ve bir küfür kadar çirkin bir şive ile “Neznam¹ Türkçe bre...” diye haykırdı (Ömer Seyfettin, s.257).

Görüldüğü üzere Ömer Seyfettin, “Hürriyet Bayrakları” adlı hikâyesiyle, kendine has ironik bir üslupla Osmanlılık düşüncesinin her ne kadar devam ettirilmeye çalışılsa da geçerliliğini yitirdiği düşüncesini vurgulamak istemiştir. Zira hikâyede bahsedilen Balkanlardaki azınlık milletler artık kendilerini Osmanlı olarak görmemektedir. Bu hususlar, çalışmamızın bir parçasını oluşturan İdeolojik dönüşüm meselesini destekler niteliktedir. Zira, alıntılardan da

¹ Bulgarca: Bilmiyorum

anlaşılacağı üzere, Balkanlar'da temel değişim ideolojik olarak başlamıştır ve bu değişim Osmanlılık'tan milliyetçiliğe doğru seyrederek.

Ömer Seyfettin'in Balkanlar'ı konu edinen hikâyelerinden bir diğeri olan "Primo Türk Çocuğu" da konusu itibarıyla millî şuuru vurgular. Hikâye, Ziya Gökalp'ten alıntılanan epigraf ile başlar "*Vatan ne Türkiyedir Türklere, ne Türkistan, vatan büyük ve müebbed bir ülkedir: Turan...*" (Ömer Seyfettin, 2011: 367). Söz konusu hikâyede İtalyan bir anne ve Türk bir babanın oğlu olan Primo, dokuz yaşında küçük bir çocuk olmasına rağmen Balkan Harbi ile ilgili gelişmeleri yakından takip eder. Zamanla millî şuur ve farkındalık seviyesi artan Primo, geceleri uyumayıp ecdadlarının tarihini merak eder. Araştırmaları ve sorguları neticesinde esas kimliğinin farkına varır ve bu noktadan itibaren millî uyanışı başlar: "Ben Turko, ben Turko... Ben yok İtalyano..." diyerek varlığını idrak eder. (Ömer Seyfettin, 2011: 391) Millî idrakin neticesinde Primo olan adını Türklerin ilk hakani olduğunu öğrendiği Oğuz olarak değiştirir ve İtalya'dan İstanbul'a taşınarak Türk subaylarına yardım eder. Bu hikâyede başkahraman konumunda olan Primo, esas olarak Türk milletinin temsili niteliğinde sayılabilir. Annesinin İtalyan olması, babasının da batı kültürü etkisinde olması sebebiyle öz benliği olan Türklük'ten uzak bir şekilde büyüyen Primo, dönemin atmosferi neticesinde kendi milliyeti ve kültürünü araştırmaya başlar. Bu araştırmalar neticesinde kendi kültürünün değerli olduğu sonucuna ulaşır ve ilk iş olarak adını öz Türkçe seçer. Tüm bunlar, metni kaleme alan Ömer Seyfettin'in ideolojik tutumu göz önüne alındığında tesadüf olmayacaktır. Zira yazar, "Yeni Lisan" adlı makalesinde de vurguladığı üzere öz Türkçe kullanımını teşvik eder. Ömer Seyfettin'in Balkan Harbi hususunda bir diğer öne çıkan özelliği ise yazarın Balkan Harbi'ne bizzat katılmış ve her şeyi birincil kaynak olarak gözlemlemiş olmasıdır. Onun Balkan Harbi'ne dair gözlemleri Hülya Argunşah'ın "Ömer Seyfeddin ve Balkan Günlüğü 'Hâlâ Kendimi Bir Manevraya Gidiyor Sanıyorum" adlı çalışmasında incelenmiştir. Tüm bu hususlar göz önüne alınarak düşünüldüğünde Primo, Ömer Seyfettin için ideal bir Türk genci portresi çizmiştir, denilebilir. Yazar, Primo'nun hikâyesiyle dönemin ideolojik dönüşümünü okura aksettirir.

Osmanlılık düşüncesinin etkisini yitirdiğini vurgulayan bir başka yazar ise *Yeni Turan* adlı romanı ile Halide Edib olmuştur. *Yeni Turan* her ne kadar konusu itibarı ile direkt olarak Balkan Harbine tekabül etmese de bu harbin ve devamında gelişen diğer harp ve durumların neticesinde Osmanlılık düşüncesinin sorgulanmaya başladığından bahseder.

Hakimiyet-i Milliye Osmanlı milleti halitası içinde gayet acayip ve dolambaçlı bir mana alıyor. Bunlardan Rum, Bulgar, Türk, Arap, Arnavut, hepsi başka başka mana alıyor: Rumlardan bir kısmı Yunanistan'a iltihak, Bulgarlar Bulgaristan'a iltihak, Arnavutlar bilmem ne (...) bu kavgalar birçok felakete sebebiyet veriyor. Fakat bu felaketler ve kavgaların da acı olmakla beraber bir dersi bir faydası oldu. Bir an için Türkiye durdu. Önünden açılan yolun hangisinden selamete çıkarım, önümdeki malzemedan hangi tarafın gösterdiği tarzda temel atarsam yapacağım istikbal binası sağlam olur, diye düşünüyor. İşte buraya geldikten sonra bu iki yolu gösteren çocukları da Türkiye'nin önüne geçiyor: benim yolumdan gelirsene selamete gidersen, diye haykırıyor. Bunlardan biri Yeni Osmanlılar, biri Yeni Turan (Halide Edib Adıvar, 2023: 39-40).

Halide Edib'e göre hakimiyetmilliye anlayışı Osmanlı Devleti bünyesinde olan bazı milletlerce farklı algılanmış ve bunun neticesinde Osmanlı Devleti için üzücü olaylar hatta felaketler zuhur etmiştir. Fakat bu felaketlerin yanı sıra bir faydası da olmuştur bu olayların, o da sorgulanan Osmanlılık düşüncesinin yerini Yeni Osmanlılık ve Yeni Turan düşüncelerine bırakmasıdır. Bunlar arasından Halide Edib'e göre tercih edilmesi gereken düşünce ise şu ifadelerle belirtilir: "Artık bırakmalı, herkes kendi vilayetinin, herkes kendi ırkının, tarlasının ve şahsının medeniyet ve terakkisinden mesul olsun. Ve artık bırakmalı, herkes kendi, ayrı, küçük memleketini ve ırkını bir müşterek vatan fikri etrafında idareye alıssın" (Halide Edib Adıvar, 2023: 42).

Ömer Seyfettin'in ardından Halide Edib'in de vurguladığı bu fikirler, dönemin koşulları ve fikir ortamı düşünüldüğünde pek şaşırtıcı değildir zira 1900'lü yıllar itibarı ile şekillenen milliyetçilik anlayışı, Balkan Savaşları neticesinde perçimlenmiş ve yankısı etkili bir şekilde yayılmıştır, denilebilir. Bahsi geçen bu hususlar da doğal bir süreç olduğu üzere edebiyatta aksini hissettirmiştir.

2. Psikolojik Boyut: Travma, Yitim ve Kimlik Arayışı

Savaş, yalnızca askerî terminolojide değil, psikolojik terminolojide de üzerinde durulan, araştırılan bir kavram olmuştur. Zira savaşlar, devletleri oluşturan toplumların ve toplumları oluşturan temel unsurlar olan bireylerin üzerinde uzun yıllar etkisi süren ve travmatik durumlara sebep olan bir olgudur. Tarihsel süreç içerisinde savaşlar, psikolojik, sosyolojik ve ekonomik açıdan yıkıcı etkileriyle de yer edinmiştir. Bu etkiler uzun yıllar etkisini sürdürerek önemli değişim ve dönüşümlere yol açmışlardır.

Savaş esnasında yaşanan hadiseler, yoksulluk, işkence, korku, panik, kayıp, yas ve göç gibi önemli değişimlere kapı açtığı için bu süreç bireyler tarafından travmatik yani psikolojik yıkımlara sebebiyet verir. Bu travma ve yitim neticesinde bireyler varoluşsal krizler yaşar ve özellikle de göç, yerinden edilme gibi hadiseler nedeniyle uzun yıllar hatta nesiller boyu süren kimlik arayışına kapılırlar.

Varoluşsal sancı yahut krizler, Cengiz Karataş'ın kaleme aldığı üzere, “köklerinden kopmuş(...) temelini yitirmiş, geçmişe tarihe güvenini kaybetmiş(...), toplumda yabancılaşmış(...), mutsuz, huzursuz insan varlığını dile getiren” hadiselerdir. Bu hadiseler, kendiliğinden değil, “toplum içinde yaşayan bireyin tehdit altında olduğu”, travmatik yani “kendi kendini yitirmek tehlikesinin baş gösterdiği yerde” ortaya çıkmaktadır. Bu dönemler, “ellikle savaş ve bunalım ertesi yılları bu çıkışın keskinleştiği, göze battığı dönemlerdir” (Karataş, 2021: 2466). Bahsi geçen travmalar ve etkileri hakkında detaylı bilgiyi Yener Özen şu sözlerle aktarır:

Yaşamda izi silinemeyen ağır olaylar büyük korkuların, çaresizlik ve güçsüzlük duygusunun ortaya çıkmasına neden olur ve travmayı yaşamış kişilerin duygularını, düşüncelerini ve ruhsal durumlarını uzun süre etkisi altına alır. Bu tür olaylar “travmatik durum” veya “travma” olarak adlandırılır. Bir travma sonrasında insan ruhsal, kısmen fiziksel yaralar alır. Travmayı yaşamış kişinin dünyası değişir, artık hiçbir şey eskisi gibi gelmez ona. Fiziksel yaralar görülebilir ve doktorlar tarafından tedavi edilebilir. Buna karşın ruhsal yaralar görülmez ve bu nedenle sıklıkla tedavi edilmezler. Bu, travmayı yaşamış kişilere büyük acılar verir; örneğin gerginliğe, ağrılara, uyku bozukluğuna, korku durumlarına veya depresyona neden olur (Özen, 2017: 104).

Edebî metinler her ne kadar kurgusal boyutlarıyla ön plana çıksalar da mimesis yahut katharsis gibi kavramlarla incelendiklerinde bireyin, toplumun, zamanın ve mekânın en derin izlerini içlerinde görmek mümkün olacaktır. Zira bir edebî metin, ortaya çıktığı toplumun kimliğinden ve tarihinden bağımsız düşünülemez, hatta bu unsurların ürünüdür denilebilir.

Balkan Harbi, yankısı her dönemde olduğu gibi günümüz edebî metinlerinde dahi hissedilen tarihî / toplumsal bir hadisedir. Türk milletinin “millî şuuru”nda yer edinen bu savaşın edebiyatımızda aksini hissettirmesi olağandır. Zira bu savaşla birlikte, Osmanlı Devleti'nde büyük bir moral bozukluğu yaşanmış ve savaştan sonra âdeta “millî yas” hissedilmiştir. Öyle ki bu savaş, “Türk tarihine ‘*Balkan Felaketi*’ ya da ‘*Balkan Acısı*’ olarak geçer.” (Gönen, 2025: 168) ve “Bu felaketin sonucunda kaybedilen vatan topraklarının yanı sıra yüzbinlerce Müslüman Türk, vatanında hunharca katledilir, işkenceye tabi tutulur ve yine

yüz binlercesi vatanını perişan halde ve büyük üzüntü içinde terk etmek zorunda kalır.” (Gönen, 2025: 168)

Balkan Harbi'nin bu denli psikolojik bir yıkıma sebep olmasının nedenlerinden biri, savaş öncesi Balkanlarda yaşayan farklı milletlerin barış ve huzur içinde olmalarıdır. Bu hususa Necati Cumalı'nın *Viran Dağlar* adlı romanında şu sözlerle değinilir:

Makedonya her dilden, her dinden insanın karıştığı bir bölgeydi o dönemde. Dilleri Türkçe, Rumca, Bulgarca, Sırpça, Arnavutça, Çingenece; dinleri Müslüman, Ortodoks, Uryani, Musevi her ne olursa olsun, tanıştığı dostluk gördüğü her insana sevecen yaradılışıyla içten gelen bir karşılık verdi. Makedonya'da konuşulan dillerin hepsini az ya da çok bilirdi. Rumcası iyi sayılırdı. Bulgarcası, Arnavutçası orta, Sırpçası zararsızdı. Genç yaşta, hemen hemen her köyde, her kasabada genç ya da yaşlı, kadın ya da erkek çok sayıda değişik dostlar edindi, nereye gitse yabancılik çekmez oldu, kolaylıkla akla gelebileceği gibi değişik gönül serüvenleri yaşadı Aşağı Makedonya'da. (Cumalı, 2008: 61).

Gerçek bir hayat öyküsünden, hatta Necati Cumalı'nın kendi akrabasının hayat öyküsünden esinlenerek kaleme aldığı *Viran Dağlar*'ın başkahramanı Zülfikar Bey, Makedonya'da yaşayan bir Türk beyidir. Buna rağmen bölgede yaşayan diğer milliyetlerin de dillerini konuşabilmektedir. Romanda çizilen tasvirde, farklı milliyetler veya din mensupları bu bölgede birbiri ile dostane ilişkiler kurmakta ve bir sorun olmadan yaşamaktaydılar. Hatta her şey o kadar yolunda gitmektedir ki Osmanlı bölgede azınlık unsurların bir isyan başlatacağı haberlerine hiç ihtimal vermemişler ve biraz da bu nedenle yenilgiye uğramışlardır.

Ayrımda olmadan eski sevinçli günlerinin bittiğini kabullenmişlerdi. Bekledikleri yeni acılar, yeni düş kırıklıklarıydı hep dalıp gittikleri ovada yol alan, kapılarını çalmak için yaklaşan... Haberler nereden kaynaklanıyor, nasıl o kadar çabuk en küçük köylere kadar yayılıyor, açıklanması kolay bir olay değildi, ama yıl başından beri bütün Makedonya'da üç beş kişinin bir araya geldiği kahvehanelerde, Pazar yerlerinde, Sırplarla Bulgarlar arasında barış görüşmeleri yapıldığı konuşuluyordu. (Cumalı, 2008: 132).

Bu noktadan itibaren, Makedonya'da yaşayan Türkler artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını algılamaya başladılar zira haberlerde Bulgarlar ile Yunanlar arasında barış görüşmeleri yapıldığı söyleniyor ve bu anlaşmaların neticesinde Kuzey Makedonya Sırpçılara, Güney Makedonya ise Bulgarlara veriliyordu. Şaşkınlığın esas sebebi ise şuydu: Bu yerler henüz Osmanlı yönetimi altındaydı yani bu, iki devletin Osmanlı'ya karşı bir savaş hazırlığı içinde olduklarını işaret ediyordu. Tüm bu hadiseler Türkler tarafından korku ve üzüntü içinde takip ediliyordu, aynı zamanda millî hislerin uyanışına da zemin hazırlıyordu. Bu hususta Zülfikar Bey ve annesi Saliha Hanım'ın konuşması dikkat çekicidir: “Düşünsene, topu topu kırk hanelik köy Gorička. Otuz hanesi Türkse, dört hane Rum, iki hane Bulgar, dört hane Arnavut aramızda. Komşularımız onlar! Bayraklarımız ayrı, çarşımız, çeşmelerimiz bir! Bunca yıl birbirimize tek eğri söz etmeden yaşadık! Yakışık alır mı? Komşularımız kırılır, ürker.” (Cumalı, 2008: 149). Zülfikar Bey'in evinin penceresine Osmanlı bayrağı asma isteği annesi Saliha Hanım tarafından reddedilir. Çünkü Saliha Hanım bunun komşuları tarafından bu durumun yanlış algılanacağını ayrımcılığa ve üzüntüye sebebiyet vereceğini düşünür. Fakat köy meydanına çıktığı zaman karşı taraf açısından durumun aynı olmadığını farkına varır.

“Köyün bütün Türk erkekleri içerdeydi, tek Rum, tek Bulgar olmadığı dikkatini çekti. Sanki Bulgar ya da Rum komşularından bir ikisi ile karşılaşacakmış duygusu vardı içinde kahveye girerken. Hemen her gidişinde kahvede karşılaştıkları Dimitri, marangoz Angel her akşam oturdukları köşede değildiler. Çok sevdiği, babacan ahbablarıydı ikisi de. O güne kadar birinin Rum, öbürünün Bulgar olduğu hiç geçmemişti aklından. Bir sızı geçti yüreğinden. (Cumalı, 2008: 149).

Romanının bu toplumsal dönüşümü ele alması, savaşın yarattığı toplumsal kırılmanın bireyler üzerindeki kırılma etkisini, hayal kırıklığını ve varoluşsal sorgulamayı içermesi yönünden

önemlidir. Zira bu tablo karşısında Zülfikar Bey, daha önce üzerinde durmadığı aidiyet ve kimlik konularını irdelemeye başlar ve toplumsal çözülmenin her ne kadar Türkler tarafından olmasa da azınlık milletler tarafından oluşturulmaya başlandığına şahit olur. Zamanla çözülme yerini şiddet ve vahşete bırakır ve yüzyıllarca hafızalardan silinmeyecek travmatik, acı hadiseler yaşanır.

Balkan Savaşı üstüne yazılanlar ürkütücüdür. Kitaplara geçmeyip de savaştan sağ çıkanların anlattıkları daha da inanılmaz gelir savaş nedir görmeyen insanlara. İlk silahlar patladıktan sonra akıllar durdu, yaptığını ettiğini bilmez ölçemez oldu silah seslerini duyanlar. Kan tutmuştu ordudakilerle birlikte sivilleri de. Çok kan döküldü cephelerde. Cephelerden daha çok cephe gerisinde can aldı savaş. Büyük, küçük, kadın, çoluk çocuk, yaşlı demeden binlerce kişi süngülendi, ateşe verilen evlerinde öldü. Savunmasız kadınların ırzlarına geçildi. Göç yollarında vurulmuş, düşmüş ölü anaların memelerini emmeye çalışan bebeler, üstlerinden geçip top arabaları tekerleklerinin ezdiği dağıttığı beyinler, karlara saplanara ayakta donmuş kalmış atlar, insanlar, üst üste cesetlerle dolu hendekler görülüyordu. Çok gözyaşı döküldü, çok yoksulluk çekildi... (Cumalı, 2008: 225).

Görüldüğü üzere savaştan yalnızca askerler değil, masum insanlar da etkilenmiştir. Şehit olan askerlerin yanı sıra masum siviller de hedef alınır, kadın, çocuk ve yaşlı birçok insan türlü işkencelerle öldürülür. Vahşetin boyutu oldukça büyüktür ve toplumsal/bireysel bellekten çıkmayacak seviyede travmatik olaylara yol açmıştır.

Balkan Harbi'nin konu edinildiği bir diğer roman Samiha Ayverdi'nin kaleme aldığı *Mesihpaşa İmamı*'dir. Yazar bu romanda, Balkan Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ve sonrasında Balkanlarda bulunan Türklerin gördükleri baskı ve zulüm neticesinde ana vatan olarak gördükleri İstanbul'a göçlerini konu edinir. Bu göç o denli büyüktür ki Balkanlardan gelen Türkler aşıkları zorlu yollar ve şartlar neticesinde yoksulluk, bulaşıcı hastalık gibi birçok zorlukla baş etmeye çalışmışlardır. Romanın esas ele aldığı sorun ise barınmadır. Kalacak yerleri olmayan bu insanlar, İstanbul'da bulunan Mesihpaşa Camii'sine sığınır. İçerisinde buldukları ortamda barınma, sağlık, beslenme ve ekonomik sorunlar yaşamaktadırlar. Bu nedenle büyük bir hayal kırıklığı ve psikolojik çöküş yaşamışlardır. Bu nedenle sık sık geçmiş güzel günlerini yâd ederler. Onlardan biri de Pembe Hanım'dır:

Odadan içeri girdiği zaman Pembe Hanım'ı gençlere Eski Zağra'nın düğünlerini anlatır buldu. Halbuki onu asıl coşturan, cenk ve hamaset hikayeleriydi. İhtiyar kadın, alınına o muhacir damgasını vuran muharebe lafı açılır açılmaz, uzun yılların basamaklarını bir solukta tırmanarak geçip gençliğinin tahtına oturur ve işte oradan, hafızasını zorlamaya lüzum göstermeyen bir kolaylıkla bütün bir boğuş faciasının çizgilerini sıkıntısız, zahmetsiz ortaya dökerdi. (Ayverdi, 2015: 74).

Göç eden yahut genellikle zorunlu göç ettirilen bu insanlara verilen ad "muhacir"dir ve bu adlandırma onlar için üzücü bir damga olarak görülür. Zira kendilerini yenilmiş değil, eski haşmetli günlerinde görmeyi arzu ederler, bu sebeple camide sık sık eski güzel günlerin bahsi açılır.

Bütün aile ve kendisiyle dostluğu olan herkes Rumeli, Türk hakimiyetinden çıkmadan evvel, düşmanın, her köşeye diktiğimiz medeniyet meş'alemizi nasıl söndürdüğünü, mekteplere, medreselere, harsa, irfana, şuura, sanata, hulasa bütün bir medeniyete, bir manevi hayat silsilesine nasıl inceden inceye suikast edilmiş olduğunu, bir tarih yaprağından daha canlı olarak ondan duyup öğrenmişti. (Ayverdi, 2015: 74).

Eski güzel günlerde, yani Türkler'in Rumeli'ye hâkim oldukları zamanlarda Rumeli'de medeniyet, irfan, hars gibi olumlu unsurlar hâkimken düşman unsurların gücü ele geçirmesiyle geriye yalnızca korkunç zulümler ve travmatik hatıralar kalır:

Yine bu dudak, işin kan dökücülük, zulüm ve işkence taraflarını da öyle acı çekmiş bir belagatle anlatırdı ki, dinleyenler, düşmanın, boğazlanmış vatandaşların kulaklarından

yapılmış gerdanlıklarla sokak sokak dolaştıklarını, mızrak ucundaki çocuk cesetlerine, sarhoş düşman askerlerinin, emmesi için kesilmiş kadın göğsü ikram ettiklerini, ihtiyar kadınları çirilçiplak soyup pörsük derilerine, kabukları çatlatılmış cevizler sıkıştırarak dipçik tehdidiyle çifte telli oynattıklarını adeta iştmez de görürlerdi. (Ayverdi, 2015: 74)

Görüldüğü üzere, Mesihpaşa Camisi'nin İmamı Hâlis Efendi, muhacirler tarafından anlatılan hadiselerin ne denli korkunç ve acı olduğunu şaşkınlık içerisinde dinler. Türkler'e yapılan eziyetlerin hayallere sığmayacak büyüklükte olduğunu sarf edilen "kan dökücülük" kavramıyla belirtir.

Bu gibi bulgulardan yola çıkılarak denilebilir ki edebî metinlerde savaş, bireyin ruhsal dünyasında yarattığı derin sarsıntılarla da işlenir. Yaşamış oldukları eziyet, uzun yolculuk, göç gibi hadiseler sonucunda bireyler psikolojik yıkıma uğramış, travmatik anılar belleklerinde uzun yıllar yer edinmiştir. Tüm bu süreç sonucunda ait oldukları mekândan göç etmek zorunda kalmış oldukları için de "aidiyet krizi" yaşamışlardır. Zira artık Balkan Türkleri kimlikleri yerini "muhacir" adlandırmasına bırakmıştır. Dolayısıyla bu hususlar edebiyatta da yankısını göstermiş ve kaybedilen topraklar, kaybedilen evler ve geçmişe duyulan özlem, karakterlerin iç dünyasında bir boşluk hissi yaratmıştır. Tüm bunların neticesinde denilebilir ki savaş, bireyin benliğini parçalayarak onu hem geçmişle hem de yeni kimliğiyle yüzleşmeye zorlamıştır.

3. Sosyolojik Boyut: Göç, Yoksulluk ve Toplumsal Çözülme

Göç, bir yerden başka bir yere gitmek yani mekânsal değişim olarak düşünülse de yalnızca mekânı değil, bireyi, toplumu ve onlara dair hemen her şeyi etkileyen bir faktördür. Kavram olarak anlamını araştıran Recep Özkan'ın kaleme aldığı bilgilere göre ise, göçün farklı bilim dallarında farklı tanımları vardır. Eski dilde göç hicret kavramıyla açıklanır ve göç edenlere muhacir adı verilir (Özkan, 2019:128). Yine, Özkan'ın aktardığına göre:

Türk Dil Kurumu sözlüğü ve Onuncu kalkınma planında (2014); ekonomik, toplumsal veya siyasi sebeplerle birey veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi olarak tanımlanmaktadır. Bir başka tanımda ise kişilerin; yaşadığı coğrafi mekânı, kendilerine has sebeplerle sürekli veya geçici olarak yerleşmek düşüncesiyle terk ederek yeni bir mekâna yerleşmesi olarak ifade edilmektedir (Özkan, 2019:129).

Tarihsel bağlamda, göç adı verilen hadise geçmişten günümüze farklı nedenlerle varlığını sürdürmüştür. Dolayısıyla göç, dünya tarihinde yerini koruyan ve süreklilik arz eden bir kavramdır. Bunun yanı sıra insanları derinden etkileyen ve kimi zaman travmatik boyutlara yol açan bir hadisedir de. Göçün travmatik etkisinin yanı sıra, insanların ait olduğu topraklardan kopup veya koparılıp hiç bilmediği diyarlara gitmesi hem göç eden kişiler için hem de göç edilen bölgede yaşayan kişiler için sosyolojik farklı boyutlar barındırır. Zira bahsi geçen yer değiştirme hadisesi aidiyet kriziyle birlikte bir tür kayıp/yitim hissini de beraberinde barındırır. Ait olunan topraklardan kopuş, yeni topraklara, insanlara ve dolayısıyla da kültüre adaptasyonu da gerektirdiği için bocalamaya neden olmuştur.

Göç ile birlikte yüzyıllardır ait oldukları topraklardan ayrılmak mecburiyetinde kalan insanlar, gerilerinde yalnızca manevi unsurları değil, maddi unsurları da bırakmışlardır. Bunun neticesinde uzun ve çoğu zaman çetin geçen yolculukta yiyecek, barınma, ısınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayamamışlardır. Keza yolculuk bittiğinde yani nihai topraklara eriştiklerinde de yerleşme ve adaptasyon sürecinde yiyecek, barınma ve ısınma gibi sorunlar varlığını sürdürmüştür.

Göç hadisesi ve göçmenler hakkında Hatice Gündoğan'ın ilgili aktarımı dikkat çekicidir:

“Osmanlı Devleti’nde 18. yüzyıldan itibaren önemli sorun oluşturur. 19. yüzyılın sonlarına kadar çeşitli nedenlerle Balkanlar’dan, Kırım’dan, Kafkasya’dan, Türkistan’dan ve diğer Türk ülkelerinden Osmanlı Devleti’ne çok sayıda göç olur. Bu göçmenlere, özellikle Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında alınan yenilgiyle birlikte gelenler de eklenince sayı giderek artar. Kaynaklarda baskılar sonucunda beş yüz bin Türk’ün ya katledildiği veya açlık ve hastalıklarla kırıldığı, bir milyon ahalinin de göç etmek zorunda kaldığı ifade edilmektedir. Bir başka çalışmada da 1821-1922 yılları arasında savaş ve göç sebebiyle Müslüman nüfusun dörtte birinin kaybedildiği belirtilmiştir. (McCarty, 2014, s. XVII) Bu rakamlar, savaş ve göçlerin demografik ve sosyolojik açıdan ne kadar önemli olduğunun göstergesi olarak da değerlendirilebilir (Gündoğan: 2017: 355).

Tarihimizdeki önemli göç hareketlerinden biri ise Balkan Harbi’nden sonra meydana gelmiştir. Balkan Harbi neticesinde, bahsi geçen bölgedeki azınlık unsurların etnik ve dinî baskı ve eziyetleri sonucunda göç etmek zorunda kalan yahut ettirilen Türk halkı, Rumeli’nden Anadolu’ya doğru uzun ve çetin bir yolculuğa çıkmışlardır. “Balkanlar’da Türk ve Müslümanların yaşadığı hemen her ülkeden Türkiye’ye kitlesel göçler yaşanmıştır. Ancak söz konusu bölgelerin ve Balkanlar’ın, Anadolu’dan Türkmen gruplarının gelerek yerleştiği topraklar olduğu dikkate alındığında, bu göçleri hareketlilik tipi açısından kısmen de olsa “vatana-dönüş” veya “dönüş-göçü” diye nitelenmek mümkündür” (Acer, 2015: 339-340).

“Balkan ve 2.Dünya Harbi’nin sonunda bu muhacirlerin büyük bir kısmı Türkiye’ye göç etti ve bunlardan boşalan evlere Makedonlar yerleştirildi. Daha sonra da Avusturya’nın Bosna Hersek’i ilhak etmesini kabullenemeyen birçok Boşnak gerek bu dönemde gerekse Balkan Harbinden sonraki Yugoslavya döneminde anavatan olarak gördükleri Türkiye’ye göç etmeye devam etmiştir.” (Gönen, 2025: XV).

Balkan Harbi neticesinde meydana gelen göç dalgası o kadar kuvvetliydi ki birçok kaynağa göre bu göç, Avrupa tarihinde yer alan en büyük göç süreçlerinden biri olmuştur. Hatta bu konuda “*Mustafa Kemal Atatürk’ün 23 Eylül 1923’te Hakimiyet-i Milliye gazetesine verdiği demeç ilgi çekicidir.*

‘Asırlardan beri düşmanlarımız Avrupa kavimleri arasında Türklere karşı kin ve husumet fikirleri telkin etmişlerdir. Batı zihniyetine yerleşmiş bu fikirler hususi bir zihniyet meydana getirmiştir. ...Avrupa’da Türk’ün her türlü terakkiye hasım bir adam olduğu, manen ve fikren gelişime gayri müsait bir adam olduğu zannedilmektedir.’ (İkincil Kaynak: Saray’dan Akt. Ağanoglu, 1999: 12).

Balkanlarda yaşayan Türkler, geçimini genellikle çiftçilik yahut hayvancılıkla sağlamaktaydılar. Hatta Ulucutsoy’a göre, “bir diğer göç ettirilme sebebi ise Türk ve Müslümanlar o zamanlarda ekonominin ve üretimin en önemli aracı olan toprağa ve çiftliklere sahip buldukları için bu mülklerden koparılmaları gerekiyordu.” (Ulucutsoy, 2018: 13). “Göç ile birlikte bu varlıkları da gerilerinde bırakmak zorunda olduklarından maddî zorluklar çekmiş ve yoksullukla mücadele etmişlerdir. Bu hususta Necati Cumalı’nın *Viran Dağlar* adlı eseri dikkate değerdir. Bu romanda yazar, gerçekliği kurgulamış yani aynı zamanda akrabası da olan Goriçkalı Zülfikar Bey’in hayatını kaleme almıştır. Roman, Osmanlı Devleti’nin dağılma sürecini anlatarak başlar ve buradan Balkanlarda yaşanan elim hadiselerle değinir. Goriçkalı Zülfikar Bey, bölgenin en varlıklı çiftçileri, bir nevi toprak ağası olan Goriçkalı Rıza Bey’in yegâne oğludur.

Makedonya’nın güneydoğusunda, Kastorya ile Noylan gölleri arasında, büyüklü küçüklü yarım düzine köy, Goriçka beylerinin toprakları içinde kalırdı. İki göle karışan çaylar, ırmaklarla sulanan o bereketli toprakları beylüğünü, Padişah II. Murat, ailede adı unutulmayan büyük babaları Seyit Ali Bey’e, Kosova Meydan Savaşı’nda gösterdiği büyük yararlılıkların karşılığı olarak bağışlamıştı. Seyit Ali Bey, boyarlardan kalan büyük bir konağı seçerek Goriçka’ya yerleşince, aile dört yüz yıl boyunca, Güney Makedonya’da Goriçka Beyleri olarak anıldı. (Cumalı, 2008: 31).

Gerçek hayat hikâyesine dayandığını daha önce belirttiğimiz *Viran Dağlar* adlı romanda, Türkler'in bahsi geçen bölgede dört yüz yıl boyunca hüküm sürdüğüne ve bu toprakların hak edilerek kazanılan topraklar olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu zamana değin sulh içinde, herhangi bir taşkınlık yaşamadan bir arada yaşayan toplum, yeni gelişmelerle çözülmeye başlar. “Zor günler bekliyordu Zülfikar Beyi! Rumeli çocuklarını! Makedonya'da kâfirler azmışlardı. Yüzyıllardır Rumeli'ne hakkı, adaleti, Allah korkusunu getiren padişahımız efendimize baş kaldırıyorlardı. Makedonya dağları Osmanoğullarını, beş yüz yıldır soy ürettikleri topraklarından söküp atmak için seferber olmuş çetelerle doluydu.” (Cumalı, 2008: 33) Bu çözüme Türkler tarafından şaşkınlık ve hayal kırıklığı ile karşılanır çünkü romanda vurgulanan bir diğer husus ise geçim kaynağının çiftçilik olmasıdır ve gündelik, sade hayatlarını çiftçilikle sürdüren bu insanlar sessiz, sakin yaşam biçimine alışkındır.

“Küçük köylerde yaşayan kırsal kesim insanların eline pek az kitap, gazete geçer. Önemli denecek okul eğitimi görmemişlerdir. Bilgilerini ilerletmek için okumak, daha başka kültür etkinliklerinden yararlanmak olanakları yoktur. Buna karşılık durgun arayışları içinde uzun uzun düşünebilecek zaman bulurlar. Günlük işleri çabuk biter, uzayan işleri genellikle düşünmelerine engel olmaz. Çift süren bir kır insanı, ağır ağır ilerlemelerine adım uydurarak öküplerini izlerken bir yandan da düşünür. Odun yarar, harman kaldırırken de düşünerek oyalanır. (Cumalı, 2008: 13).

Küçük bir vilayette, çiftçilik yaparak geçimini sağlayan bu insanların tahsil durumu olmamasına rağmen vatan bilinçleri yüksektir. Nitekim romanın başkahramanı olan Goriçkalı Zülfikar Bey de genç yaşına rağmen Osmanlı Devleti'nin bu zor zamanlarının farkındadır ve değişim yahut dağılma sürecini yakından takip etmektedir. Savaş neticesinde yenilginin ardından Türklere karşı eziyet her geçen gün şiddetini artırır. “Fransızlar girdikleri Makedonya kentlerinde, eli kolu sağlam, başlarına dert açabilecek gibi gördükleri her Türk'ü her Bulgarı tutukladılar. İşkenceler uygulayarak sorguya çektiler. Savaş yasalarına göre kurulan özel mahkemelerde, kısa yargılamalardan sonra, suçlu saydıklarını kurşuna dizdiler.” (Cumalı, 2008: 15). Bu zamana değin, kardeş olarak gördükleri insanların tutumundaki değişim her geçen gün şiddetini artırır ve artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır:

1916 Ağustos'u'nun 26'sı idi o gün. İki yıldır savaş vardı dünyada. Son aylarda atla gidilirse dört beş saat çekecek kadar yakınlarına sokulmuştu savaş. Biliste'de değişen bir şey yoktu görünürde. Balkan bozgunundan sonra Osmanlı padişahından kopmuş, Arnavutluk'a bağlanmışlardı. Ayrımında oldukları bütün değişiklik, Osmanlılar artık asker toplamıyordu köylerinden. Yeni devletten Arnavutluk'un bekçisi jandarması ise henüz görünmemişti. (Cumalı, 2008: 7).

Roman, Balkanlarda bir vilayet olan Biliste'nin artık Osmanlı Devleti'nin değil, Arnavutluk'un yönetiminde olduğuna askerî açıdan çizdiği tabloyla değinerek başlamıştır. Ardından, Kosova'da yaşanan bozgunu karabasan olarak niteleyerek yarattığı etkinin korkunçluğunu vurgulamıştır. Bu bozgunun sebebini ise şu cümlelerle açıklar:

Genç subaylar haklı çıktı. Sırpalar üç gün içinde toparlandılar. Yeni birliklerle güçlenerek saldırdılar. Onlardaki toplar bizde yoktu.. Bir gün içinde çökerttiler Şabanların tuttıkları cepheyi. Top mermilerinden bir sağanaktı boşanan. Kollar, bacaklar, kopuk başlar savruluyordu havada. O kargaşa içinde “Kaç” borusu duyuldu. Başlarındaki subaylar kaçanları Pirlitepe- Manastır yolu üzerindeki dağlık bir bölgede toparladılar. Tutuştukları yeni savaşa, Sırpaların elindeki 75 mm'lik Fransız toplarının ateşine bir gün dayanabildiler. (Cumalı, 2008: 7-8).

Osmanlı, azınlık unsurların Balkanlar'da bir isyan hazırlığı içerisinde olabilecekleri hadisesine pek ihtimal vermemektedir. Biraz da bu sebeple herhangi bir önlem veya hazırlık süreci içerisine girmemiştir. Hatta bu hususa *Balkan Harbi Hatıraları* adlı eserde değinilir, Osmanlı'ya göre Balkanlar'da Osmanlı'ya karşı ittifak olması imkânsız denilecek seviyededir. Savaştan sonra da bu hadiseye anlam verilememiştir. “Arkadaşı: “Bu savaş bitti, yenildik”

diyordu. “Manastır’da emirlerine uysak toplansak da boşuna; Zeki Paşa kırdırdı bizi; onlarda bu Fransız topları, bizim başımızda Zeki Paşa varken kazanamayız!” (Cumalı, 2008: 8).

Balkanlarda Osmanlı’nın yenilmesinin bir diğer sebebi olarak *Viran Dağlar* adlı eserde, Fransızların azınlık unsurlara silah ve cephanelik yardımı yapmış olması belirtilir. Teknolojik olarak üstün silahlarla baş etmek mümkün olmamıştır.

Savaş sonrası sosyolojik yıkım etkisini hızlı bir biçimde gösterir. İlk zamanlar Osmanlı Devleti’nin geri gelip galibiyet kazanacağını uman Türkler, zamanla bunun mümkün olmadığını görmüştür. Üstelik toplumsal kriz etkisini giderek artırır, ayrışma çoğalır ve Türkler üzerinde baskı artar. “Osmanlılar geri gelecek diyenler de vardı, Osmanlılar buralardan sürüldü, bir daha dönüp gelemez, kalanları gidecek diyenler de...”(Cumalı, 2008: 8). Neticede daha fazla zulme dayanamayan Türkler ana vatanına dönme kararı alır.

Bütün bu olanlar, yeni sonuçlar yarattı özellikle Makedonya Türkleri arasında. Doğup büyüdüleri topraklar üzerinde günlerinin dolduğuna karar verebilenler, İstanbul’a, İzmir’e, Anadolu’nun başka yerlerine göç etmeye başladılar. Makedonya’dan kopamayanlar, kendilerini kanlarıyla, canlarıyla Makedonya’ya bağlı duyanlar arasında yaşlı kuşaklar ile gençlerin tutumları ayrıldı. (Cumalı, 2008: 73).

Tutum ayrılıklarına rağmen savaş sonucu göç kaçınılmaz bir hâl almıştır. Bu nedenle genç, yaşlı, kadın, çocuk demeden hayatta kalmayı başarabilenler ana vatan olarak gördükleri topraklara göç etmek üzere uzun bir yolculuğa çıkarlar fakat bu yolculuk beklenildiği kadar kolay geçmez:

Ancak bu asude hayat Balkan Harbi nedeniyle mazi oldu, hatıraya tekabül etti. İmparatorluğu parçalamak ve Rumeli’deki topraklardan nasiplenmek için birbirini yiyen ve bizi de yok etmeye çalışan yağmacılar yüzünden, bu ailenin kimi üyeleriyle beraber, payitahta, yani o zaman Konstantiniyye dediğimiz İstanbul’ a göç ettik. Çok acı günler yaşadık, dayanılmaz zulümlere şahit olduk, tarifsiz üzüntülere gark olduk. Gün görmüş eyyam sürmüş bu ailenin her bir ferdi, gün geldi büyük ıstırapların sahibi oldu. Ancak aynı hayatı yaşasaydınız tekrar onlarla hicret eder miydiniz dersenez, size hiç tereddütsüz, elbette, derim. (Midilli, 2003: 9).

Zeliha Midilli’nin *Bir Balkan Şarkısı Saranda* adlı romanında da ele alınan konu Balkan Savaşı sonrası göç ve bunun toplumsal ve bireysel bellekteki etkisidir. Bu romanda da dikkat çeken husus, gerçek hayat hikâyesinin kurgulanmasıdır. İstanbul’a göç acı günler ve zulümlerin neticesidir. Yoksulluk ve toplumsal çözülme temi bu romanda da görüldüğü üzere ele alınmıştır. Romanda vurgulanan bir diğer ortak tem, savaş öncesi farklı milliyet ve dinden insanın barış içerisinde, sorunsuz yaşamasıdır.

Saranda’ da Arnavut nüfusu daha fazlaydı, ancak, Osmanlı’nın diğer bölgelerinde olduğu gibi, burada da her milliyetten ve dinden insan sulh içinde yaşardı. Menşeleri başka başka olsa da Sarandalılar, esas milliyetlerini hiç akıllarına getirmezlerdi. Onlar Osmanlı’nın farklı dinlere mensup vatandaşlarıydı. Fransız İhtilali’nden sonra Avrupa’da güçlenen milliyetçilik akımları, uzun seneler Sarandalılar için meçhul kalmış, belki de bu sebepten birbirleriyle pek fazla cenkleri olmamıştı. (Midilli, 2003: 9).

Fakat Fransız İhtilal sonrası Avrupa’da yankı uyandıran milliyetçilik akımları, uzun bir zamanın ardından bu diyarda da etkisini göstermeye başlamıştır. Buna rağmen, romanda vurgulandığı üzere aykırılık çıkaranlar halkın büyük kısmı değil, toplumda kriz ve çözülme yaratmaya çalışan farklı emellerde birkaç insandır:

Kötü Eşref çarşının mihrakındaki mermer sütunun üzeri ne çıkmış nutuk atarak halkı kıskırtmakla ve isyana davet etmekle meşguldü. Her defasında yapacak bir başka kötülük bulurdu. Fakat kasabadaki birkaç saftirik kişiden başka dinleyici bulamamıştı:

- Apostol Margarit ne dedi; "Ulahlarla beraber biz Arnavutlar, Balkanlar'ın en kadim milletiyiz ve bu toprakların esas sahibiyiz. Bu coğrafyada Yunanlılardan bile daha eskiyiz. Onlar, Mısır'dan ve Fenike'den bu topraklara göç eden muhacirlerdir. (Midilli, 2003: 98).

Kötü Eşref adlı roman karakteri, Arnavutları Balkanlar'ın kadim milleti olarak nitelendirirken Türkleri "muhacir" sıfatıyla anarak toplumda çözülme ve ayrışmayı amaçlayan konuşmalar yapmakta, buna rağmen fikirleri birkaç kişi haricinde halk nezdinde pek rağbet görmemektedir. Birkaç zaman sonra, Türklere atılan iftiralar ve azınlıkların da bu iftiralara itibar etmesi neticesinde çözülme yaygınlaşmaya başlamış ve bunun sonucunda göç kaçınılmaz olmuştur.

Balkan Harbi'nden sonra yaşanan göç hareketine romanında yer veren bir diğer yazar olan Samiha Ayverdi de *Mesihpaşa İmamı* adlı eserinde göçün büyüklüğünü ve insanlar üzerindeki etkisini şu tasvirlerle kaleme almıştır:

Artık Selanik, Manastır, Üsküp, Serez, hulasa bütün bir Rumeli, kan, ateş, ızdırap, feryat ve sefalet içinde, yüzlerce koldan gelerek bir nehirde birleşen ırmaklar gibi, yaman bir akışla Edirne'den içeri dalı yordu. Fakat bu canı boğazına gelmiş göçkün selinin anlattığına göre, hemen dörtte üçü, ana nehre ulaşmadan yollarda baltalanıyor, bir avuç insan kanlarını döküp oldukları yerde canlarını veriyorlardı. Kurtulanlar ise, geçtikleri yerleri basarak daha ilerilere akıyor ve ne tarafa uğrarlarsa oradan da kendilerine katılan bir kol bularak büyüye büyüye İstanbul'a dökülüyorlardı. İstanbul... zavallı şehir, artık ne tarafından tutulsa, yediği dayaklardan sonra bir köşeye atılmış hasta bir vücut gibi, zaten kendi dertleri, acıları, elemeleriyle inim inim inlemekte idi. (Ayverdi, 2015: 162).

Toplumsal şekilde göç yolculuğu, vadiden dökülen ırmaklara benzetilerek anlatılır. İnsanlar akın akın kaçmaya çalışmaktadır çünkü yakalananlar düşman unsurlarca baltalanarak katledilmektedir. İstanbul, bu esnadan itibaren yalnızca bir başkent değil, kaçış yolu, sığınak görevi de üstlenmiştir. Fakat sığınan insanların hâlleri pek de iç açıcı değildir:

İlk iş, caminin içini istiladan kurtarmak teşebbüsü oldu. Zira bu hastalıklı, sefil, perişan insanlar bir kere camiye yayılırlarsa, artık burada namaz kılmak imkânı kalmayacak ve cami elden gitmiş olacaktı. Ve böylece de Mesihpaşa İmamı, yirmiyi bulan bu göçkün ailesini, avludaki revakların saçağı altına, açık ve kapalı son cemaat yerlerine taksim ederek, caminin dört duvarı içine kimsenin ayağına bastırmadı. Ve ikişer üçer kilim peştamal ve çullardan mürekkep bölmeler tamamlanınca da biraz nefes alır gibi oldu. (Ayverdi, 2015: 162).

Zulümden kaçan insanlar göç yolunda hastalanmış, sefil ve perişan hâlde kalacak yerleri olmadığı için camiye sığınmışlardır. Kendi topraklarında bir zamanlar ağa, bey yahut varlıklı olan bu insanlar şimdi sefil ve muhtaç durumda kalmışlardır:

Namazdan sonra içlerinde konuşulacak laf anlar adamlar da yok değildi. Caminin batıya bakan son cemaat yerinde Hüsmen Ağa isminde bir ihtiyar vardı ki, gün görmüş bir çiftlik kahyası olduğu söyleniyordu. Karısı yolda ölmüş, iki oğlu da çiftliğin yirmi senelik arabacısı Tudorof isminde bir Bulgar tarafından vurulmuştu. Amma ahir ömründe tek başına kalan bu ihtiyarın gözlerinde kimse yaş görmüyordu. Hatta o, dört taraflarından muhnsara edildikleri sefaletle şanlı bir gazi gibi dayanmasını belki herkesten iyi biliyordu. (Ayverdi, 2015: 164).

Romanın bu kısmında vurgulanan bir diğer husus ise yıllardır birlikte yaşadıkları, güvendikleri insanlar tarafından ihanete uğramış bir toplumun yaşadığı hayal kırıklığı ve şaşkınlıktır. Zira Hüsmen Ağa'nın eşini öldüren kişi, yabancı veya düşman gördüğü değil, yanında yıllardır çalışan arabacısı Tudorof'tur.

Göç dalgası o denli kalabalık ve büyüktür ki kalacak yerleri olmadığı için geçici olarak Mesihpaşa Cami'sine sığınan muhacirler, burada kalıcı hâle gelirler. Kış gelmiş ve yaşam şartları daha da zorlaşmıştır.

Havalar kışladıkça muhacirlerin dertlerine yeni yeni meşakkatler açılıyor, yaşama mücadelesinin en büyük zorluğunu, açıkta barınma işi teşkil ediyordu. Artık iyice sağuyan rüzgar, hatır gönül bilmez sillesi ni savurdukça, peştamal, çuval ve hasırlarla odalaştırılmış

bölmeleri çırpıyor, sarsıyor, bir taraflarından girip bir taraflarından çıkıyordu. Bu ne korkunç insan kırımı, bir cenk tezgahının dokuduğu ne yaman bir çile, zalim bir boğuş ihtirasından arta kalmış ne bitmez bir facia, kahbe, kancık, sefil bir vuruşun ne onulmaz yarası idi. (Ayverdi, 2015: 166).

Romanda “insan kırımı” olarak adlandırılan bu hadise tarihî ve toplumsal bellekte bir başka şekilde daha anılır: Balkan Faciası. “Bu, Balkan faciası kitabının, memleketin dört bucağına uçuşan yapraklarından bir tanesi idi ki, işte o da Halis Efendi'nin camiine düşmüş bulunuyordu. Bu yaprağı yırtıp atmak olamazdı. Onu satır satır, kelime kelime okumak icap ediyordu.” (Ayverdi, 2015: 166).

Balkan faciası, uzun uzun üzerinde düşünülmesi gereken kolektif bilinçte derin yaralara yol açmış bir hadise olarak romanda anılmaya devam eder zira topraklarından edilen muhacirler geri döneceklerini umdukları bu misafirliğin kalıcı hâle gelmesiyle aidiyet krizi yaşamaya başlamışlardır:

Mesihpaşa İmamı'nın neden ve niçin aralarına koşup koşup geldiğini bilmediği muhacirlerin hali de gitgide müşkülleşiyordu. Harp bitse de, bu ocağı sönmüş, yeri yurdu dağılmış perişan halk, pek memleketlerine döneceğe benzemiyordu. Dönseler bile, mevsimsiz yerlerinden sökülen nebatlar gibi, kökleri tek rar aynı çukurlara dikilse de tutmayacak, kuruyacaktı. Artık bunlar gidemezlerdi. Zira onları yerlerinde sökenler, bir daha dikmemek için senelerden beri bugünü bekliyor, bugün için çalışıyor; dâvâlarını bugünün istikametine doğru kamçılıyorlardı. Onun için de gidemezlerdi. (Ayverdi, 2015: 184-185).

Muhacirlerin geri dönme planlarına karşılık, onları topraklarından eden düşman unsurlar bir daha dönmemeleri için ellerinden geleni yapmıştır. Nihayetinde ise muhacirler için Balkanlar mazide kalan, özlem ve acıyla yâd edilen bir mekân olarak kalmıştır.

Farklı dönemlerde yazılmış edebî metinlerde bahsi geçen hususlarda Balkan Harbi'nin sonuçlarından biri olarak göç mutlaka ele alınmıştır. Göç ile birlikte üzerinde durulan bir diğer tem ise toplumsal boyutta yaşanan çözülmedir. Eskiden bir arada yaşayan farklı milletten ve dinden insanlar artık birbiri ile kolektif bir ağ kuramamış, Fransız İhtilali ile etkisi artan milliyetçilik dalgası Balkanlarda da etkisini göstermiştir. Bu esnada hâlâ her şeye rağmen kardeş olarak gördükleri etnik unsurlarla ayrışma yoluna gitmek istemeyen Türkler, romanlarda hayal kırıklığına uğrayan ve neticesinde eziyetlere maruz kalan bir toplum olarak işlenmiştir. Bunun sonucunda her ne kadar istenirse de toplumsal bir olgu olan göç kaçınılmaz olmuştur. Bu gibi bulgular neticesinde Balkan Harbi'ni konu edinen edebî metinlerde köylerin boşaltılması, göçmen kabileleri, parçalanmış aileler ve yitirilen yuvalar toplumsal çözülmenin sembolleri olarak işlenmiştir.

Sonuç

Balkan Harbi, Türk edebiyatında yalnızca askerî bir felaket değil, “küçük kıyamet”, bir “varoluş krizi”, “millî yas” ve travma olarak da ele alınmıştır. Edebî metinler, bu savaş üzerinden millî bilincin hem yeniden inşasını hem de toplumsal çözülmenin ruhsal etkilerini kayda geçirirler. Bu açıdan Balkan Savaşlarına dair edebî metinler hem tarihsel bir belge hem de millî bir yasin edebî ifadesi niteliğindedir. Balkan savaşları, Türk roman ve hikâyesinde hem bireysel hem toplumsal düzlemde bir kırılma anı olarak yer alır.

Halide Edib'den Ömer Seyfettin'e hatta Necati Cumalı'ya uzanan çizgi, savaş travmasının zaman içinde nasıl evrildiğini ve farklı ideolojik bağlamlarda yeniden üretildiğini gösterir. 1912-1913 yıllarında yaşanan bu savaş, etkisini geçmişten günümüze edebî metinlerde göstermiştir. Genel olarak savaşlar, toplumsal bellekte derin izler bırakırlar, bu kabul görmüş bir gerçektir fakat Balkan Harbi Osmanlı Devleti'nden günümüze değin tarihî bellekte derin

izler bırakmıştır. Bu bağlamda edebiyat, Balkan Harbi'ni yalnızca “kaybedilen topraklar”ın değil, aynı zamanda “kaybedilen kimliğin” de temsili olarak işler.

Türk edebiyatında özellikle hikâye ve romanın odak noktası alındığı bu çalışmada, Balkan Harbi'nin ideolojik, sosyolojik ve psikolojik açıdan edebî metinlerde nasıl ele alındığı gözlemlenmiştir. Çalışmada, Ömer Seyfettin'in *Bütün Hikâyeleri*, Halide Edib Adıvar'ın *Yeni Turan* adlı romanı, Samiha Ayverdi'nin *Mesihpaşa İmamı* adlı romanı, Necati Cumalı'nın *Viran Dağlar* adlı romanı ve Zeliha Midilli'nin *Bir Balkan Şarkısı Saranda* adlı romanı incelenmiştir. Ömer Seyfettin'in *Bütün Hikâyeleri*, Samiha Ayverdi'nin *Mesihpaşa İmamı* adlı romanı, Necati Cumalı'nın *Viran Dağlar* adlı romanı ve Zeliha Midilli'nin *Bir Balkan Şarkısı Saranda* adlı romanı direkt olarak Balkan Harbi'ni ve bu harbin birey ve toplum üzerindeki psikolojik ve sosyolojik etkileri ele aldığı sebebiyle incelenirken Halide Edib'in *Yeni Turan* adlı romanı direkt olarak Balkan Harbi'ni konu edinmemektedir. Fakat bahsi geçen bu roman, dönemin ideolojik dönüşümünün Balkan Harbi neticesinde Osmanlıcılık'tan Türkçülüğe geçiş şeklinde olduğunu ele alır. Yani bu roman, Balkan Harbi sonrasını savaşın etkileri ve bu etkilerin keskin dönüşümlere yol açtığını göstermesi nedeniyle bu çalışmada yer edinmiştir.

Söz konusu eserlerden Ömer Seyfettin'in *Bütün Hikâyeleri*'nde, Balkan Harbi'ni işleyiş olarak en ön plana çıkan hikâyelerden biri “Hürriyet Bayrakları”dır. Bu hikâyede yazar artık Osmanlı milleti kavramının geçerliliğini yitirdiğini, yerini milliyetçiliğe bıraktığını vurgularken “Primo Türk Çocuğu” adlı hikâyesinde ise bu milliyetçiliği derinleştirerek Türk milliyetçiliği vurgusu yapar. Her iki hikâyede de vurgulanan bir diğer husus ise gerçekle yüzleşme, öze dönüş ve gerçek kimliğini bulma vurgusu vardır.

Samiha Ayverdi'nin *Mesihpaşa İmamı* adlı romanında ise Balkan'lardan göçen insanların göç sonrasında, İstanbul'da yaşadıkları sorunlara değinilir. Bunlar barınma, sağlık ve beslenme gibi sorunlardır. Öyle ki, göç eden insanlar kalacak yerleri olmadığından camide yaşamaya başlarlar. Burada da tıpkı göç yolunda olduğu gibi salgın hastalıklar, yetersiz beslenme problemi karşılarında çıkar. Bir diğer vurgulanan husus ise yaşanan felaket sonrasındaki yas sürecidir. Savaş esnasında ve göç yolundaki kayıplar ve her şeyden öte yerinden edilme derin üzüntüye sebebiyet verir.

Necati Cumalı'nın *Viran Dağlar* adlı eseri gerçek bir hayat öyküsünden alınmış olup bir zamanlar Balkanlar'da geniş tarım arazileri olan Zülfikar Bey'in savaş sırasında topraklarını kaybetmesini konu edinir. Eskiden huzur içinde bir arada yaşayan insanlar savaşla birlikte bir anda birbirlerine düşman kesilmiştir. Buna rağmen Zülfikar Bey ömrünün son anına kadar kaybedilen toprakları geri almak gayesiyle savaşır fakat amacına ulaşmadan vefat eder.

Zeliha Midilli'nin *Bir Balkan Şarkısı Saranda* adlı romanı ise yine Balkanlar'ın bir zamanlar huzur içinde yaşanan bereketli topraklar olduğu vurgusu ile başlar. Savaş sonrası yerinden edilme/göç konusuna değinir. Romanda en çok üzerinde durulan unsur ise Balkanlar'a duyulan özlemdir.

Türk edebiyatı, bu savaş üzerinden bir yandan ideolojik dönüşümün, diğer yandan toplumsal çözülme ve bireysel yıkımın tanıklığını üstlenir. Dolayısıyla Balkan Harbi edebiyatta, hem millî bilinç inşasının hem de toplumsal yasin en derin biçimlerinden biri olarak okunabilir. Edebiyat, bir travmayı temsil ederken onu dönüştürür; kaybı anlamlı bir kimlik anlatısı hâline getirir. Böylece Türk edebiyatı, Balkan Savaşları üzerinde yalnızca bir dönemin tanıklığını değil, bir ulusun yeniden doğuş hikâyesini de anlatır.

Çalışmanın sonucunda, Balkan Harbi'nin geçmişten bugüne yazılmış farklı roman ve hikâyelerde ideolojik, psikolojik ve sosyolojik boyutlarda birtakım etkilerinin sürdüğü ve bunların yansımalarının da kurgusal metinlerde görüldüğü sonucuna varılmıştır.

Kaynaklar

Ağanoğlu, H.Y. (1999). *Türkiye’de Göç ve Göçmen Meselesi (Balkan Harbi Sonrası Örneği 1912-1914)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Adıvar, H.E. (2023), *Yeni Turan*, İstanbul: Can Yayınları.

Argunşah, H. (2012) “Ömer Seyfeddin ve Balkan Günlüğü ‘Hâlâ Kendimi Bir Manevraya Gidiyor Sanıyorum’”, *Türk Edebiyatı*, 468, 10-14.

Ayverdi, S. (2015), *Mesihpaşa İmamı*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Cumalı, N. (2008). *Viran Dağlar*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Duman, H. (1991). *Balkan Savaşı Edebiyatımız* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gönen, M.E. (2025). 93 Harbi, 1897 Türk Yunan Savaşı ve Balkan Savaşları Ortak Temalı Romanlardaki Karakterlerin Psikolojik Dünyalarına Yansıyan Savaş ve Göç, *Bozok Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3), 166-187.

Gündoğan, H. (2017). Necati Cumalı’nın Viran Dağlar Romanında Göç Olgusu, *International Journal of Humanities and Education*, 4(9), 354-377.

Karataş, C. (2021). Ana Çizgileriyle Varoluşçuluk ve Türk Edebiyat ve Fikir Hayatındaki Yansımalarına Bir Bakış, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(4), 2464- 2479.

Koçak, A. (2015), Savaşın Gölgesinde Yazılan Hikâyeler: Ömer Seyfettin’in Hikâyelerinde Savaşın Yansımaları, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 13(18), 637-656.

Midilli, Z. (2003). *Bir Balkan Şarkısı Saranda*, İstanbul: AB Kitapçılık & Kelebek Yayınevi.

Ömer Seyfettin (2011). *Bütün Hikâyeleri* (Haz. Nazım Hikmet Polat), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ömer Seyfettin (2016). *Balkan Harbi Hatıraları*, (Haz. Tahsin Yıldırım), İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.

Özen, Y. (2017). Psikolojik Travmanın İnsanlık Kadar Eski Tarihi, *The Journal of Social Science*, 1(2), 104-117.

Özkan, R. (2019), Göç Olgusu ve Toplumsal Yapıya Etkisi, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XLVII (2), 127-145.

Ulucutsoy, H. (2018). Türk Basınında Savaş Edebiyatı Tartışmaları (1913-1941), *Turkish Studies*, 13(28), 1023-1040.

Extended Abstract

Although literary works are categorized as fiction, they inevitably carry traces of the time and place in which their authors lived, albeit at different levels. Moreover, literary texts are also known to contain historical, psychological, and sociological imprints. One of the themes addressed in Turkish literature is the Balkan Wars. The Balkan Wars of 1912–1913 can be defined not only as a military defeat for the Ottoman Empire but also as a civilizational crisis. Referred to as a “small apocalypse”, this war accelerated the dissolution of the Empire’s multi-ethnic structure and created a profound trauma on both political and social levels.

Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi, 2025, 1(2), TÜRKİYE

Although the Balkan Wars took place between 1912 and 1913, their influence has continued up to the present day. It is a widely accepted fact that wars leave deep marks on collective memory; however, the impact of the Balkan Wars has been more severe than that of many others. The reason for this is that the war marked the gradual replacement of Ottomanism with Turkism. Initiating a historical and social transformation, this war left such a profound impact that it engraved itself in the memory of the Turkish nation from the Ottoman period to the present. It has therefore been defined as a “small apocalypse” and a “disaster”. The destruction experienced during this period was perceived not merely as territorial loss but also as the loss of identity and belonging, which was reflected in literary works. Thus, Turkish short stories and novels treated this historical catastrophe not only as an external event but also as an inner tremor that penetrated the depths of individual psyche and collective memory.

This study focuses on Turkish stories and novels and aims to examine how the Balkan Wars have been represented in literary texts from ideological, sociological, and psychological perspectives. The primary texts analyzed include Ömer Seyfettin's Collected Stories, Halide Edib Adıvar's *Yeni Turan*, Samiha Ayverdi's *Mesihpaşa İmamı*, Necati Cumalı's *Viran Dağlar*, and Zeliha Midilli's *Bir Balkan Şarkısı Saranda*. These works were chosen first because they deal extensively with the Balkan Wars and their consequences. Secondly, they were written in different historical periods by different authors, demonstrating that the influence of the Balkan Wars was not limited to a single era or demographic group but affected a broad spectrum of society across time.

The first chapter, “Ideological Dimension: The Transition from Ottomanism to Turkism,” discusses how the nationalism movement that began with the French Revolution spread across Europe and eventually led to uprisings among different ethnic groups living within the Ottoman Empire. As a result of these uprisings, the Balkan Wars broke out, and Ottomanism gave way to Turkism. This shift is addressed with irony in Ömer Seyfettin's story *Hürriyet Bayrakları*. In another story, *Primo Türk Çocuğu*, the character Primo, the child of an Italian mother and a Turkish father, discovers his Turkish identity and adopts the name Oğuz, the first khan of the Turks. Halide Edib Adıvar also addresses the themes of Ottomanism and Turkism in *Yeni Turan*, asserting that the Balkan Wars were an outcome of the rise of nationalism in Europe and worldwide. She concludes that Ottomanism was replaced by Turkism as a result of these developments.

The second chapter, “Psychological Dimension: Trauma, Loss, and the Search for Identity,” focuses on the traumatic impact of war on societies and individuals. The Balkan Wars inflicted psychological trauma on Turks, who were subjected to violence and forced migration. Those who were displaced struggled to adapt to new lands and new lives, resulting in a search for identity. These themes are examined in Necati Cumalı's *Viran Dağlar*, Samiha Ayverdi's *Mesihpaşa İmamı*, and Zeliha Midilli's *Bir Balkan Şarkısı Saranda*.

The third chapter, “Sociological Dimension: Migration, Poverty, and Social Disintegration,” examines how the impact of the war extended beyond psychological trauma and left deep marks on collective memory. Turks who were forced to migrate from the Balkans to the mainland faced poverty, disease, and many hardships during migration. These themes are also explored in *Viran Dağlar*, *Mesihpaşa İmamı*, and *Bir Balkan Şarkısı Saranda*.

Turkish literature, through its representations of this war, witnesses both ideological transformation and the social disintegration and personal devastation it caused. Therefore, the Balkan Wars can be read as one of the most profound forms of national awakening and collective mourning in Turkish literature. Literature not only represents trauma but also

transforms it; it turns loss into a meaningful narrative of identity. Thus, Turkish literature does not merely record a historical event but narrates the story of a nation's rebirth.

As a result, it has been concluded that the Balkan Wars continue to manifest ideological, psychological, and sociological effects in literary texts written across different eras, and the reflections of these impacts remain visible in fictional narratives.

Tablo 1. Balkan Harbi'nin Roman ve Hikâyelerde Tematik Dağılımı

Eser / Yazar	Tür	Ele Alınan Ana Temalar	Harbin Temsili	Öne Çıkan İdeolojik / Psikolojik Boyutlar
Halide Edib – Yeni Turan	Roman	Milliyetçilik, aydın–halk ilişkisi,	Balkan Harbi sonrası ulusal kimlik arayışı	Osmanlıcılıktan Türkçülüğe geçiş; entelektüel idealizm
Necati Cumalı – Viran Dağlar	Roman	Savaş, göç, yoksulluk, ailelerin dağılması	Savaşın sivil halk üzerindeki yıkımı	Travma, toplumsal çözülme, psikolojik yıkım, göçmenlik psikolojisi
Ömer Seyfettin – Hikâyeler	Hikâye	Kahramanlık, fedakârlık, milli bilinç	Savaşın birey üzerinden idealleştirilmiş temsili	Milliyetçi söylem, şehitlik
Sabiha Ayverdi – Mesihpaşa İmamı	Roman	Göç, yoksulluk, toplum düzeni, İstanbul atmosferi	Harbin bireyler üzerindeki psikolojik ve sosyolojik yıkım etkisi	Toplumsal çözülme, travma, aidiyet arayışı
Ömer Seyfettin – Balkan Harbi Hatıraları	Hatıra	Savaş gözlemleri, askerî düzen, bozgun	Harbin çıplak gerçekliği, birincil kaynaktan	

			gözlemlerin kurgulanışı	
--	--	--	-------------------------	--

Tablo 2. Balkan Harbi'nin Eserlerdeki Temsili: İdeolojik–Sosyolojik–Psikolojik Eksende Karşılaştırmalı Analiz

Kategori	İdeolojik Boyut	Sosyolojik Boyut	Psikolojik Boyut
Harbin Niteliği	Kimlik inşası, milliyetçi söylem (Yeni Turan, Ömer Seyfettin)	Göç, yerinden edilme, aile parçalanması (Viran Dağlar, Bir Balkan Şarkısı Saranda, Mesihpaşa İmamı)	Travma, kayıp, moral çöküşü, kimlik arayışı
Aydın Temsili	İdeolojik liderlik, Yeni Turan ütopyası (Halide Edib)	Toplumsal çözülmeyi kayıt altına alma (Ömer Seyfettin)	Aydının moral çöküşü (Balkan Harbi Hatıraları)
Halkın Görünümü	Milli bilinç taşıyıcısı (Ömer Seyfettin)	Göç, yoksulluk, toplumsal çözülme	Millî yas, travma, güvensizlik, aidiyet kaybı
Savaş Atmosferi	Kahramanlık ve şehitlik vurgusu	Şehir/köy düzeninin yıkılması	Bozgun, kayıp, bireysel çöküş
Bellek ve Sonuç	Türk kimliğinin güçlenmesi	Göçmen kuşakların kültürel sürekliliği	Travmanın kuşaklar arası aktarımı

KÂŞGARLI MAHMUD
DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ
KÂŞGARLI MAHMUD JOURNAL OF
LANGUAGE AND LITERATURE

Cilt 1 Sayı 2 (2025)

kasgarlimahmud.org

ESKİ TÜRKÇEDEKİ ESKİ HİNTÇE ALINTILARIN YOLCULUĞU ÜZERİNE*1

Klaus RÖHRBORN

(Çev.) Arş. Gör. Dr. Buket Nur KIRMIZGÜL ŞİMŞEK

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi (Türkiye), buketkirmizigul@gmail.com

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 27.11.2025

Kabul Tarihi: 29.11.2025

Yayın Tarihi: 31.12.2025

Atf

Röhrborn, K. (2025). Eski Türkçedeki Eski Hintçe Alıntılarının Yolculuğu Üzerine (Çev. Buket Nur Kırmızıgül Şimşek). *Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi*. 1(2), 50-57.

Eski Türkçedeki Eski Hintçe alıntı kelimelerin yolculuğunun araştırılması birkaç açıdan önemlidir. Öncelikle kültürel-tarihsel açıdan bakıldığında, Orta Asya'daki Budist misyonerlik çalışmalarının çeşitli aşamalarına ışık tutmaya yardımcı olmaktadır². Buna ek olarak, bu araştırma, Eski Türkçe çeviri yazısı konusunda daha fazla güven kazanan dil bilimcinin pratiği açısından da bir kazanç sağlamaktadır.

Yüzeysel bir inceleme bile, Eski Hintçe alıntı kelimelerin Uygur alfabesindeki yazılış biçimlerinin Eski Türkçenin fonetik kurallarına uymadığını göstermektedir. Genel olarak, sadece palatal (*öndamak*) [k] sesini *-o* veya *u*'dan önce *de-* temsil eden işaret kullanılmıştır. Bu da kelimelerin palatallık (*öndamak*) veya velarlık (*artdamak*) açısından farklılık göstermediğini işaret ediyor gibi görünmektedir; fakat bu alıntı sözcüklerin sonuna gelen Türkçe ekler yalnızca arka [k]

* Bu makalenin orijinal künyesi şu şekildedir: Klaus Röhrborn (1981). "Zum Wanderweg des altindischen Lehngutes im Alttürkischen", Hans R. Roemer ve Albrecht Noth (Eds.), *Studien zur Geschichte und Kultur des Vorderen Orients: Festschrift für Bertold Spuler zum Siebzigsten Geburtstag* (s. 337-343) içinde. Leiden: Brill. Bu yazının çevirisi için yazarından izin alınmıştır. Bu çeviriye inceleyen ve bazı Almanca ifadeleri açıklayan Dr. Öğr. Üyesi Arzu KAYGUSUZ'a yardımları için çok teşekkür ederim.

¹ 9 Ocak 1981'de Göttingen Bilimler Akademisi Budist Çalışmaları Komisyonu önünde verilen konferansın gözden geçirilmiş ve kısaltılmış versiyonudur. Kısaltmalar için şu eserdeki kaynakçaya veya bibliyografik Ek 1'e bakınız: *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*. Fasikül. 1. 2. Wiesbaden 1977, 1979 (Kısa Başlık: *UigWb*).

² Bu konuda Annemarie von Gabain daha önce dikkat çekmişti (krş. *Maitr* I S. 15; *TT X* S. 5).

harfini kullanır³. Eski Türkçedeki Eski Hintçe alıntı kelimeler, Orta Türkçedeki Arapça yabancı kelimelere benzer şekilde davranır⁴. Uygurların, Türkçe dışındaki dilleri konuşanlarla temasları, en az Batı Türklerinininki kadar yoğundu; Batı Türkçesinde Arapça yabancı kelimeler bugüne kadar henüz tamamen “Türkçeleştirilmemiş”tir ve bundan dolayı Eski Türkçedeki Eski Hintçe alıntı kelimelerin katı bir şekilde “Türkçeleştirilmesi” de uygun değildir⁵. Muğlak Uygur yazısının yeterli bir şekilde yorumlanabilmesi için, Eski Hintçe alıntılarının aracısı olarak hangi dilin kabul edildiğini bilmek gerekir.

II.

Daha 1910 yılında A. von Stael-Holstein, Eski Türkçedeki Eski Hintçe alıntı sözcüklerin son seslerinin düşmesi, değişmesi veya korunmasına ilişkin şaşırtıcı düzenlilikler tespit edebilmiştir⁶. Bu bağlamda Eski Hintçe şahıs isimlerinin Eski Türkçede *-a* ve *-ā* şeklinde gösterdiği son ses değişiklikleri ile Eski Hintçe alıntı kelimelerin Saka dilindeki biçimleri arasında bazı paralelliklere dikkat çekmiştir. Doğrudan söylememekle birlikte, muhtemelen Sakaların Türklere din propagandası yaptığı kanısındaydı. Hâlbuki Toharca hakkında daha fazla bilgi edinildikçe, Toharların Türklerin misyonerleri olarak kabul edilmesi gerektiği daha da netleşti; çünkü Toharca ve Eski Türkçedeki Eski Hintçe alıntı kelimeler arasındaki benzerlikler göz ardı edilemeyecek kadar belirgindir. Ancak, bu mesele ayrıntılı olarak analiz edilmemiş ve yalnızca ara sıra bu konuda yapılan imalarla yetinilmiştir⁷.

Eski Türkçedeki Eski Hintçe ödünç kelimelerin sistemli bir incelemesi ancak 1978’de Masahiro Shōgaito tarafından yapıldı⁸. Yazar, Eski Hintçe alıntı sözcüklerdeki son ses

³ Belki de velar formlar (*artdamak*) nötr olarak kabul edilir. Örneğin, *+ıg/ +lig* eki meta-dilbilimsel bağlamda velar biçiminde (*artdamak*) kullanılır (krş. *lig samaz* “Bahuvrihi bileşik sözcüğü”). Tabii ki *kā vibakdi* “datif” ise bunun aleyhinde bir tablo çiziyor. Ya da bu belki de bir istisna olabilir ve ‘NK’ (*aṅa*) grafiğinden türetilmiş olabilir; çünkü *aṅa* aynı zamanda datifi ifade etmek için de kullanılır (krş. *UigWb aṅa* maddesi II)?

⁴ Bkz. Eckmann *kāfir* maddesi vb. Bu mesele M. Mansuroğlu da ele almıştır: *Das Karakhanidische*. içinde: *Philologiae Turcae fundamenta*. C. 1. Wiesbaden 1959. 90.

⁵ Menges, *Qaraqalpaq grammar*. 1: Phonology. New York 1947. s. 98’deki gibi: *vıyadarı* (Skr. *vidhyādhara-*), *makişvarı* (Skr. *maheśvara-*), *karutı* (Skr. *garuḍa-*), *arqant* (Skr. *arhant*), *nırvan* (Skr. *nirvāṇa-*) vb. Yazar, F. W. K. Müller’in transkripsiyonundaki *v* ile Bang’ın transkripsiyonundaki *w* harfinin 2 farklı ses olduğunu düşündüğü için Uygur alfabesine pek aşına görünmüyor.

⁶ *Tiś* 116 ve takip eden sayfalar.

⁷ MaitrToch 397; TochGram s. 59 dipnot 1, 62 Dipnot 1. Winter (Denis Sinor (ed.) içinde: *Aspects of Altaic civilisation*. Bloomington 1963. S. 242) şöyle diyor: “loanwords rather show an agreement between Turkish and Tocharian A”. Bu, kesin olarak kabul edilemez. Toh. A veya Toh. B ile olan benzerliklerin hangisinin daha yaygın olduğunu saymak gerekir.

⁸ *Kodai uiguru go ni okeru indo raigen shakuyō-go ni dōnyūkeiro ni tsuite* (İng. yan başlık: *On the routes of the loan words of Indic origin in the Old Uigur language*). Ajia Afurika gengo bunka kenkyū (Journal of Asian and African studies) 15 içinde. 1978. 79-110.

değişiklikleri konusunda v. Stael-Holstein tarafından tespit edilen düzenlilikleri doğrulamaktadır. Söz konusu yazıda kullanılan Eski Türkçe malzeme elbette v. Stael-Holstein'in elindekilerden çok daha kapsamlıdır. Shōgaito, tek tek örnekler kullanarak, son ses değişiklikleriyle ilgili bahsedilen düzenliliklerin Toharcada da mevcut olduğunu gösteriyor. Bu, Eski Türkçede alıntı kelimelerin çoğunluğunun Toharca aracılığıyla geçmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Shōgaito'dan bağımsız olarak, Eddy Moerloose bu konuyla ilgilenmiştir. Şu anda basılmakta olan bir çalışmada⁹ (1981), Moerloose, yine büyük ölçüde v. Stael-Holstein'in keşfettiği kategorilere göre düzenlenmiş 300'den fazla kelime denkliği verir (Skr.: Toh. A: ET: Toh. B). Onun çalışması, Shōgaito'nun çalışmasından farklı olarak, (yazarın bildiği) Eski Türkçede tanıklanmış Toharca modele sahip olan tüm alıntı kelimelerin listelenmesiyle farklılık göstermektedir. Moerloose ayrıca yayımlanmamış Toharca metinlerden de faydalanabilmiştir.

III.

Araştırmanın şimdi karşı karşıya olduğu görev, Toharca ile kolayca açıklanamayan Eski Hintçe alıntı kelimeleri incelemektir. İlk olarak, çok erken bir aşamada Soğdca tarafından aracılık edilen bir grup alıntı kelimeyi bu çalışmada hariç tutmak istiyoruz. Bu katman gerçi henüz kapsamlı bir şekilde incelenmemiştir¹⁰. Bununla birlikte bu gruptaki alıntı kelimelerin (ünlülerin eksik yazımından dolayı) tanınması nispeten kolaydır.

Bunların yanı sıra, Sakaca aracılığından şüphelenilen üçüncü bir grup daha vardır. Bu kelimeler, Hansen'in¹¹ 1940 yılında gözlemlediği, Sakacada da bilinen ünlüler arası ıslıklı seslerin ötümlüleşmesiyle ilgili durumları içermektedir. Shōgaito¹² bu konuyu tekrar ele alır. O, Hansen tarafından belirtilen en azından bazı Eski Hintçe alıntılarının -bahsedilen ötümlüleşmeden bağımsız olarak - Toharca biçimlerine Sakaca biçimlerden daha çok benzediğine dikkat çekiyor. Bu nedenle, Bailey'in 1947'de farklı bir bağlamda zaten varsaydığı gibi burada Toharcanın "gizli" bir yazımı olduğundan şüphelenir ([ž] sesi için -š- veya -ś- ile).

⁹ *Sanskrit loan words in Uigurian*.

¹⁰ Bu yabancı kelimelerin bir seçkisi için bkz. A. v. Gabain: *Iranische Elemente im zentral und ostasiatischen Volksglauben*. *Studia Orientalia* (Helsinki) 47 içinde. 1977. 59.

¹¹ *Tocharisch-iranische Beziehungen*. *ZDMG* 94 içinde. 1940. 149 dipnot 1, 157 dipnot 3.

¹² Shōgaito, adı geçen eser 104.

Shōgaito'nun önerisi kesinlikle test edilmesi mümkün, kullanılabilir bir hipotez gibi görünüyor. Konow¹³, ünlüler arası ıslıklı seslerin sonorizasyonunun (ötümlüleşmesinin) kuzeybatı Prakrit dilinde, Soğd Gāndhāri'sinde de mevcut olduğuna ve oradan Sakacaya uyarlanmış olabileceğine zaten işaret etmişti. Bize göre, Gāndhāri, Budizm'in (ilk dalgada) Orta Asya'ya ulaştığı vasıta olduğundan, gelecekteki araştırmaların başlaması gereken yer burasıdır. Bu nedenle, Kuzeybatı Prakrit dilindeki, elbette tekdüze olmayan ses ilişkilerinin, Eski Türkçedeki Eski Hintçe alıntılarda ne ölçüde bulunabildiğinin incelenmesi gerekecektir. Bu, özellikle Eski Türkçedeki bir terimin Toharcadan farklı görünen bir biçime sahip olması durumunda önemlidir.

IV.

Şimdiye kadar bahsedilen iki tabakaya ek olarak – Soğdca ve Toharca aracılığı ile – Eski Türkçedeki Eski Hintçe alıntılarının üçüncü bir katmanı tanınabilir. Bunlar, Eski Türk kültürünün geç dönemindeki, muhtemelen Moğol döneminde Sanskrit bilgisindeki bir tür rönesansın sonucu olarak öğrenilmiş^{***} alıntılardır. Dunhuang'da bulunan Eski Türkçe stotra metinleri, çok sayıda Sanskrit kelimeyle süslenmiştir ve bunlar arasında söz sonunda ünlüyle biten sözcükler de bulunmaktadır: Skr. *śānta*-¹⁴ için ET *şanda*, Skr. *ratnacandra*-¹⁵ için ET *ratna-cantira* vb. Bu durumda, çoğunlukla bileşik kelimeler grafik olarak bileşenlerine ayrılır. Örneğin, yukarıda verilen Eski Türkçe *ratna-cantira* doğru bir şekilde bileşik parçalarına ayrılmıştır. Skr. *avalokiteśvara*- için ET *avalokida-işvara* da olduğu gibi sandhi çözümlenmeleri de meydana gelir¹⁶. Bir metnin başında her zaman Sanskrit *namo buddhāya namo dharmāya namo saṅghāya* için *namo but namo darm namo saṅ* değil, aynı zamanda Sanskrit aslında daha uygun olan *namo budaya namo darmaya namo saṅgaya*¹⁷ biçimi de Uygur yazısıyla bulunur. Eski Türkçede yaygın olan *nirvan* “Nirvana” biçiminin yerine *nirvana*¹⁸ biçimine de bu metinlerde rastlanmakta ve Türkçede de ifade edilebilecek bazı şeyler, yeniden Sanskrit şekliyle ifade edilmektedir.

¹³ Krş. *Caitya* 305 dipnot 133.

^{***} Çevirenin Notu: Makalenin orijinalinde “öğrenilmiş; bilimsel, akademik” anlamlarındaki Almanca *gelehrte* sözcüğü ile ifade edilen durumdan kastedilen şey, Eski Uygurların Sanskrit dili ve gramerine dair bilgisinin artmasıyla metinlerde artık aracı dillerdeki değişikliğe uğramış biçimleri değil, Sanskrit aslına sadık daha “doğru” kelime biçimlerini kullanmalarındır. İlgili kelimenin Türkçe sözlük karşılıkları durumu tam ifade edemediği için bundan sonraki kısımlarda *gelehrte* ifadesi daha serbest bir çeviri ile “(Sanskrit) aslına uygun”, “orijinal biçimine bağlı”, “kelime bilgisi” şeklinde verilecektir.

¹⁴ Bkz. *ETŞ* 84₁₅.

¹⁵ Bkz. *ETŞ* 88₉₄.

¹⁶ Bkz. *ETŞ* 76₇₀.

¹⁷ Bkz. *ETŞ* 84₁.

¹⁸ Bkz. *ETŞ* 88₉₇.

Bu geç dönemdeki orijinal biçimine sadık alıntılar her zaman Hint alfabelerindeki modellere dayanmamaktadır. Yeniden transkripsiyonların bazı durumlarda Çince örneklerden yapıldığına dair kanıtlarımız var. Örneğin Bodhisattva Amoghadarśi'nin adı, ET *amoga-tarśini*. Eski Türkçe kelimenin sondaki *-ni* son sesi muhtemelen Sanskrit *-ī*'nin Çince Giles 8194 *ni* (Pull. M. *ñii*) karakteriyle temsil edildiği bir Çince örnekten yanlış bir yeniden transkripsiyonun sonucudur¹⁹. Benzer bir durum, Eski Türkçe *amita-ayuşī*²⁰ örneğinde de görülmektedir. Moğolcaya da geçen²¹ bu yazım muhtemelen Çince Giles 1 7812 11358 13595 10262 *a-mi-t'o-yü-ssü* (Pull. M. *â-mye-dâ-you-sye*) karakterlerinin yanlış yeniden transkripsiyonuyla açıklanabilir. Son örnekte bulunan sandhi çözümünün sadece bir Uygur yazıcısının kelime bilgisi oyunu mu olduğu yoksa aynı zamanda bir Çince örneğinin etkisine mi bağlı olduğu incelenmelidir²².

V.

Eski Türkçede şimdiye kadar neredeyse hiç ele alınmamış bir alan da “ödünç kalıp (*Lehnprägungen*****)” denilen terimdir. Werner Betz²³ bu terimi “ödünç sözdizimi” (*Lehnsyntax*), “ödünç anlam” (*Lehnbedeutung*), “ödünç söz yapımı” (*Lehnbildung*) ve “ödünç ifade” (*Lehnwendung*) şeklinde alt bölümlere ayırmaktadır.

Sanskrit'in Türkçe üzerindeki olası sözdizimsel etkilerini araştırmak için henüz çok erkendir. Türkçe çevirmenler, çift dilli metinlerde kaynak metnin sözdizimini takip etseler de²⁴,

¹⁹ Bkz. *UigWb*, *amoga-darśi* maddesi. Veya *amoga-tarśini* yazımı Sanskrit *amoghadarśin* kök biçimine mi dayanmalı, böylece yalnızca sondaki *-i* yanlış olacaktır?

²⁰ Artık bu okumayı tercih ediyoruz (*UigWb*, *amita-ayusi* maddesine karşı); çünkü (Doğu Almanya Bilimler Akademisi Turfan Koleksiyonu'ndaki orijinalin –buluntu kısa başlığı ve demirbaş numarası bilinmiyor— 0 456 numaralı fotokopisine göre) ET *Amitāyus-Sūtra*'ların Brāhmī yorumlarında *amitā ayuṣi* yazımına çok kez rastlanmaktadır. *-s-* bir Sandhi formuna mı dayanıyor?

²¹ Bkz. W. Heissig: *Die mongolischen Handschriften-Reste aus Olon süme, Innere Mongolei (16.-17. Jhd.)*. Wiesbaden 1976. (Asiatische Forschungen. 46.) s. 568.

²² Örneğin, “küçük” *Sukhāvāṭīvyūha-Sūtra*'nın Çince çevirisini karşılaştırm (H. Nakamura vd. (ed.): *Jōdo sanbukyō*. Cilt 2. Tōkyō 1964. s. 53 satır 17), burada Skr. *tathāgata* Çince Giles 11302 11358 1 1558 12089 *to-t'o-a-ch'ieh-tu* karakterleriyle yazılmıştır. Giles 1 *a* işaretinin uzun bir sesli harfin varlığını göstermesi beklenir. Her hâlükârda, Uygurca yazımların bu tür Çince transkripsiyonlara dayanması mümkündür. Yukarıda alıntılanan Brāhmī yorumları göz önüne alındığında, Uygurların bunu bir yazı uzunluğu aracı olarak anlayıp anlamadıkları en azından şüphelidir (dipnot 20). Ancak, Tibetçe transkripsiyonlardaki benzer örneklerde *sandhinin* atlanmış olması burada yapılan varsayıma elbette ters düşmektedir (bkz. M. Walleser: *Aparimitāyurjñāna-nāma-mahāyāna-sūtram*. Heidelberg 1916. (Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Kl. 1916, 12). s. 8.

**** Çevirenin notu: Bu terim ile kastedilen alıntı söz varlığından farklı olarak, yabancı bir dildeki kavramsal-biçimsel modelin, yerli dil malzemesiyle taklit edilerek oluşturulmasıdır.

²³ *Deutsch und Lateinisch. Die Lehnbildungen der althochdeutschen Benediktinerregel*. 2. baskı. Bonn 1965. s. 27. Bu terminoloji aynı zamanda şurada da geçmektedir: *Handbuch der Linguistik. Allgemeine und angewandte Sprachwissenschaft*. München 1975. s. 250 ve sonraki sayfalar.

²⁴ Bu konuda daha fazla ayrıntı Dieter Maue'nin Giessen'de hazırladığı ve şu anda baskıda olan habilitasyon tezinde yer alacak.

bunun diğer metinlerin dil kullanımına neredeyse hiç etkisi olmamış gibi görünüyor. Ödünç anlam ve ödünç söz yapımı alanında ise durum farklıdır.

Eski Türkçenin Budist teknik terimleri – Türkçe sözcük malzemesinden oluştukları zaman – büyük ölçüde anlamsal olarak karşılık gelen Sanskrit terimlerle aynı şekilde türetilmiştir. Bu durum, iki dilli metinlerin ve yabancı kaynağını bildiğimiz Eski Türkçe metinlerin daha yoğun bir şekilde incelenmesiyle ancak şimdi daha net bir hâl almaya başlamıştır.

Ödünç anlamlar söz konusu olduğunda, Sanskrit ile doğrudan bir bağlantı zorunlu bir varsayım değildir. Daha ziyade bu diğer dillerin aracılığı ile mümkündür. Detaylı bir incelemede komşu dillerin yanı sıra özellikle Çinli Budistlerin dilinin de, Eski Türkçe gibi Sanskrit'ten etkilendiği görülür. Bunun için bazı örnekler:

(1) Terminolojik olarak “doğru inançtan sapmış”²⁵ anlamındaki ET *adin* “başka” sözcüğünün karşılığı – nihayetinde kökeni – bu iki anlamı da birleştiren Skr. *anya-* sözcüğünde bulunmaktadır²⁶. Ancak ödünç alınma doğrudan Skr.'den olmak zorunda değildir; çünkü Çincedeki *i* (Giles 5505) de “başka” ve “doğru inançtan sapmış” anlamlarını bir araya getirir. Örneğin Çince *i tao* (Giles 5505 10780) ifadesinde olduğu gibi, “sapkın (öğreti) yol(uy)la” anlamına gelir, bu da Uygur çevirmen tarafından ET *adin nomlug* ile karşılanmıştır²⁷.

(2) ET (Budist metinlerdeki) *bodul-* fiili daha önce anlamsal olarak sadece belirsiz bir şekilde tanımlanıyordu ve ET *bodu-* “sıkıca bağlamak, sabitlemek” fiilinin geçişsiz hâli olarak yorumlanıyordu²⁸. Ancak, iki dilli (yayımlanmamış) el yazması Mainz 627(b) r. 6'da temel anlamı “renklendirmek” olan Skr. *raj-*, *rañj-*'den türetilmiş ve türetilmiş anlamı “heyecanlanmak, kapılmak, mest olmak” olan Skr. *rāgya-*'ın “bir şeyden heyecana kapılma, hayran olma”, tercümesi için kullanılmıştır²⁹. Bu durum ET *bodul-* kelimesinin de *bodu-* “renklendirmek” kelimesinden türetildiğini göstermektedir ki bu kelime ET'de elbette sadece mecazi anlamda “kendisine kapılmak, mest olmak, büyülenmek” anlamında kullanılmaktadır. Bu bilgi, bir Skr.-ET iki dilli metinden elde edilmiş olmasına rağmen Sanskrit'ten doğrudan bir

²⁵ Bkz. Suv 3112; *Caitya* 299 m.

²⁶ Görünüşe göre sadece *tīrthika-* veya benzeri ile bağlantılıyken, ET'de *adin* tek başına “kâfir, doğru inançtan sapmış” anlamına da gelebilir.

²⁷ *HtPek* 19 b 7 (= *Ht* II 1924); *U* II 69 m. 2.

²⁸ Bkz. *EtymDic* 305 b.

²⁹ Bkz. *PWB* 5, 160 b.

anlam ödünçlemesi kesin değildir. Çince *jan* (Giles 5562) “renklenmek” de Eski Hintçe *raj-*, *rañj-* ile benzer bir yan anlama³⁰ sahiptir ve Hsüan-Tsang biyografisinin ET çevirisinde³¹ *bodul-*, ikinci bir karakterle bağlantılı olsa da, aynı Çince karakteri ifade etmek için kullanılır: Çince *jan hsi* (Giles 5562 4087) “(dünyevi zevklere) düşmüş olmak”.

Az önce ödünç anlamlar hakkında söylenenler ET’deki ödünç söz yapımı için de geçerlidir. Aşağıda, ödünç çevirinin (ödünç söz yapımının bir alt türü) iki örneği, ET sözcük malzemesiyle yabancı sözcüklerin bire bir çevirileri yer almaktadır:

(1) Eski Türkçe *eyin ögir-* kelimesi tam anlamıyla “ardından sevinmek” anlamına gelir ve Eski Hintçe *anumodanā-* “(başkalarının iyi işleriyle) sevinme”³² örneği olmadan anlaşılmaz olurdu. Ancak Sanskrit *anumodanā-* sözcüğünün Çince karşılığı da açıkça bir ödünç çeviridir ve ET *eyin ögir-* Eski Türkçe Altun Yaruk Sūtra’da³³ Çince *sui hsi* (Giles 10396 4073) “sevinmek” (kelimenin tam anlamıyla: “ardından sevinmek”) sözcüğünü çevirmek için kullanılır.

2) Sanskrit-Eski Türkçe iki dilli Mainz 627(b) r. 6 (yayınlanmamış) el yazmasındaki bir başka örnek, Eski Hintçe *vairāgya-* “heyecan veya tutkudan yoksun olma, büyülenmemiş olma” kelimesinin *öni bodulmak* olarak Eski Türkçeye çevrilmesidir. Eski Türkçe *öni* “başka-, uzak-, ayrılmış-” (çoğunlukla hareket fiilleriyle bağlantılı olarak) Sanskrit *vi-*, *vṛddhiert vai-*, “uzak-, ayrı-”ın Eski Türkçe karşılığı olarak algılanmıştır³⁴. Mainz 627’nin Uygurca tercümanı, Sanskrit *vai-*’yi Eski Türkçe *öni* ile tercüme ettiği yerde, *öni*’nin tipik kullanımına artık uymayan bir bağlamda, yani Almandaki “ab-” anlamında “silahsızlanmak; sökmek, yıkmak (*abrüsten, abbauen*)” vb. gibi, bir fiilin anlamının zıddına çevrildiği bir kullanımda, tercüme etmiştir. Eğer elimizde Eski Hintçe örneğimiz olmasaydı, bu kullanım alışılmış olmadığından ve başka bir yerde tanıklanmadığından Eski Türkçe *öni bodul-* tamamen anlaşılabilir olacaktı.

Sonuç olarak bu alanda yaratılan her şey kalıcı olmamıştır ve bu soruyu Eski Türkçenin ötesine taşımak ilginç bir görev olacaktır. Eski Türkçedeki, esas olarak Soğdca veya Çince

³⁰ Hirakawa’ya göre (*Index to the Abhidharmakośabhāṣya*. T. 1. Tōkyō 1973. s. 305), Hsüan-Tsang’ın *Abhidharmakośabhāṣya* çevirisindeki Çince *jan* (Giles 5562) aynı zamanda Sanskrit *rāga-*’yı da temsil etmektedir.

³¹ *Ht* I 291.

³² Bkz. Pfahl 23₁₁, burada *anumodit eyin ögirdäci* tanıklanmaktadır.

³³ *Suv* 180₁₅.

³⁴ *TT* VIII C 11’de Skr. *vipragam*’ın ET çevirisi *öni bar-* şeklindedir.

gelen bir dizi alıntı kelimenin İslami Orta Türkçeye de alındığını biliyoruz³⁵. Belki de orada, daha da uzağa giden bir dizi Budist ödünç kalıp (lehnprägungen) yeniden bulunacaktır.

³⁵ Bkz. Mansuroğlu: *Das Karakhanidische. Philologiae Turcicae fundamenta* 1. Cilt. Wiesbaden 1959. 108.

KÂŞGARLI MAHMUD
DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ
KÂŞGARLI MAHMUD JOURNAL OF
LANGUAGE AND LITERATURE

Cilt 1 Sayı 2 (2025)

kasgarlimahmud.org

FERRUH AĞCA, *Dede Korkut Kitabı*, 2025

Öğr. Gör. Dr. Murat YILDIZ, Milli Savunma Üniversitesi,
Kara Harp Okulu Dekanlığı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
muratyildiz8816@gmail.com

Geliş Tarihi: 28.11.2025
Kabul Tarihi: 30.11.2025
Yayın Tarihi: 31.12.2025

Atf

Yıldız, M. (2025). FERRUH AĞCA, *Dede Korkut Kitabı*, 2025. *Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1(2), 58-62.

Her milletin geçmiş dönemlerinden izler taşıyan eserleri vardır. Bu eserler tarihî belge olmanın ötesinde ait oldukları toplumun dil, kültür ve düşünce dünyasını yansıtan temel kaynak niteliği taşımaktadırlar. Türk edebiyatında da *Dede Korkut Oğuznameleri* bu eserlerin başında gelmektedir. Bundan dolayı da Fuat Köprülü “Türk edebiyatını terazinin bir kefesine koysanız diğer kefeye de Dede Korkut'u koysanız, Dede Korkut ağır basar.” değerlendirmesiyle eserin kıymetini vurgulamıştır. Çünkü bu eser, edebî yönü ve dil özelliklerinin yanında muhteviyatı bakımından Türk millî kimliğinin şekillenmesine de katkıda bulunmaktadır. Bu eserin gün yüzüne çıkarılması, bilim dünyasına tanıtılması ve üzerinde yeni araştırmalar yapılması açısından büyük önem arz etmektedir.

Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi, 2025, 1(2), 2025, TÜRKİYE

Dede Korkut ile ilgili Türkiye’deki ilk metin yayını 1916 yılında Kilisli Muallim Rifat tarafından yapılmıştır. Bu çalışmayı, Gökyay (1938) tarafından hazırlanan ve Latin harfli ilk yayın “Dede Korkut” izlemiştir. Eserle ilgili yapılan diğer bir çalışma da Ergin (1958) tarafından hazırlanan “Dede Korkut I” kitabıdır. Bu kitapta Dresden ve Vatikan nüshaları değerlendirilmiştir. Kitabın sonunda her iki yazmanın tıpkıbasımlarına yer verilmiştir. Daha sonra Ergin (1963) tarafından Dede Korkut Kitabı II yayınlanmıştır. Özçelik tarafından 2005 ve 2006 yıllarında sırasıyla “Dede Korkut Araştırmalar / Notlar - Dizin – Metin” ve “Dede Korkut Üzerine Yeni Notlar” yayınlanmıştır (Özçelik, 2016a, 2016b). Özçelik’in söz konusu çalışmaları, Dresden nüshası esas alınarak hazırlanmıştır. Aynı dönemde Kaçalın (2006) tarafından “Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı” adlı eser yayınlanmıştır.

Dede Korkut Oğuznamelerinin Günbed nüshası ilk olarak Azmun (2019) tarafından “Dede Korkut’un Üçüncü Elyazması Soylamalar ve İki Yeni Boy ile Türkmen Sahra Nüshası Metin - Çeviri - Sözlük - Tıpkıbasım” başlığı altında yayımlanmıştır. Eserde metnin transkripsiyonu ile dil içi çevirisinin yanı sıra küçük bir seçme sözlük ve metnin tıpkıbasımı yer almaktadır.

Shahgoli vd. (2019) tarafından Türklük Araştırmaları Dergisi’nin Haziran 2019 sayısında “Dede Korkut Kitabının Günbed Yazması” başlığıyla kitap hacminde olan bir makale yayınlanmıştır. Makalede Günbed yazmasının tanıtımı yapılmıştır. Bunun yanında metin dışı kayıtlar, dil özellikleri, metin transkripsiyonu, sözlük ve metnin tıpkıbasımına yer verilmiştir.

Ekici (2019) tarafından “Dede Korkut Kitabı Türkistan / Türkmen Sahra Nüshası Soylamalar ve 13. Boy - Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi” adlı kitap yayınlanmıştır. Bu kitap, giriş, orijinal metin ile metnin transkripsiyonu, dil içi çeviri ve sözlük bölümlerinden oluşmaktadır. Bu eserlerin yanı sıra, Dede Korkut ile ilgili çok sayıda makale ve bildiri yayımlanmış; konuyla ilgili çeşitli sempozyum ve kongreler düzenlenmiştir. Sertkaya ve Uzuntaş (2020) tarafından yayınlanan “Dede Korkut’un Günbed Yazması Üzerine” adlı çalışma yazma üzerine yapılan incelemeleri içermektedir.

Dede Korkut Oğuznamelerinin daha önce bulunan Dresden, Vatikan, Ankara Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Günbed yazmalarının ardından, literatüre Bursa yazması olarak dâhil olan yeni bir yazması eklenmiştir. Bursa’nın Fadıllı köyünden bir din görevlisi tarafından sahafa teslim edilen ve ardından 2018 yılında Muradiye Kur’an ve El Yazmaları Müzesi’nin envanterine giren Bursa yazması, Bursa Büyükşehir Belediyesi (2022) tarafından tıpkıbasım hâlinde yayımlanmıştır. Ağca (2025) tarafından hazırlanan *Dede Korkut Kitabı*, Bursa

yazmasının tıpkıbasımı esas alınarak, birinci ciltte metin ve dizin, ikinci ciltte Türkiye Türkçesine aktarma olmak üzere iki cilt hâlinde neşri gerçekleştirilmiştir.

Bursa yazması 119 varaktan (238 sayfa) oluşmaktadır. Her bir sayfada 13 satır bulunmaktadır. Yazma baştan ve sondan eksiktir. Dresden yazmasında olduğu gibi Bursa yazmasında da on iki boy vardır. Bursa yazmasının en önemli özelliği harekeli olmasıdır. Bundan dolayı metnin okunmasını kolaylaştırmanın yanında sözcüklerin doğru okunmasına da yardımcı olmaktadır. Yazmanın kim tarafından, ne zaman ve nerede yazıldığına dair herhangi bir kayıt yoktur.

Dede Korkut Oğuznamelerinin en hacimli varyantı Dresden yazmasıdır. Bursa yazması, Dresden yazmasına yakın bir hacimdedir. Ancak Dresden yazmasının harekesiz olmasına rağmen Bursa yazmasının harekeli olması, sözcüklerin okunuşu ve buna bağlı olarak çözümlenişi belirsiz ya da şüpheli olan birçok sözcük ve ifadeye açıklık getirmektedir.

Dede Korkut Kitabı, Bursa yazması esas alınarak iki kitap olarak Prof. Dr. Ferruh AĞCA tarafından karşılaştırmalı dil yöntemiyle hazırlanmış bir inceleme olarak yayınlanmıştır. Birinci kitap, metin ile dizin kısımlarından oluşmaktadır ve 595 sayfadır. Tıpkıbasımı kitap yaprağının sol yüzüne, çeviri yazısı ise sağ yüzüne gelecek şekilde basılmıştır. Orijinal metnin ile transkripsiyon alfabesine aktarılmış metnin karşılıklı sayfalarda verilmesi kitabın kullanımını kolaylaştırmıştır. Ancak eserin başlangıcında transkripsiyon alfabesi için bir cetvel verilmesi genel okuyucu kitlesi için daha faydalı olabilirdi. Metin içerisindeki kelimeler bağlama uygun bir şekilde Dresden ve Vatikan yazmaları ile karşılaştırılarak okunmuştur. Bu durum sayfa altlarında dipnotlarla belirtilmiştir. Dipnotlarda, metinde yanlış olarak yazılan veya harekelenen sözcüklerin düzeltilmiş hâlleriyle okunuşlarına yer verilmiştir. Örneğin; *şağrısın, seçlin, alar gibi sözcükler şofrasın, seçilen, ala* şeklinde düzeltilerek okunmuştur.

Orijinal metinde kırmızı mürekkeple yazılan başlıklar metin çevriminde koyu yazılmıştır. Ancak metinde kırmızı mürekkepli yazılan bölümlerin bir kısmı koyu yazılmamıştır. 9. varak 11. satır, 28. varak 7 ve 8. satırlar buna örnek verilebilir. Dizin bölümünde sözcüklerin bağlama uygun anlamlarının verilmesi genel okuyucu kitlesi açısından faydalı olabilirdi. 3 ve 4. varaklardaki satır numaralarını göstermek için çift yay ayraç kullanılırken daha sonraki varaklarda tek yay ayraç kullanılmış olması gözden kaçan küçük bir ayrıntıdır.

Metin transkripsiyon alfabesine aktarılırken müstensih tarafından yanlış veya fazla yazıldığı düşünülen sözcükler, Dresden yazması ile karşılaştırılarak düzeltilmesi yapılmış ve bu durum dipnotlarda belirtilmiştir. Yazma içerisinde sözcüğün farklı yerlerdeki mükerrer kullanımları esas alınarak isabetli düzeltmeler yapılmıştır. İlgili bölümlerde Dresden yazmasında yer almayan sözcükler, diğer yazmalarla karşılaştırılarak düzeltilmiştir.

İkinci kitap ise yazma metninin Türkiye Türkçesine aktarmasını içermektedir ve 157 sayfadan oluşmaktadır. Aktarma yapılırken sözcükler ve cümleler, metnin bağlamına göre anlamlandırılmıştır. Bursa yazmasının tıpkıbasımında ve metin yayımındaki varak numaraları, aktarmada parantez içinde gösterilmiş ancak satır numaraları anlam bütünlüğünü korumak için kullanılmamıştır.

15-16. yüzyıllarda yazıya geçirildiği düşünülen “Dede Korkut Kitabı”nda sözlü dil öğelerinin yoğun şekilde kullanılmış olması, metinde geçen bazı ifadelerin metnin çağdaşı ve önceki dönemlerinde kaleme alınmış metinlerde bulunmayışı okuma ve anlamlandırmayı zorlaştırır da ayrıntıya önem veren bir tutum ve çalışmayla özellikle Dresden nüshasını ele çalışmalar başta olmak üzere diğer Dede Korkut çalışmalarında yanlış veya eksik okunmuş problemleri parçalara çözüm getirmesi dolayısıyla eser literatürde önemli bir yere sahiptir.

Eser başta Türk dili üzerine çalışan akademisyenler olmak üzere halk bilimi, tarih ve kültür araştırmalarıyla ilgilenen araştırmacılar için de önemli bir başvuru kaynağıdır. Eser ayrıca Dede Korkut araştırmalarına yeni bir metin kazandırması bakımından son derece değerli olup literatürdeki yerli ve yabancı çalışmalara uzun yıllar kaynaklık edecek niteliktedir. Sayın Prof. Dr. Ferruh AĞCA’yı bu önemli çalışmayı Türklük bilimi araştırmalarına kazandırmasından dolayı tebrik eder, çalışmalarının devamını dileriz.

Kaynakça

Ağca, F. (2025). *Dede Korkut Kitabı Bursa Yazması I (Metin-Dizin), II (Türkiye Türkçesine Aktarma)*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Azmun, Y. (2019). *Dede Korkut’un Üçüncü Elyazması: Soylamalar ve İki Yeni Boy ile Türkmen Sahra Nüshası (Metin-Çeviri-Sözlük-Tıpkıbasım)*. İstanbul: Kutlu Yayınevi.

Bursa Büyükşehir Belediyesi, *Dede Korkut Kitabı Bursa Yazması Tıpkıbasım*, Bursa Kültür Anonim Şirketi, 2022.

Ekici, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan / Türkmen Sahra Nüshası Soylamalar ve 13. Boy Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Ergin, M. (1958). *Dede Korkut Kitabı I. / Giriş-Metin - Faksimile*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ergin, M. (1963). *Dede Korkut Kitabı II / İndeks – Gramer*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gökyay, O. Ş. (1938). *Dede Korkut*. İstanbul: Arkadaş Basımevi.

Kaçalin, M. S. (2006). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Özçelik, S. (2016a). *Dede Korkut -Dresden Nüshası- Giriş, Notlar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özçelik, S. (2016b). *Dede Korkut -Dresden Nüshası- Metin, Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sertkaya, O. F. ve Uzuntaş, H. (2020). *Dede Korkut'un Günbed Yazması Üzerine – Araştırmalar ve İncelemeler*. İstanbul: Bilge Kültür – Sanat.

Shahgoli, N. K. (2019). Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 147-379.

KÂŞGARLI MAHMUD
DİL VE EDEBİYAT DERGİSİ
KÂŞGARLI MAHMUD JOURNAL OF
LANGUAGE AND LITERATURE

Cilt 1 Sayı 2 (2025)

kasgarlimahmud.org

**Emel ŞAHİNGÖZ, *Kültür ve Etkileşim - Türk Dillilerin Türkiye Türkçesi
Öğrenimi Üzerine Antropolojik Bir Çalışma, 2025***

Öğr. Gör. Mustafa KILIÇ

Millî Savunma Üniversitesi, KHO Dekanlığı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,

mustafa.kilic2@msu.edu.tr

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 20.11.2025

Kabul Tarihi: 23.11.2025

Yayın Tarihi: 31.12.2025

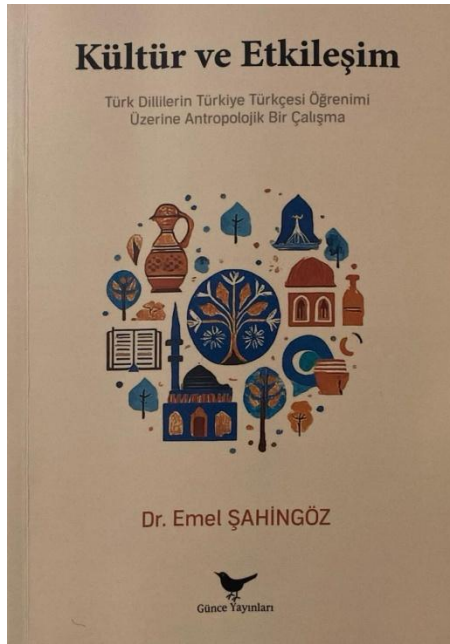
Atıf

Kılıç, M. (2025). Emel ŞAHİNGÖZ, *Kültür ve Etkileşim - Türk Dillilerin Türkiye Türkçesi Öğrenimi Üzerine Antropolojik Bir Çalışma, 2025. Kâşgarlı Mahmud Dil ve Edebiyat Dergisi. 1(2), 63-67.*

Türkçenin yabancılara ve Türk dilli bireylere öğretilmesi, dilin uluslararası görünürlüğünün artırılması, kültürel aktarımın sağlanması ve dilsel sürekliliğin korunması açısından önemli bir alandır. Yabancılara Türkçe öğretimi, Türkiye'nin kültürel diplomasisine ve akademik etkileşimine katkı sunarken Türk dillilere Türkçe öğretimi, ortak dilsel mirasın güçlendirilmesi, karşılıklı anlaşılabilirliğin artırılması ve Türk dünyasında iletişim ağlarının geliştirilmesi bakımından stratejik bir işlev üstlenmektedir. Bu iki öğretim alanı, dil öğretim yöntemlerinin çeşitlenmesini ve Türkçenin küresel ölçekte işlevsel bir iletişim dili olarak konumlanmasını desteklemektedir. Bu bağlamda Dr. Emel Şahingöz tarafından "Kültür ve Etkileşim - Türk Dillilerin Türkiye Türkçesi Öğrenimi Üzerine Antropolojik Bir Çalışma" adlı eser kaleme alınmıştır.

Eser; Türkiye'ye öğrenim amacıyla gelen Türk dilli öğrencilerin Türkiye, Türk dili ve Türk kültürüne yönelik algılarını antropolojik bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada Sıralı Açıklayıcı Karma Yöntem kullanılmış; nicel veriler anket ve Kelime İlişkilendirme Testi, nitel veriler ise derinlemesine görüşmeler yoluyla elde edilmiştir. Bulgular, öğrencilerin Türkiye'ye ilişkin

algılarının genel olarak olumlu olduğunu, ortak kültürel bağların Türkçe öğrenimini kolaylaştırdığını ve kültürel unsurların günlük yaşam ile dil öğrenme sürecinde belirleyici rol oynadığını göstermektedir. Çalışma, Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kültürel etkileşimi merkeze alan yaklaşımların ve akademik dil becerilerini destekleyen uygulamaların geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Çalışma, dilin insanlık tarihi boyunca iletişim, kültürel aktarım ve toplumsal birlik açısından taşıdığı temel role vurgu yaparak başlamaktadır. Türk dilinin geniş bir coğrafyada, farklı kültürlerle etkileşim içinde geliştiği; bu etkileşime rağmen öz yapısını koruduğu ifade edilmektedir. Türkiye Türkçesi ile kendi lehçeleri arasında kültürel ve dilsel bağları fark eden Türk dilli öğrenciler için Türkiye Türkçesi öğrenme sürecinin daha hızlı ve kolay ilerlediği, bu durumun dil öğrenimine kültürel bir boyut kazandırdığı belirtilmektedir.

Çalışmayı önemli kılan, Türkiye Türkçesinin öğretiminde yalnızca dilsel becerilere değil, kültürel aktarım ve antropolojik bakış açısına da odaklanılması gerektiğini ortaya koymasıdır. Kültürel bağların farkındalık oluşturduğu ve bu farkındalığın dil öğrenimini olumlu yönde etkilediği varsayılmaktadır. Bu bağlamda antropolojik değerlendirmelerin, dil öğretiminin daha etkili ve kalıcı hâle gelmesine katkı sağladığı vurgulanmaktadır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kavramsal çerçeve ve ilgili literatür incelenmiş; ikinci bölümde araştırmanın yöntemi açıklanmıştır. Üçüncü bölümde sıralı açımlayıcı karma yöntem doğrultusunda nicel ve nitel bulgular analiz edilmiştir. Son bölümde ise elde edilen bulgular doğrultusunda sonuçlar, tartışmalar ve önerilere yer verilmiştir.

Çalışmanın amacı, Türkiye’de TÖMER’lerde Türkçe öğrenen Türk dilli öğrencilerin Türk dili, Türkiye ve Türk kültürüne yönelik algı ve görüşlerini belirlemek ve dil öğrenme sürecinde yaşanan kültürel etkileşim ve değişimleri ortaya koymaktır. Çalışma, dil öğreniminin kültürel uyum ve kimlik üzerindeki etkilerini göstermesi ve Türkçenin öğretimine yönelik uygulamalara ışık tutması açısından önem taşımaktadır. Amaç ve önem belirlendikten sonra

yazar bunun daha iyi anlaşılabilmesi için tanımlar başlığı altında “*dil, kültür, kültürlerarası iletişim, kültürlerarası etkileşim, antropoloji, etnografi, yabancı dil, diller için Avrupa ortak başvuru metni, Türk dünyası ve Türk dilliler*” kavramlarını açıklamıştır. Bu bölümlerin ardından bu konuyla ilgili daha önce yapılmış araştırmalar hakkında bilgiler verilmiştir.

Eserin birinci bölümünde dil, kültür, dil-kültür ilişkisi ve antropoloji (*dilsel antropoloji, kültürel antropoloji, antropolojik bir bakışla dil-kültür ilişkisi, dil öğrenme-öğretme sürecinde antropolojik bakış ve anlamlandırmanın önemi*) başlıkları altında genişçe tanımlamalara yer verilmiş ve birçok eserden örnekler kullanılmıştır. Dr. Emel Şahingöz, kültür için; “Kültür kavramının dikkatleri üzerine çekmeye başlamasında, çok kültürlülük ve kültürlerarası kavramlarının dil öğretim süreçlerinde ve programlarında yerini alması etkili olmuştur.” demektedir (2025: 26-27). Dil-Kültür ilişkisini ise şu şekilde açıklamaktadır:

“Yaşayan bir varlık olan dil; doğar, gelişir, kimi zaman etkilenir ve değişir kimi zaman etkiler ve değiştirir. Kültürel yapısı güçlü toplumların dilleri üzerinde taşıdığı kültürel unsurların da etkisiyle daha baskın bir karaktere bürünerek temasta bulunduğu başka bir dil ve o dilin taşıdığı kültür üzerine daha etkilidir. Dil ve kültür birbirini tamamlayıcı ve birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Dil üzerinde kültürel kodlara dair belirgin izler görmek bu bütünlüğün en önemli delilidir. Kısacası dil ile kültür arasında belirgin bir münasebet söz konusudur.” (Şahingöz ve Yücel Çetin, 2024).

Eserde, antropolojiyi insanı merkeze alan bütüncül bir bilim dalı olarak ele alarak, insanın biyolojik evriminden kültürel ve toplumsal çeşitliliğine kadar uzanan geniş bir çerçeveye sunmaktadır. Antropolojinin temel kavramları ve alt dalları (*biyolojik antropoloji, arkeoloji, kültürel antropoloji, dilsel antropoloji*) sade ve anlaşılır bir dille açıklanırken geçmiş ve günümüz toplumlarına ilişkin karşılaştırmalı örneklerle alanın kapsamı ortaya konulmaktadır. Alanla yeni tanışan okurlar için temel bir başvuru kaynağı niteliği taşıyan eser, insanı ve kültürü anlamaya yönelik güçlü bir bakış açısı kazandırmayı amaçlamaktadır. Antropolojik bir bakışla dil-kültür ilişkisine değinip dil öğrenme-öğretme sürecinde antropolojik bakış ve anlamlandırmanın önemi ele alınmıştır.

Türk dünyasından öğrencilere Türkiye Türkçesi öğretiminin tarih içindeki seyri hakkında bilgi verip Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminin günümüzde özellikle Türk dünyasından gelen öğrenciler için kültürel ve dilsel farklılıkları gözeten özel öğretim programlarının gerekliliğini vurgulamaktadır.

Araştırmada nicel ve nitel yaklaşımların birlikte kullanıldığı sıralı açımlayıcı karma yöntem benimsenmiştir. Araştırmanın modeli, önce nicel verilerin toplanıp analiz edildiği, ardından elde edilen bulguların nitel verilerle derinlemesine açıklandığı bir yapıda kurgulanmıştır. Çalışma grubunu nicel aşamada Türkiye'deki 22 TÖMER'de öğrenim gören 161 Türk dünyası öğrencisi, nitel aşamada ise farklı uyruklardan seçilen 11 öğrenci oluşturmaktadır. Verilerin toplanmasında nicel veri toplama aracı olarak anket formu ve Kelime İlişkilendirme Testi, nitel veri toplama aracı olarak ise yarı yapılandırılmış görüşmeler kullanılmıştır. Elde edilen nicel veriler betimsel istatistikler ve frekans analizleriyle, nitel veriler ise içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla veri toplama araçları uzman görüşleri doğrultusunda geliştirilmiş, kodlayıcılar arası uyum %85 olarak hesaplanmış ve çalışma etik ilkeler çerçevesinde yürütülmüştür.

Bulgular ve yorum bölümünde araştırmanın bulguları, Sıralı Açımlayıcı Karma Yöntem doğrultusunda nicel ve nitel olmak üzere iki aşamada ele alınmıştır. Anket ve Kelime İlişkilendirme Testi ile elde edilen nicel bulgular, Türk dünyası öğrencilerinin Türkçe öğrenme sürecine ve Türkiye ile Türk kültürüne yönelik algılarının genel olarak olumlu olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin özellikle dinleme ve konuşma becerilerinde daha başarılı oldukları, yazma becerisinde ise daha fazla zorlandıkları görülmüştür. Görsel ve yazılı materyallerin dil öğrenimini desteklediği, edebî eserlerin ve sosyal etkinliklerin kültürel farkındalığı artırdığı belirlenmiştir. KİT sonuçlarına göre öğrenciler Türkiye'yi tarihî ve kültürel açıdan zengin bir ülke, Türkçeyi ise kendi lehçeleriyle ilişkili, öğrenilmesi görece kolay ve güzel bir dil olarak algılamaktadır. Genel olarak bulgular, Türkçe öğrenme sürecinin yalnızca dil öğrenimiyle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda kültürel uyum sürecini de kapsadığını göstermektedir.

Çalışmanın son bölümünde Türk dünyasından gelen öğrencilerin Türkiye, Türk dili ve Türk kültürüne yönelik görüşleri ele alınmıştır. Araştırma sonuçlarına göre öğrenciler Türkiye'yi genel olarak olumlu algılamakta; misafirperverlik, kültürel yakınlık ve eğitim imkânlarını önemli bulmaktadır. Türkçe öğrenirken özellikle dinleme ve konuşma becerilerinde daha başarılı oldukları, yazma ve akademik dilde ise zorlandıkları görülmüştür. Türk kültürüne yönelik olarak yemekler, bayramlar, gelenekler ve sosyal ilişkiler öğrenciler üzerinde güçlü bir etki bırakmıştır. Öğrencilerin Türkiye'de yaşadıkları deneyimlerin dil öğrenme sürecini

desteklediği ancak daha fazla pratik, kültürel etkinlik ve akademik Türkçe desteğine ihtiyaç duyulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda, Türkçe öğretiminin kültürle iç içe, uygulamaya dayalı ve öğrenci ihtiyaçlarını gözeten bir şekilde yürütülmesi önerilmektedir.

Eserde yapısal açıdan bazı küçük tutarsızlıklar dikkat çekmektedir. Giriş bölümünde kitabın beş bölümden oluştuğu ifade edilmesine rağmen içerikte dört ana bölüm yer almaktadır. Ayrıca başlıklandırma sisteminde de numaralandırmaya ilişkin bazı uyumsuzluklar görülmektedir. Örneğin, 2.1. numaralı başlığın alt başlıklarının 2.1.1. biçiminde devam etmesi beklenirken 2.2.1. ve 2.2.2. şeklinde düzenlendiği görülmektedir. Bunun yanı sıra, doktora tezinden uyarlanan çalışmanın akademik derinliği korunmuş olmakla birlikte, metnin kitap formatına özgü sadeleştirme ve yeniden kurgulama açısından sınırlı ölçüde dönüştürüldüğü görülmektedir. Bu durum, eserin akademik niteliğini güçlendirirken daha geniş bir okur kitlesine ulaşma potansiyelini kısmen sınırlandırmaktadır.

Bu değerli çalışmayı bilim dünyasına kazandıran Dr. Emel Şahingöz'e, Türk dillilerin Türkiye Türkçesi öğrenme süreçlerini kültür ve etkileşim ekseninde ele alan bu kapsamlı eseri için teşekkür etmek gerekir. Antropolojik bakış açısını dil öğretimi alanıyla buluşturan çalışma, yalnızca akademik literatüre değil, aynı zamanda uygulayıcılara da önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Yazarın titiz araştırma süreci, disiplinler arası yaklaşımı ve alana duyduğu hassasiyet, eserin bilimsel değerini artırmakta; Türkçe öğretimi alanında yapılacak yeni çalışmalara ilham vermektedir.

Kaynaklar

Şahingöz, E. (2025). *Kültür ve Etkileşim – Türk Dillilerin Türkiye Türkçesi Öğrenimi Üzerine Antropolojik Bir Çalışma*. Ankara: Günce Yayınları.

Şahingöz, E., ve Yücel Çetin, A. (2024). Yabancılara Türkçe öğretiminde kültürel etkileşimin rolü üzerine bir değerlendirme. *Bezgek Yabancılara Türkçe Öğretimi Dergisi*, 3(3), 198-210.

